

ՅԵ. ՎԱՐԳԱ

**ՆՈՐ ՅԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐ
ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՄԵԶ**

ԿՈՒՍՃՐԱՏ

1934

ՅԵՐԵՎԱՆ

29 JAN 2018

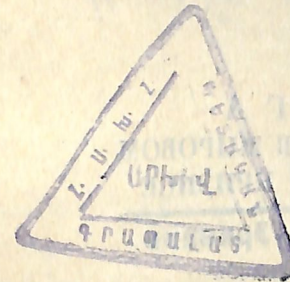
Պրոֆեսորներ բոլոր յերկիրները, միացե՛ք.

ՅԵ. ՎԱՐԳԱ

ՆՈՐ ՅԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐ
ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՄԵԶ

Թարգմանեց ՅԵ. Տ.-ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Խմբ. Ա. ԱԴՈՅԱՆ

ԿՈՒՍՀՐԱՏ

1934

ՅԵՐԵՎԱՆ

13

Ա Ք Ղ Ս Ի 3

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԻՏԵ
ԵՄԵՐԱՆԵՐԻ ԴՐՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ
ԶԵՆՈՒՄԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

11-248859

Е. В А Р Г А
НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В МИРОВОМ
ЭКОНОМИЧЕСКОМ КРИЗИСЕ
Партиздат—1934—Эривань

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

Հնքերցողին առաջարկվող այս աշխատությունը փաստական սվյալների մի շարադրանք է միջազգային ճնշեսական ճգնաժամի մասին, ինչպես և այդ սվյալների վերլուծությունը: Կարծում ենք, վարայն կարող է ոգտակար լինել կուսակցական աշխատողների համար: Գիրքն հրատարակվում է ընկ. Ստալինի խորհրդով:

Յն. Վաղգա.

Մոսկվա, 7/1—1934թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Այն որվանից, յերբ լիովին կազմավորվեց արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակը, նրա շարժումը կատարվում է ցիկլային ձևով: Յուրաքանչյուր վերելք վերջանում է արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի բոլոր հակասությունների բռնի պայթեցումով՝ գերարտադրութեան ցիկլային ճգնաժամի մեջ, վորը միևնույն ժամանակ այդ հակասությունների ժամանակավոր բռնի լուծումն է հանդիսանում: Այդպիսով հետևում է ցիկլը ցիկլի հետևից, ճգնաժամը՝ ճգնաժամի:

Բայց ցիկլերի ու ճգնաժամերի այս հերթափոխությունը վորակապես միատեսակ յերևոյթների միասնիկական կրկնությունը չէ: Յուրաքանչյուր ցիկլ ու յուրաքանչյուր ճգնաժամ տարբերվում են միմյանցից իրենց կոնկրետ պատմական առանձնահատկություններով: Յուրաքանչյուր ցիկլ ու յուրաքանչյուր ճգնաժամ իր առանձնահատուկ պատմական տեղն է գրավում կապիտալիզմի զարգացման մեջ: Այս ցիկլային շարժման մեջ է կատարվում նաև հանգրվանների հերթափոխությունը արտադրութեան հենց կապիտալիստական յեղանակի զարգացման մեջ — անցումը կապիտալիզմից, ազատ մրցությունից դեպի իմպերիալիզմն ու կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի դարաշրջանն՝ իբրև իմպերիալիզմի առանձին դարաշրջան:

Վերջն է 1929 թվին սկսված ճգնաժամի պատմական տեղը:

Այս ճգնաժամը, ինչպես մատնանշում եր ընկ. Ստալինը կուսակցութեան XVI համագումարում, առաջին համաշխարհային ճգնաժամն է պատերազմից հետո, կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի դարաշրջանում: Ընթացման այդ պատմական տեղն էլ

հենց վորոշում է նրա կոնկրետ առանձնահատկությունները: Անտարակույս գերարտադրության ցիկլային ձգնաժամ լինելով՝ այն ամենևին «նորմալ» ձգնաժամ, նախորդ ձգնաժամերի պարզ «կրկնություն» չի հանդիսանում: Զգնաժամի շարժումը սաստիկ ձևափոխված էր կապիտալիզմի այն ընդհանուր ձգնաժամի ազդեցության հետևանքով, վորի հիման վրա այն տեղի յե ունենում. ագրարային ձգնաժամի հետ խառնահյուսվելու հետևանքով, վորը կապիտալիզմի ընդհանուր ձգնաժամի մասն է հանդիսանում. գների բացառիկորեն խոր անկման հետևանքով՝ մասամբ համաշխարհային պատերազմի ժամանակվանից մնացած գների մակարդակի բարձրացման լիկվիդացիայի կարգով. մոնոպոլիստական կապիտալի ու նրա պետության՝ ձգնաժամն արհեստականորեն հաղթահարելու համար ձեռք առած միջոցառումների հետևանքով, վորոնք (միջոցառումները) վարկային ձգնաժամի պայթյունը սատիկ ուշացրին ու վերջին հաշվով ավելի ևս խորացրին ձգնաժամն ու յերկարացրին այն:

Այս բոլորի հետևանքով՝ առաջին համաշխարհային ճգնաժամը կապիտալիզմի ընդհանուր ձգնաժամի ժամանակաշրջանում ավելի խորն է, ավելի յերկարատև է և բոլոր տեսակետներից ավելի ավերիչ է, քան նախկին ցիկլալոր տեսակետներից ավելի ավերիչ է, քան նախկին ցիկլալոր ձգնաժամերից վորեն մեկը: Զգնաժամն յերևան հանեց նաև յին ճգնաժամերից վորեն մեկը: Զգնաժամն նախկին ձգնաժամի քանի վորակապես նոր մոմենտներ, վորոնք նախկին ձգնաժամերից վոր մեկի մեջ էլ տեղ չունեյին, այն է՝ վալյուտաների արժեզրկումը, վոր ընդգրկել է գրեթե բոլոր կապիտալիստական յերկիրները, արտաքին պարտքերի համարյա ընդհանրական չվճարումը, կապիտալի արտածման գրեթե լիակատար դադարեցումը:

Այն ժամանակ, յերբ համաշխարհային ձգնաժամը կապիտալիզմն հետ նետեց դեպի նախապատերազմական մակարդակը, արտադրողական ուժերի դարգացումը, սոցիալիզմի կառուցումը Խորհրդային միության մեջ բուռն տեմպերով առաջ էր ընթանում: Տնտեսական ձգնաժամը ամբողջ աշխարհի աշխատավորների առաջ պայծառ կեցավով լուսավորեց տնտեսության յորհրդային սխտեմի առավելությունները կապիտալիստականի համեմատությամբ: Յերկու սխտեմների պայքարը տնտեսական, սոցիալական ու կուլտուրական բնագավառում վճռված է մեր ոգտին:

Զգնաժամը ծայրահեղ սաստիկությունը վատթարացրեց բանավոր դասակարգի ու աշխատավոր գյուղացիության դրությունն ամբողջ աշխարհում և հենց դրանով՝ դասակարգային հակասությունները ծայրահեղ սրման հասցրեց: Դրա հետևանքով սաստիկ ընկավ սոցիալ-ֆաշիզմի, բուրժուազիայի այդ գլխավոր նեցուկի, ազդեցությունը (չնչին բացառություններով — Նորվեգիա, Շվեյցարիա): Ամենագլխավոր սոցիալ-ֆաշիստական կուսակցությունները — գերմանականը, ֆրանսականը, անգլիականը — պառակտվեցին: II Ինտերնացիոնալը քայքայվում է: Բուրժուազիան ավելի ու ավելի ստիպված է դեն նետելու պարլամենտարիզմի ու առհասարակ բուրժուական դեմոկրատիայի մեթոդները — վորոնք խոչընդոտ են դարձել բուրժուազիայի համար, — և արագությամբ յորհրդային հեղափոխական ձգնաժամի հանդեպ փրկություն վորոնելու բացահայտ տեռորիստական ֆաշիստական դիկտատուրայի մեջ:

Միաժամանակ ձգնաժամը բոլոր յերկիրներին տնտեսական պատերազմ առաջացրեց միմյանց դեմ, վորը մի յուրատեսակ նախադուռն է հանդիսանում պատերազմի համար, զինված պայքարի սկիզբ դրեց աշխարհի նոր վերաբաժանման համար Հեռավոր Արևելքում, «մանր» պատերազմներ առաջացրեց Հարավային Ամերիկայում, տնտեսական քաղաքականությունը գիտակցորեն ուղղեց դեպի ապագա պատերազմն ու ինտերվենցիան ԽՍՀՄ դեմ:

Այդպիսով՝ ձգնաժամը արձակեց ու արագացրեց կապիտալիզմի ժամանակավոր կայունացումն վախճանը, յորապես ցնցեց ամբողջ կապիտալիստական սխտեմը, կապիտալիզմի ընդհանուր ձգնաժամը բարձրացրեց նոր աստիճանի և նպաստեց հեղափոխական ձգնաժամի որբեկիմ նախադրյալների հասունացմանը:

Քնչպես ներքին դասակարգային հակասությունների արտակարգ լարվածությունը կապիտալիստական յերկիրներում, այնպես նաև միջազգային հակամարտությունների արտակարգ լարվածությունը վկայում է հեղափոխական ձգնաժամի որբեկիմ նախադրյալների այնպիսի հասունություն մասին, վոր ներկայումս աշխարհն արդեն կրկն մոտենում է հեղափոխությունների ու պատերազմների մի նոր շրջանի:

1 Կի94-ի XIII պլենումի թեզիսները:

Արդի դրության յուրահատկությունն այն է, վոր մինչդեռ գերաւորադրության ցիկլային ճգնաժամը վերջ դրեց հալածեալական կայունացմանն ու ընդհանուր ճգնաժամի նոր աստիճանին հասցընց, ճգնաժամն ըստինքյան (շարժման այն ներքին որեւնքների ուժով, վորոնք գործում են նաև ընդհանուր ճգնաժամի դարաշրջանում) 1932 թ. կեսին ակներևորեն արդեն անցել է իր ամենացածր կէտից և ներկայումս անցնում է «դեպրեսիայի» փուլը—դեպրեսիա, հապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ու կայունացման վախճանի բաղիսի վրա: Այսպէսդեպրեսիան վորակապես ևս այնպես տարբեր է դեպրեսիայի բոլոր նախկին փուլերից, ինչպես և ճգնաժամն ինքը:

Վորպեսզի ավելի ցայտուն կերպով ցույց տանք այդ նոր յերևույթը, մենք ստորև տալիս ենք առանձին կերպով ճգնաժամի կարևորագույն փաստերն ամբողջությամբ առած և նրա դինամիկան վերջին յերկու տարվա ընթացքում:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸ

ԱՌԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԽՈՐՀԱՐՈՒՄԻ
ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ՅԵՎ ԱՌԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԵԼՔԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Արդյունաբերական ճգնաժամի խորությունը՝ ընդորշվում է Գերմանական կոնյունկտուր-ինստիտուտի ինդեքսի հետևյալ հաշվարկումներով¹:

Տ ա ր ւ ն ե ր	Կապիտալիստական խորհրդային միության արդյունաբերական արտադրանքը	
	1923 թ. = 100	
1913	78,0	70,0
1929	107,0	124,0
1930	90,5	159,5
1931	77,9	193,6
1932	66,1	206,5
1933 (առաջին 10 ամիսները)	74,9	217,0

¹ 1913 ու 1929 թ. թ. տվյալները վերցված են Գերմանական կոնյունկտուր-ինստիտուտի հատուկ հրատարակութունից (հավելվածներ) № 31, էջ 67: Մնացած տարիների տվյալները վերցված են Կոնյունկտուրային հետազոտությունների յեռամսյա հաշվետվութունից, հրատարակության 8-րդ տարի, տետրակ 3, մասն Բ.

Այս աղյուսակի գլխավոր հանրագումարն հետևյալն է.

ա) կապիտալիստական աշխարհի արդյունաբերական արտադրանքը 1932 թ. մոտավորապես 100%-ով ավելի ցածր էր 1913 թ., իսկ հորհրդային միության մեջ՝ 200%-ով ավելի բարձր էր¹:

բ) ճգնաժամի ընթացքում, 1929 թվից մինչև 1932 թվը, կապիտալիստական աշխարհի արդյունաբերական արտադրանքն ընկավ 40%-ով, իսկ հորհրդային միության մեջ՝ այն ավելացավ մոտավորապես 67%-ով²:

Այս բոլոր տվյալները վերցված են Գերմանական կոնյունկտուր-ինստիտուտի հաշվարկումներից, վոր այդ ինստիտուտը կատարել է արդեն ֆաշիզմի շրջանում:

Այդ թվերի առթիվ անհրաժեշտ է նկատել հետևյալը.

ա), կապիտալիստական աշխարհի արտադրության մասին յեղած տվյալները, իհարկե, միմիայն մոտավոր կոպիտ թվեր են.

բ) խորհրդային միության ինդեքսը կոնյունկտուր-ինստիտուտը հաշվել է մեր հրատարակած տվյալների հիման վրա՝ արդյունաբերության առանձին հյուղերի մեջ յեղած արտադրության մասին:

Արդյունաբերական արտադրության առանձնապես ուժեղ անկումը արդի ճգնաժամի միջոցին բացատրվում է նրանով, վոր, չնմանվելով նախկին ճգնաժամերին, բոլոր կապիտալիստական յեկիրներն ու արդյունաբերության բոլոր հյուղերը (բացառությամբ զուտ ռազմական արդյունաբերության 1932—1933 թ. թ.) բռնկված էին ճգնաժամով:

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 1929 ԹՎԻՆ ՅԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆԸ 1933 ԹՎԻՆ

Ստորև ղրված աղյուսակը մի համեմատություն է խոշորագույն կապիտալիստական յերկիրներում 1929 թվին, այսինքն՝ բարձր կոնյունկտուրային տարին, կատարված միջանի կարևորա-

¹ Գետալանի հաշվարկումների համաձայն՝ ԽՍՀՄ արտադրանքը 1932 թվին 262,80%-ով ավելի բարձր էր, քան 1913 թ. արտադրանքը:

² Գետալանի տվյալներով՝ ԽՍՀՄ արտադրանքի անկումը 1929—1932 թվականների ընթացքում 102% էր կազմում:

զույն ապրանքների արտադրության ու խորհրդային միության 1933 թ. արտադրության միջև.

	Կապիտալիստական յերկիրները 1929 թ.				Խորհրդային միությունը 1933 թ. (Գետալանի տվյալները)
	ՀԱՄՆ	Անգլիա	Ֆրանսիա	Գերմանիա	
Ածուխ (միլիոն տոններով)	552	262	54	163	76,7
Նավթ	138	—	—	—	23
Չուգուն	43	7,7	10,3	13,2	7,25
Պողպատ	57	9,8	9,7	16	6,9
Տրակտորներ ² (հազարներով)	197	—	—	—	75
Կոմբայններ	37	—	—	—	10,6
Ավտոմոբիլներ ¹	5358	239	254	101	49,5
Բամբակի սպառումը ³ (հազար տոններով)	1597	626	272	296	424

Հետևյալ թվերը համեմատական տվյալներ են տալիս ամբողջ արդյունաբերական արտադրանքի ու մեքենաների արտադրության մասին ըստ արժեքի, վորովհետև արտադրանքի այլատեսակության պատճառով անկարելի յե ֆիզիկական ծավալը համեմատությունը:

¹ Անգլերի լիգայի վիճակագրական տարեգիրք 1932/33 թ.

² ՀՀԱՄՆ-ի վիճակագրական տեղեկատու:

³ Բամբակի միջազգային վիճակագրություն:

Ամբողջ արդյունաբերական արտադրանքի համախառն արժեքը (միլիարդ վոսկի ռուբլիներով)

Կապիտալիստական յերկիրները 1929 թ. ¹				Սովետական միությունը 1933 թ.	
1929 թ. գնորդ				Պետական 1926/27 թ. տվյալների համաձայն ²	
ՀԱՄՆ	Անգլիա	Գերմանիա	Ֆրանսիա		
139	39	39	29	32—33	

Այս տվյալները, իհարկե, միմիայն մոտավոր գնահատական լինելով, ցույց են տալիս, վոր մեր արդյունաբերական արտադրությունը մերկա մոմենտում հասել է մոտավորապես Յեվրոպայի յերեք խոշոր արդյունաբերական յերկիրների — Ֆրանսիայի, Անգլիայի ու Գերմանիայի — 1929 թ. արդյունաբերական արտադրության մակարդակին, յերեք «1926/27 թ. ռուբլին» վոսկի ռուբլում հավասար համարեմք³:

Այստեղ հարկավոր է նշել, վոր տնտեսական սխտեմների տարբերության հետևանքով մեր թվերը միմիայն մոտավորապես կարելի յե համեմատել կապիտալիստական յերկիրների թվերի հետ: Կապիտալիստական յերկիրներում արտադրության համախառն արժեքը խիստ շատ կրկնակի հաճախում են բովանդա-

¹ Այս թվերն հաշվարկված են հետևյալ տվյալների հիման վրա.

ՀԱՄՆ-ի համար — 1929 թ. ցուցակագրությունը.

Անգլիայի համար — 1930 թ. ցուցակագրությունը, վոր հաշվարկված է «Լոնդոն ենդ-Քեմբրիջ Նեկոնոմիկ Սերվիս»-ի 1929 թ. արդյունաբերական արտադրության ինդեքսի հիման վրա, հաշվի առնելով գների շարժումը.

Գերմանիայի համար — Կոնյունկտուր-ինստիտուտի 1928 թ. տվյալների հիման վրա, այն ձևով, ինչպես է Անգլիայի համար.

Ֆրանսիայի համար — Կոնյունկտուր-ինստիտուտի 1932 թ. տվյալների հիման վրա, վորոնք հաշվարկված են Ֆրանսիայի բաժնի համապատասխանության համաչափության արդյունաբերական արտադրության մեջ է հաշվարկված են այնպես, ինչպես է Անգլիայի համար.

Ամենից ավելի ճշգրիտ են ՀԱՄՆ-ի վերաբերյալ տվյալները, ամենից ավելի պակաս ճշգրիտ — Ֆրանսիայի վերաբերյալ տվյալները.

² Պետական տվյալները խոշոր արդյունաբերության համախառն արտադրանքի մասին (առանց փայտամթերոմների ու ձկնարդյունաբերության):

³ Յեթե մենք մինչև անգամ ընդունենք, վոր 1926/27 թ. ռուբլին հավասար եր 80 կոպեկի, այդ դեպքում ել խՍՀՄ արդյունաբերական արտադրանքի համախառն արժեքը մոտավորապես հասնում է Յեվրոպայի յերեք խոշոր արդյունաբերական յերկիրների մակարդակին:

կում իր մեջ, վորովհետև արտադրությունը բաժան-բաժան ե արված բազմաթիվ առանձին ձեռնարկողների միջև է կիսաֆար-րիկատը մի ձեռնարկությունից մյուսն անցնելիս՝ ամեն անգամ ամբողջ համախառն արժեքը ներկայանում է իբրև նոր արտադրանք: Մեզ մոտ այդ բանը տեղի յե ունենում շատ ավելի պակաս չափով: Ընդհակառակը, արտադրության մեք ծախսերն ընդհանուր առմամբ ավելի բարձր են: Այս յերկու միմյանց հակասող գործոններն, ըստ յերևութին, ավելի կամ պակաս չափով փոխադարձաբար հավասարակշռվում են: (Դժբախտաբար, հաշվարկման համար անհրաժեշտ տվյալները բացակայում են):

Մեր հաշիվների համար իբրև ստուգում կարող է ծառայել Գերմանական կոնյունկտուր-ինստիտուտի գնահատականը, վորը հետևյալ ձևով է. վորոշում առանձին յերկիրների տեսակարար կշիռը հետպատերազմյան տարիների համար (մինչև ճգնաժամը) —

ՀԱՄՆ	Գերմանիա	Անգլիա	Ֆրանսիա	ԽՍՀՄ
45	11,5	9,3	7	4,7

Մեր վերելքը խորապես փոխեց դրությունը:

Ստորև բերված աղյուսակը տալիս է մեքենաների արտադրության արժեքը (միլիոն վոսկի ռուբլիներով).

Կապիտալիստական յերկիրները 1929 թ. ¹				ԽՍՀՄ 1933 թվին (առանց Գլխորանմայի)
ՀԱՄՆ	Անգլիա	Գերմանիա	Ֆրանսիա	1926/27 թ. գնորդ
10.000	1.700	2.100	345	8460

Այս տվյալների համաձայն՝ մենք 1933 թվին յեվրոպական խոշոր արդյունաբերական յերկիրներից խիստ շատ առաջ ենք անցել մեքենաների արտադրության մեջ, 1929 թ. յեղածի համեմատությամբ:

¹ Այս տվյալներն հաշվարկված են հետևյալ հիմունքով.

ՀԱՄՆ-ի համար — 1929 թ. ցուցակագրությունը, հանելով արանսպորտին արդյունաբերությունը.

Գերմանիայի համար — «Գերմանական մեքենայաշեն արդյունաբերության 1930 թ. վիճակագրական տեղեկատու», էջ 59.

Անգլիայի ու Ֆրանսիայի համար — այդ նույն տեղեկատուն 1929 թ. համար, վերահաշվարկելով արտադրության ինդեքսի ու գների փոփոխման հիման վրա:

Գյուղատնտեսական մեքենաների արտադրության համախառն արժեքը (միլիոն վոսկի ռուբլիներով)

ՀԱՄՆ

ԽՍՀՄ

1929 թ.

1933 թ.

335

420

Գյուղատնտեսական մեքենաների արտադրության մեջ մենք անգել ենք աշխարհի առաջին կապիտալիստական յերկրից—ՀԱՄՆ-ից—մեր բարձր կոնյունկտուրայի տարում:

Մտորե բերված աղյուսակը ցույց է տալիս, թե 1932 թվին խոշորագույն կապիտալիստական յերկիրների պողպատի ու չուգունի արտադրությունը մինչև վոր տարին եր հետ մղված:

ՀԱՄՆ

Գերմանիա

Չուգուն 1896 թ.

1889 թ.

Պողպատ 1901 թ.

1896 թ.

Չուգունի ու պողպատի արտադրությունը—արդյունաբերության առի սիստեմի հիմքը—1932 թվին այդ յերկու խոշորագույն կապիտալիստական յերկիրներում մի ամբողջ մարդկային սերնդի կյանքի սեփողությանը հետ եր նետված: Ընդհակառակը, մեր արտադրությունը 1932 թվին մոտավորապես 50%-ով ավելի բարձր եր, քան թե յերեկե ցարական Ռուսաստանի պատմության մեջ:

ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԾԱՆՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԸ ՄԱՆ ԲԱԺՆՈՒՄ Ե

Հասկանալի յե, վոր արտադրության առանձին ճյուղերը առհամաչափ կերպով են բռնված ճգնաժամով: Ցեթե մենք արդյունաբերական արտադրանքի մասին յեղած տվյալները բա-

¹ Վերակազմության տվյալների համաձայն՝ վերածած վոսկի ռուբլուս

² Մեր գնահատականը հենա, ժող. տնտ. հաշվարչ. տվյալների հիման վրա

ժաննը արտադրության միջոցների արտադրության ու սպառամիջոցների արտադրության վրա (I ու II յենթաբաժանում Մարքսի մոտ), ապա կատանանք հետևյալ պատկերը:

Կապիտալիստական աշխարհի արդյունաբերական արտադրության ինդեքսը¹

(1928 = 100)

Տ ա Ր Ի Ն Ե Ր	Արտադրության միջոցները	Սպառման առարկաները
1913	69,0	81,0
1929	110,0	105,0
1930	96,0	98,0
1931	82,0	91,0
1932	62,8	89,4
1933 (առաջին 6 ամիսները)	68,5	94,9

Այս թվերի աղթիվ անհրաժեշտ է նշել հետևյալը:

(ա) ամբողջ 1933 թվի տվյալները հավանորեն մի փոքր ավելի ցածր լինեն, քան թե առաջին 6 ամիսներինը, բայց ավելի բարձր լինեն, քան 1932 թվինը:

(բ) մեր արտադրությունը 1932 ու 1933 թ. թ. ընթացքում մտնում է այս տվյալների մեջ այդ պատճառով ել այդ յերկու տարվա ընթացքում համաչափաբային արտադրության հանրադրմարները նախ ավելի նպաստավոր են դուրս գալիս և յերկրորդ՝ «Ա» ծառայությունների միջև յեղած փոխհարաբերությունը փոխվում է առաջին ոգտինը Այնուամենայնիվ, այդ տվյալներն ել բավականաչափ բնորոշ են ու ցուցանալական:

¹ Գերմանական կոնյունկտուր-ինստիտուտի, հանդեսի հատուկ համելվածը, № 31 (եջ 67) 1913 ու 1933 թ. թ.: Ցեռամյա հաշվետվությունից, հրատարակության 8-րդ տարի, 2-րդ տետրակ, եջ 103:

Այդ տվյալներն ամենայն պարզությամբ ցույց են տալիս, Վոր նգնաժամի ծանուցյան կենտրոնը «Ա» բաժնում է: Մինչդեռ արտադրությունը «Բ» բաժնում $3\frac{1}{2}$ տարվա ընթացքում (1930—1933), կոպիտ հաշվարկմամբ, միջին հաշվով $10\frac{0}{10}$ -ով ցած է 1929 թվի մակարդակից, «Ա» բաժնի միջին անկումը այդ $3\frac{1}{2}$ տարվա ընթացքում, կոպիտ հաշվարկմամբ, $34\frac{0}{10}$ է կազմում 1929 թվի համեմատությամբ:

Հետևյալ աղյուսակը ցույց է տալիս արդյունաբերական արտադրության անկումն ըստ բաժինների 1932 թ. ընթացքում կառուրագույն կապիտալիստական յերկրներում:

Արդյունաբերական արտադրության ինդեքսը 1932 թ.

(1928 = 100)

ՀԱՄՆ. Գերմանիա	Անգլիա	Լեհաստան	Ֆրանսիա	Ճապոնիա
Բաժին «Ա» 48,2	50,2	85,3	49,4	80,0
Բաժին «Բ» 81,3	77,7	90,5	61,6	64,0
				119,3

Արտադրության միջոցների արտադրության անկումն ամենից ավելի ուժեղ է ՀԱՄՆ-ում ու Գերմանիայում, այն յերկու յերկրներում, վորտեղ մինչև ճգնաժամը ռացիոնալացման կապակցությամբ ամենից ավելի մեծ չափով ընդլայնված ու արդիականացրած էր արդյունաբերության արտադրական ապարատը (Լեհաստանի համար մեծ դեր է կատարում կապիտալների պակասությունը, կապիտալի ներմուծման դադարումը): Ֆրանսիան ամբողջ ճգնաժամի ընթացքում բացառիկ դիրք է գրավում: Ֆրանսիայում անկումը «Ա» բաժնում ամբողջ ժամանակն ավելի քիչ է յիդելքան թե «Բ» բաժնում: Դրա ամենագլխավոր պատճառները հետևյալներն են. ռացիոնալացումը ճգնաժամից առաջ ավելի ուշ էր սկսվել ու ավելի փոքր ծավալով իրականացվել: ճգնաժամի շրջանում մեծ ամրություններ կառուցվեցին, նավահանգիստներ ու ջրանցքներ շինվեցին: «Բ» բաժնում նշանակալից կշիռ ունի պերճանքի առարկաների արտադրությունը, վորը հատկապես մեծապես

զնաւեց ճգնաժամի հետեանքով: Անգլիայում արտադրության անկումն ընդհանրապես ավելի պակաս է, վորովհետեւ արտադրությունն արդեն իբրեւ հիմք վերցրած 1928 թվին շատ ցած մակարդակի վրա յեր գտնվում: Ճապոնիայի հարցը մենք առանձին կշռափենք ստորեւ:

Արտադրության այս սաստիկ անկումը կապիտալիստական յերկրների արտադրական ապարատի չլսված քերաքեռնման հասցրեց, այն ապարատի, վորը նգնաժամից առաջ էլ շատ հեռու յեր ամբողջությամբ բեռնված լինելուց: Ընդհանուր հաշվարկումներ ամբողջ կապիտալիստական աշխարհի համար բացակա լում են: Բերենք առանձին բնորոշ որինակներ:

Գերմանիայի վերաբերմամբ: Կոնյունկտուր-ինստիտուտը հաշվարկում է իսկապես բանած աշխատածամերի ամսական տոկոսը սարքավորման լիակատար ոգտագործման համեմատությամբ. «լիակատար ոգտագործում» ասելով նկատի յե առնվում բոլոր աշխատանքների բեռնվածությունը շաբաթական 48 ժամվա ընթացքում մեկ հերթի:

Արդյունաբերության արտադրական կարողության ոգտագործման տոկոսը Գերմանիայում¹

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
67,4	56,2	44,5	35,7

Յեթե մենք այս թվերը վերահաշվարկենք՝ համապատասխանեցնելով արտադրական կարողության լիակատար ոգտագործման մեք հասկացողության հետ (որական յերեք հերթ 7-ական ժամով, 7-որյա շաբաթում—147 ժամ), ապա կստացվի հետևյալ պատկերը:

Արդյունաբերության արտադրական կարողության ոգտագործման տոկոսը Գերմանիայում²

(Լիակատար ոգտագործման մեք հասկացողության հիման վրա)	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
	20,6	16,8	13,6	10,9

¹ «Յեռամայա հաշվետվություն», հրատարակության 7-րդ տարի, 2-րդ տետրակ, բաժին «Բ», էջ 119:

² «Յեռամայա հաշվետվություն», հրատարակության 8-րդ տարի, էջ 121:

Մենք տեսնում ենք, վոր նույնիսկ 1929 թվին Գերմանիայի արդյունաբերական արտադրական ապարատը մեր մաս-
 ֆաբրիկան ոգտագործված եր մեկ հինգերորդական մասով: Այլ կերպ
 ասած՝ խորհրդային ռեժիմի ժամանակ Գերմանիայի արդյունաբե-
 րական արտադրությունը առկա յեղած սարքավորմամբ կարելի կլինե-
 ր հինգ անգամ ավելացնել 1929 թ. համեմատությամբ — բարձր կոն-
 յունկտուրայի տարվա — և ճան անգամ 1932 թ. համեմատու-
 թյամբ (առանց հաշվի առնելու հետագա բարձրացման հնարա-
 վորությունները՝ աշխատանքի մեթոդների բարելավման, պլա-
 նային տնտեսության շնորհիվ և այլն): Նույն վիճակի մեջ է
 գործը նաև մյուս արդյունաբերական յերկիրներում:

ՀԱՄՆ-ի պողպատաձուլական արդյունաբերությունը

	Տարեկան միլիոն տոններով	Արտադրական կարողության տոկոսներով
Արտադրական կարողությունը ¹ (այեր- կար տոններով 66,07)	67,12 (1 տ=1000 կգ)	—
Արտադրություն 1929 թ.	55,19	82
Արտադրություն 1932 թ.	13,31	20

Անգլիայի բամբակագործական արդյունաբերությունը 1932 թվին

Դրված իլիկների թիվը	51,9 միլիոն
Աշխատող իլիկները	39,9 »
Միջին աշխատաշաբաթը (առավելագույն).	35 ժամ
Ժամերի ընդհանուր շաբաթվա մեջ (միլիոններով)	1.400
Արտադրական կարողության լիակատար ոգտագործ- ման մեջ հասկացողության դեպքում (147×51,9=	
=7.620)	7.620
Կարողության ոգտագործման 0/0-ը	18

¹ Մարվեյ ռֆ Կարենտ Բիդենսո (Ընթացիկ տնտեսական տեսու-
 թյուն), տարեկան հավելված 1932 թ. էջ 298: 1931 թվին արտադրական կա-
 րողությունը ել ավելի յեր բարձրացել միջանի դոմենների կառուցումը վերջաց-
 նելու հետևանքով է, հավանորեն, հասել եր 70 միլիոն տոննի:

Անգլիական տեսիլ արդյունաբերության առկա սարքավոր-
 ման լիակատար ոգտագործման դեպքում կարելի կլիներ այժմյան
 համաշխարհային պահանջումներից մեկուկես անգամ ավելի բամ-
 քակագործական ապրանք արտադրել:

Այս պայմաններում, առկա արտադրական ապարատը նվա-
 ղագույն չափով ոգտագործելիս, հասկանալի յե, վոր ճգնաժամի
 պահին, այն բանից հետո, յերբ ավարտված եր բարձր կոնյունկ-
 տուրայի շրջանում սկսված նոր արդյունաբերական ձեռնարկու-
 թյունների կառուցումը, խոշոր կապիտալիստական յերկիրներում
 վո՛չ միայն տեղի չեր ունենում հաստատուն կապիտալի ընդ-
 լայնում, այլև արտադրության միջոցների արտադրությունը մինչև
 անգամ ընթացիկ բնական մասվածք չեր ծածկում: Այս բանն ըն-
 դունեցին բուրժուական հեղինակություններն արդեն 1931 թ.
 վերաբերմամբ: Այդպես, որինակ, Կոնյունկտուր ինստիտուտը
 (1932 թ. մարտի 19-ի շաբաթական հաշվետվություն) գրում է.

«1931 թվին գերմանական ժողովրդական տնտեսության ամբողջ
 սխեսմում առկա սարքավորման կրճատման չափերը՝ ընթացիկ մա-
 վածքի ու հնամալու հետևանքով՝ ըս յերևութին գերազանցում էին
 սարքավորման փոխարինման համար ներդրած ու հասուկեմ կա-
 ֆարվող նոր ներդրումների գումարից: Այլ խոսքերով — գերմանա-
 կան ժողովրդական տնտեսությունը 1931 թվին արդեն իր հիմ-
 նական կապիտալն եր խժռում:

Ամերիկյան պողպատի տրեստի (Վոլունայտեդ Ստիլ Կորպո-
 րեյշն) 1931 թ. տարեկան տեղեկագրի մեջ ասվում է.

«Պողպատի միջին տարեկան արտադրությունը 10 տարվա
 ընթացքում, սկսած 1922 թվից մինչև 1931 թիվը, կազմում եր
 43 միլիոն տոնն 1931 թ. 26 միլիոն տոննի համեմատությամբ: Ըս
 յերևութին, հիւս է այն յենթադրությունը, թե՛ յեկնելով պողպատե
 շինվածքների միջին սպառումից վերջին 10 տարիների ընթացքում
 ՀԱՄՆ-ում, և երբին շուկայի պահանջը՝ ձեռնարկությունները պահ-
 պահելու ու միմիայն ընթացիկ մասումը վերականգնելու համար,
 առանց զարգացման ու ընդլայնման, տոնների շառ ավելի մեծ ֆա-
 նակություն եր պահանջում, քան թե սպառված է 1931 թվին»:

Սակայն 1932 թվին պողպատի արտադրությունը ՀԱՄՆ-ում

ընկավ գրեթե մինչև 1931 թ. մակարդակի կեսը. այստեղից պարզ է, վոր արտադրությունը հետո լեր ընթացիկ մաշվածքը ծածկելուց:

Ճգնաժամը հասցրեց այնտեղ, վոր բավական խոռոչ չափով վոջնացրին սարքավորումը իմպերիալիստական յերկիրներում, հասկապես արդյունաբերության «հին» ճյուղերում:

Իրված բամբակագործական իլիկների քիվը (միլիոն հատերով)

	1929 թ. հուն- իսի 31-ին	1933 թ. հուն- վարի 31-ին	Ցածրացում
Կապիտալիստական աշխարհ	156,7	149,2	— 7,5
այդ թվում՝ Անգլիա	55,9	50,2	— 5,7
» » ՀԱՄՆ	34,8	31,3	— 3,5
» » Գերմանիա	11,2	9,8	— 1,4
			Աճում
Նորհրդալին միություն	7,5	9,2	+ 1,7

Իլիկների թվի անում ճգնաժամի ընթացքում նկատվում էր նաև ճապոնիայում, Չինաստանում, Հնդկաստանում ու այլ գաղութային յերկիրներում: Շարունակվում է բամբակագործական արդյունաբերության սեղափոխության պրոցեսը հին արդյունաբերական յերկիրներից դեպի սպառող յերկիրները: Շատ դեպքերում Անգլիայում ամբողջ գործարաններ տեղահան արվեցին ու փոխադրվեցին Յեզիպոս կամ Չինաստան: Անգլիայում գոյություն ունի տեքստիլ արդյունաբերությունն «առողջացնելու» պլան՝ եւ 10 միլիոն իլիկ գործածությունից հանելու միջոցով: Մնացած գործարաններն իրենց իլիկների քանակության համեմատությամբ պետք է վորոշ գումար վճարեն՝ գործածությունից հանած իլիկների փոխատուցման համար:

Այս պայմաններում մեքենաւեն արդյունաբերության արտադրությունը, բնականաբար, շատ աննշան էր:

Մեքենաւեն արդյունաբերության ինդեքսը (1928 = 100)¹

Տարիներ	Գերմանիա	Ֆրանսիա	Անգլիա
1929	100,9	113,8	107,0
1930	83,1	113,8	103,1
1931	59,1	98,6	83,9
1932	38,4	69,6	78,3
1933 (առաջին 6—8 ամիսներ)	38,2	78,1	82,5

Նոր մեքենաներ գնելուց խուսափելու համար՝ կապիտալիստական խոշոր արդյունաբերությունը գործադրում է նույն մեթոդները, վորոնք մեղ մոտ սովորական էյին «ոազմական կոմունիզմի» շրջանում՝ մեքենաների պակասության պատճառով: «Գերմանական ճարտարագետների միության» հանդեսը գրում է²:

«Վերջին կես տարվա ընթացքում հաստոցների պատվերները Գերմանիայում առանձնակի յերևույթ են դարձել: Նրանք բոլորում էյին բացառապես մանր՝ ու միջին ֆիրմաներից: Ընդհակառակը, խոշոր ձեռնարկություններն ու կոնցերնները, վորքան վոր խոսքը վերաբերում էր արտադրական սարքավորմանը, դադարեցրին իրենց գնումները: Սուր կարիք մտնեց մոգում եմ գործարանների ավելի քիչ զբաղված ցեխերում յեղած առկա մեքենաներով»:

Ճգնաժամը ծայրահեղ չափով կրճատեց մոտ գործարանների կառուցումը (բացառությամբ ոազմական արդյունաբերության): Իբրեւ որինակ մատնանշենք ՀԱՄՆ-ի վերաբերյալ տվյալները:

¹ «Բյուլլետեն Մանայուել դը Ստատիստիկ» (Ազգերի լիգայի՝ Վեճակագրության մասական բյուլլետեն), 1933 թ. սեպտեմբեր, եջ 346: ՀԱՄՆ-ի համար մեքենաշին արդյունաբերության ընդհանուր ինդեքս չկա:

² «Գերմանական ճարտարագետների միության» «Գերմանական հաստոցարդյունաբերական հանդես», 4 մարտի 1933 թ., Շենինգի հոդվածը:

Գործարանային շինարարության արժեքը ՀԱՄՆ-ում¹

Միջին ամսական տվյալները (միլիոն դոլլարներով)

1928 թ.	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
42,4	45,5	21,4	9,7	3,6

Ինչպես տեսնում եմք, նոր գործարանների կառուցման համար 1932 թվին ՀԱՄՆ-ում ծախսված գումարը կազմում է 1929 թ. համապատասխան գումարի ընդամենը 8%-ը: Նույնն է իրերի գրու-թյունը նաև մյուս կապիտալիստական յերկիրներում:

Վերջապես շինարարությունն ընդհանրապես չափազանց պա-կասել է ճգնաժամի ընթացքում:

Շինարարություն

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (առա- ջին 8—10 ամիսը)
Անդրիս ² (1924 թ. = 100) Շինարարության թույլտվություն- ներ.					
Բնակարաններ . .	117,5	124,1	107,5	124,4	166,0
Արդյունաբերա- կան շենքեր . . .	140,5	135,7	109,8	94,4	107,0
ՀԱՄՆ ³ (ամսական միջին տվյալներ)					
Շինարարական պայմանագրեր (միլիոն դոլլարնե- րով)	479,5	376,9	259,2	112,6	83,0

¹ Մարվեյ ռիֆ Կարբենտ Բիզնեսս, 1932 թ. տարեկան հավելված, էջ 31: «Ֆեդերալ Ռեզերվ Բյուլլետեն», էջ 591: Տվյալները մեջ են բերում շինարա-րության արժեքն առանց մեքենական սարքավորման:

² Կոնյունկտուր-ինստիտուտի «Յեռամսյա տեղեկագիր», հրատարակու-թյան 8-րդ տարի, 2 տետրակ 1930, 1931, 1932, 1933 թ. թ.: Նույնը, հրատ. 7-րդ տարի, 1929 թ., էջ 52:

³ Մարվեյ ռիֆ Կարբենտ Բիզնեսս: 1929, 1930, 1931 թ. թ. տարեկան հավելված, էջ 30—31: 1933 թ. համար «Ֆեդերալ Ռեզերվ Բյուլլետեն» 1932 թ. ոգոստոս, էջ 528: 1933 թ. համար—Մարվեյ ռիֆ Կարբենտ Բիզնեսս 1933 թ.:

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. առաջին 8—10 ամիսը
Գերմանիա ¹ (ամսական մի- ջին տվյալներ) ²					
Շինարարության թույլտվություն- ներ (հազար խո- րանարդ մետրնե- րով)					
Բնակարաններ . .	12 121,0	10,483,0	4 819,0	3 300,0	3 413,0
Արդյունաբերա- կան շենքեր . . .	783,5	983,0	487,0	272,0	273,0

Շահույթների սաստիկ նվազումը ճգնաժամի ընթացքում և սակավ վստահությունը ապագա շահույթների վերաբերմամբ՝ իրենց արտահայտություն են գտնում ալկոհոլիկների կուրսի սաս-տիկ անկման մեջ:

Արդյունաբերական ալկոհոլների կուրսի ինդեքս³

Տարիներ	ՀԱՄՆ	Անգ- լիա	Ֆրանսիա	Գերմա- նիա	Լեհաս- տան	Ճապոնիա
1929	189	139	525	126	66,2	—
1930	141	112	444	101	47	75
1931	87	87	305	76	27	76
1932	43	84	247	51	19	104
1933 (առաջին 9—11 ամիսներ) . . .	72 ⁴	99	238	65	20	170 ⁴

Այս թվերը զուգադրել չի կարելի, վերոլիստե նրանց յեղա-կետը տարբեր է: Ամեն մի առանձին յերկրի համար (բացի Ճա-պոնիայից) ցույց են տալիս 40—70 % անկում:

¹ Գերմանական 85 քաղաքների համար 1929 թվին ու 96 քաղաքների համար 1930—1931 թ. թ.:

² Գերմանիայի վերաբերյալ տվյալները միջանի անդամ փոխվել են և սա-կավ վստահություն են ներշնչում:

³ Ալկոհոլի լիզայի ամսական բյուլլետեն, 1933 թ. № 10, էջ 429:

⁴ Կուրսի ինֆլյացիոն բարձրացում:

Վարկային ճգնաժամը, շահույթների նվազումն ու ակցիաների կուրսի անկումը կապիտալների հմիսսիայի նշանակալից նվազման հասցրին (բացի ձապոնիայից):

Կապիտալների եմիսսիան (առանց կոնվերսիայի) (միլիոններով)¹

Ամսական միջին տվյալներ

Տարիներ	ՀԱՄՆ (գլուխար- ներով)	Անգլիա (ֆունտ ստերլինգ- ներով)	Ֆրանսիա (ֆրանկ- ներով)	Գերմա- նիա (մար- կերով)	Լեհաս- տան (զլո- տինե- րով)	Ճապոնիա (իենանե- րով)
1929	849	21	1259	80	21	222
1930	585	20	1823	47	19	205
1931	260	7	1362	65	7	261
1932	99	9	511	12	12	318
1933 (առաջին 9—11 ամիսներ)	57	11	312	9	2	544

ՊԱՇՏԱՐՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Պատրաստի շինվածքների պաշարների վիճակագրություն, վոր կարելի լինե՛ր ոգտագործել, վոչ մի յերկրում չկա, բացառու-թյամբ ՀԱՄՆ-ի:

Պատրաստի շինվածքների պաշարների ինդեքսն ՀԱՄՆ-ում (1923—1925 = 100)²

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.
Դեկտեմբեր	119	120	108	96	108

(ոգոստոս)

Մենք տեսնում ենք, վոր պատրաստի շինվածքների պաշար-ները 1931—1932 թ. թ. սաստիկ պակասել ու 1923—1925 թ. թ. մակարդակից ավելի ցած են ընկել: Այս եր արտադրություն բուռն վերելքի պատճառներից մեկը 1933 թ. ապրիլին—հուլիսին, յերբ պաշարները նորից լրացվեցին: Լրագրիւրների տված տեղեկու-թյուն-ներով՝ պատրաստի շինվածքների պաշարները մանրամասն ու

¹ «Ազգերի լիգայի ամսական բյուլլետեն», 1933 թ., № 12, էջ 526:

² «Մարվեյ ոֆ Կարբենտ Բիզնես»-ի պաշտոնական տվյալները, զանա-զան համարներ:

մեծածախ առևտրի մեջ ու գործարաններում ճգնաժամի ընթաց-քում սաստիկ կրճատվել են նաև ուրիշ յերկիրներում: Այլ կերպ. լինել չե՛ր ել կարող: Յերբ գներն անընդհատ ընկնում են, յու-րաքանչյուր կապիտալիստ ձգտում է վորքան կարելի յե քիչ պաշար պահել, վորպեսզի ըստ կարելույն քիչ կորուստ ունենա գների անկման դեպքում:

Հումքի ու գյուղատնտեսական մասսայական ապրանքների պաշարներ

	1929 թ. հոկտեմ- բեր ¹	1930 թ. հոկտեմ- բեր ²	1931 թ. հոկտեմ- բեր ³	1932 թ. հոկտեմ- բեր ³	1933 թ. հոկտեմ- բեր ³
Ամերիկական բամբակ (հազար հակերով)	3 688	5 967	9 165	11 738	10 145
Ցորեն (միլիոն բուշելնե- րով)	462	544	486	455	430 ^ա
Շաքար (հազար տոններով)	2 530	3 165	6 811	7 318	6 971 ^ա
Թեյ (միլիոն ֆունտերով)	202	222	195	219	235
Սուրճ (միլիոն պարկերով)	21,1	29,3	34	31,5 ^բ	22,3
Կաուչուկ (հազար տոնե- րով)	391	483	570	622	620 ^ա
Անագ (հազար տոններով)	31,6	47,5	61,9	58,6	34,5
Կ ապար (ՀԱՄՆ. հազար տոններով)	57,8	65,8	119	153	143 ^ա
Ցինկ (հազար տոններով)	51	131	138	127	94
Նավթ (միլիոն բառելնե- րով)	628	613	557	549	550 ^ա

Այլ է խնդիրը գլուղատնտեսական ու հանածո հումքի պա-շարների վերաբերմամբ: Ճգնաժամի սկզբից այստեղ դեռ գրեթե վոչ մի կրճատում տեղի չի ունեցել:

¹ «Լոնդոն ենդ Բեմբերլ Նեյնսֆիկ Սերվիս», 1931 թ. հունվարի յեռա-մայակային հավելված:

² ԱՆՈ, 1931 թ. հոկտեմբերի յեռամայակային հավելված:

³ ԱՆՈ, 1933 թ. հոկտեմբերի յեռամայակային հավելված:

^ա 1933 թ. սեպտեմբեր:

^բ 1932 թ. հուլիս:

^գ 1929 թ. դեկտեմբեր:

Նախորդ աղյուսակի մեջ մենք տալիս ենք համաշխարհային պաշարների ամփոփումը «Լոնդոն ենդ Բեմբրիջ Եկոնոմիկ Սերվիս»-ի տվյալներով, մի հիմնարկություն, վոր ամենամեծ հեղինակությունն է վայելում բուրժուական գիտություն մեջ:

Մենք տեսնում ենք, վոր վերջին տարիների ընթացքում պաշարներն ընդհանուր առմամբ արդեն չեն աճել: Բայց նրանք դեռ շատ մեծ են և ճնշում են գործ դնում գների վրա (սուբսի վերաբերմամբ պաշարների նվազումը սխտեմատիկ մասսայական վոլյնչացման հետևանք է հանդիսանում):

ԳՆԵՐԻ ԱՆԿՈՒՄԸ ՀԳՆԱԺԱՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Ճգնաժամի ժամանակ տեղի յեր ունենում գների ցած ավելի սաստիկ անկում, քան յերբևիցե նախորդ ճգնաժամերի ժամանակ (բացառությամբ 1920—1921 թ. թ. ճգնաժամի): Գների այդ ավելի ուժեղ անկման պատճառը վո՛չ միայն ճգնաժամի սրությունն է, այլ նաև հետևյալը:

Պատերազմի ժամանակ ապրանքների պահանջարկն այնքան ուժեղ կերպով ու մշտապես գերազանցում էր առաջարկից, վոր համարյա բոլոր ապրանքների գները նրանց արժեքից նշանակալից չափով ավելի աճեցին: Գները վոսկու հաշվով 1913 թ. համեմատությամբ ավելի քան յերկու անգամ բարձրացան: 1920—1921 թ. թ. ճգնաժամի ընթացքում գների այդ ուժեղությունը լիկվիդացիայի յենթարկվեց միմիայն կիսով չափ, վորից հետո գների կայունացում տեղի ունեցավ այդ դեռևս շատ բարձր մակարդակի վրա: Ցեթե 1913 թ. ընդունենք 100, ապա գների ինդեքսը վոսկով 1922—1929 թ.թ. տատանվում էր 150-ի շուրջը: Վոր գները մոտավորապես նախապատերազմյան մակարդակից ավելի ցած չընկան, դրա պատճառը վոսկու արժեքի անկումը չէ, վորովհետև վոչ մի տեխնիկական նորմուծություն չի յ'ղել, վոր զգալի չափով իջեցներ վոսկու կշռային միավորի մեջ առարկայացված աշխատատեղի անակալ: Դրա պատճառը, մեր կարծիքով, այն է, վոր արտադրության ծախքերի խիստ կարևոր տարրերը—վարձակալությունը, ոհնտան, փոխադրածախքը, ծառայողների պահպանումը,

հարկերը և այլն—վորոշ մակարդակի վրա ամրացված էյին յերկարաժամկետ պայմանագրերով կամ պետական կարգադրություններով: Կարիք յեղավ մի յերկրորդ ծանր ճգնաժամի, վորպեսզի այդ կաշկանջող պայմանները խորտակվեն ու գներն հարմարեցվեն ապրանքների արժեքին, վորն անկասկած իջել էր նախապատերազմյան ժամանակի համեմատությամբ (աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հետևանքով):

Մեծածախ գների ինդեքսը (միջին արեկան) 1913=100¹

Տարիներ	Գերմանիա	Ֆրանսիա (վոսկի ֆրանկներով)	Անգլիա «Եկոնոմիկալ» ինդեքս	ՀԱՄՆ	Ճապոնիա
1929 . . .	137	127	127	137	166
1930 . . .	125	113	107	124	137
1931 . . .	111	102	89 ²	105	116
1932 . . .	97	87	86	93	122 ⁴
1933(առաջին 9 ամիս- ներ)	92	81	87	92 ³	136

Այս ինդեքսները չի կարելի գուգադրել միմյանց հետ, վորովհետև նրանց համար հիմք են ծառայում տարբեր ապրանքներ: Բայց գների մակարդակի շարժումը նրանք հիմնականում արտացոլում են (բացի Ճապոնիայից, վորտեղ ուժեղ կերպով յերևան է գալիս գների ինֆլացիոն բարձրացումը):

Գների անկումը տկոսներով 1929 թվից մինչև 1933 թ.

Գերմանիա	Ֆրանսիա	Անգլիա	ՀԱՄՆ
33	36	31	33

Մոտավորապես նույն տոկոսով գներն ընկել են այն բոլոր յերկիրներում, վորտեղ վալյուտայի զգալի արժեքազրկում տեղի

¹ «Ազգերի լիգայի ամսական բյուլետեն», 1933 թ. № 10:

² Խնդրացիա, սկսած 1931 թվից:

³ Խնդրացիա, սկսած 1933 թ. մարտից:

⁴ Խնդրացիա, սկսած 1931 թ. վերջից:

չի ունեցել: Գների անկումը բարձրագույն կետից դեպի ցածրագույնը ել ավելի յե. այդ տվյալները մենք կբերենք ստորև, ճշգրտաժամի դինամիկան վերլուծելու ժամանակ:

Այս միջին տվյալներն, իհարկե, գների անկման հսկայական անհավասարաչափություն են թագցնում ապրանքների առանձին տեսակների վերաբերմամբ: Տվյալները մկրտքի մասին մենք տալիս ենք ստորև:

ՄՈՆՈՊՈԼ ԳՆԵՐՆ ՈՒ «ԱԶԱՏ ԳՆԵՐԸ»

Խոշոր մոնոպոլիաներին հաջողվեց իրենց ապրանքների վաճառքի գները համեմատաբար բարձր մակարդակի վրա պահել և, ընդհակառակը, իջեցնել առքի գներն այն ապրանքների, վոր նրանք գնում են մոնոպոլիստական կազմակերպությունների մեջ չկազմակերպված մանր արտադրողներից (գյուղացիներից, արհեստավորներից, մանր արդյունաբերողներից): Մի քանի յերկիրներում հաշվարկված և «կարտելային գների» ինդեքսը «ազատ» գների ինդեքսի համեմատությամբ: Ստացվում է հետևյալ պատկերը.

Կարտելային գները յեվ ազատ գները

Տարիներ	Գերմանիա ¹ 1926 թ. = 100		Ավստրիա ² 1923—1931 թ.թ. = 100		Լեհաստան ³ 1928 թ. = 100	
	Կարտելային գներ	Ազատ գներ	Կարտելային գներ	Ազատ գներ	Կարտելային գներ	Ազատ գներ
1928	102,1	106,8	—	—	—	—
1929	105,0	97,4	99	100	107,7	93,6
1930	103,1	79,7	96	87	108,9	80,9
1931	93,6	60,8	91	76	107,8	63,8
1932	83,9	47,5	93	73	106,1	52,5
1933 ⁴	83,9	48,3	94	73	94,8	48,8

¹ 1933 թ. Կոնյունկտուր-վիճակագրական տեղեկատու, էջ 121, լրաց. 1933 թ.

² Ավստրիական կոնյունկտուր-ինստիտուտի ամսական տեղեկագրեր:

³ Լեհական տնտեսագիտ. ինստիտուտի ամսական վիճակագրական

աղյուսակները:

⁴ 1933 թ. = 10 ամիս Գերմանիայի համար, 12 ամիս Ավստրիայի համար

և 11 ամիս Լեհաստանի համար:

Ընդհանուր առմամբ մոնոպոլիաներին հաջողվեց մեղմացնել գների անկումն իր ապրանքների նկատմամբ: Բայց այդ առթիվ մեծ անհամաչափություն է յերևան գալիս: Պղնձի միջազգային կարսելը հարկադրված յեղավ իջեցնել գները ֆնտին 24 ամերիկյան ցենտից մինչև 8, իսկ ապա բոլորովին լուծվեց: Այս րոպեյիս պղինձն արժե վոչ ավելի, քան 4—5 վոսկի ցենտ ֆունտը: Ծանր արդյունաբերության մոնոպոլիաները ՀԱՄՆ-ում, Գերմանիայում և Ֆրանսիայում, ընդհակառակը, գրեթե բոլորովին չիջեցրին ներքին գները: (Սակայն անհրաժեշտ է նշել, վոր կարտելների առանձին մասնակիցները շատ հաճախ զաղտնի կերպով վաճառում են պաշտոնական գներից ցած):

Ստորև բերված թվերը ցույց են տալիս, վոր մոնոպոլիստական կապիտալը ճգնաժամի ժամանակ լայն կերպով ոգտագործել է իր գերազանցությունը գաղութային յերկիրների նկատմամբ՝ անհամարժեք փոխանակությունն ուժեղացնելու համար:

Գաղութային ապրանքների ու իմպերիալիսական յերկիրների ապրանքների գների ինդեքսը (1913 թ. = 100)

Տարիներ	ՀԱՄՆ	Գերմանիա	Անգլիա	ՀԱՄՆ	Անգլիա	Գաղութային ապրանքներ		
	Պատրաստի շինվածքներ		Չուգուն	Ածուխ	Հնդկական բամբակ	Ջուտ (Լոնդոն)	Ցեղեղ- նաջաքար (Նյու- Յորկ)	
1929	136	157	132	125	122	114	103	71
1930	127	150	126	123	120	74	69	53
1931	111	186	110	113	114	59	54	48
1932	101	119	109	102	113	65	52	33
1933 (նո- գոստոս)	106	113	117	112	113	67	52	54

Գաղութային արդյունքների գների իջեցումը սաստիկ պակասեցրեց գաղութների գնողական կարողությունը արդյունաբերական ապրանքների վերաբերմամբ: Այս բանն, ինչպես նաև ագրարային ճգնաժամն ընդհանրապես, պետք է ազդեցություն դործեր արդյունաբերական ճգնաժամի վրա, սաստիկ խորացնելով այն:

ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՀԳՆԱԺԱՄԸ

Գները սաստիկ անկումը և վաճառահանման բացակայութիւնը գերադասարկւած ապրանքների համար՝ հասցրին, ինչպես և ամեն մի այլ ճգնաժամի դեպքում, վարկային ճգնաժամի ու մասսայական սնանկութեան: Արդի ճգնաժամի առանձնահատկութիւնը հետևյալն է.

ա) Վարկային ճգնաժամը, վորը թագնւած վիճակում գոյութիւն ունի արդյունաբերական ճգնաժամի հենց սկզբից, 2—3 տարւա ուշացումով սկսվեց—Գերմանիայում 1931 թ. ամռանը, ՀԱՄՆ-ում միայն 1933 թ. մարտին, յերբ այն բռնկվեց կատաստրոֆիկ կերպով: Բանկային ու արդյունաբերական կապիտալի անբաժանելի յիւլ ֆինանսական կապիտալի զարգացման չափազանց բարձր աստիճանը խոշոր բանկերին հարկադրեց լաւելու բոլոր միջոցները, վորպեսզի հոգուհ իրենց իսկ շահերի կաշիքի լինի կանխել վարկային նգնաժամի բացահայտ կերպով յերեւան գալը, նգնաժամ, վոր հենց նրանց համար կարող եւ վերին աստիճանի վստահավոր դառնալ, ինչպես այդ ցույց տվեց գերմանական բոլոր խոշոր բանկերի խորտակումը: Բայց վորքան ավելի յեր հապաղում վարկային ճգնաժամի յերևան գալը, այնքան ավելի այն կատաստրոֆիկ ձևեր եւ ընդունում: Ինչպես հայտնի յե, 1933 թ. մարտին ՀԱՄՆ-ում հարկ յեղավ փակել բոլոր վարկային հիմնարկները:

բ) Վճռական դեր եւ խաղում գների հսկայական անկումը, վորը պարսֆերի ռեալ բեռը նգնաժամի ժամանակ ավելացնում եւ 35—40 %-ով:

Գները անկումը նշանակում է հսկայական տեղաշարժ յեկամոտների ռեալ բաշխման մեջ հոգուտ վարկատուների (ռանտյեների) ի ֆնաս պարտապանների (արդյունաբերողներ, գուղացիներ, տնտեսներ, արհեստավորներ): Ուրիշ կերպ ասած՝ փոխաւովական կապիտալն իր բոլոր ձևերով պետք է ստանար շահույթի՝ առանց այն եւ ճգնաժամի կապակցութեամբ սաստիկ պակասած՝ ամբողջ գումարից միևնույն գումարը տոկոսներով ու ամորտիզացիայով, ինչպես առաջ: Յերկարատե ժամանակով այդ բանն անկարելի յեր: Յերևաց, վոր յերեք յելք կա.

- 1) Պարսֆերի տարեային վոյնացումը սնանկութեան միջոցով.
- 2) Վալյուտայի արժեզրկումը, վորը պարսֆերի իրական բեռը կիմատապաստիւմները գների ընկած մակարդակին.
- 3) Թե՛ արտաքին և թե՛ ներքին պարսֆերի՝ պետութեան կողմից սրբագործված վնասումը:

Սնանկություններ

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. 1
ՄԻԱՅՑԱՆ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ 2					
Ակցիոներական ընկերութիւնների թիւը . . .	22.909	26.355	29.288	31.822	17.732
Նրանց պասսիվը (միլիոն դոլլարներով) . . .	483,3	668,3	736,7	928,4	419,7
Բանկերի թիւը . . .	642	1.345	2.288	1.453	—4
Նրանց պասսիվը միլիոն (դոլլարներով) . . .	234,5	864,7	1.691,5	715,6	—4
ԱՆԳՆԱԿ ՅՅՎ. ՌԵՆԼՍ 3					
Մնանկութիւնների թիւը	5.900 1	6.287	6.818	7.321	4.927
Միլիոն ֆունտ ստրլինգներ . . .	—4	15,1	16,5	16,4	—4
ԳԵՐԾԱՆԻԱ 1					
Հայտարարված սնանկութիւններ . . .	9.846	15.486	19.254	13.966	3.718
ՅԲԱՆՍԻԱ 1					
Հայտարարված սնանկութիւններ . . .	6.092	6.249	7.220	9.014	8.362
ԼԵՀԱՍՏԱՆ 1					
Հայտարարված սնանկութիւններ . . .	516	815	738	545	259
Բողոքարկված մուրհակներ	1.255	1.366	1.528	838	352

1 ՀԱՄՆ-ի վերաբերմամբ—9 միլիոն, Անգլիայի վերաբերմամբ—3 յեռամսյակ, Գերմանիայի վերաբերմամբ—11 միլիոն, Ֆրանսիայի վերաբերմամբ—11 միլիոն, Լեհաստանի վերաբերմամբ—10 միլիոն 1933 թ.:

2 «Առևտրի միջազգային ինստիտուտի նյութեր», 1933 թ. հոկտեմբերի 20, էջ 1177/79:

3 «Անգլիական բանկերի վիճակագրական տեսութիւն» 1933 թ. հոկտեմբերի, էջ 119:

4 Տվյալներ չկան

Բայց մենք պետք է ընդգծենք, վոր այս վիճակագրությունը վոչ մի դեպքում սնանկությունների ճիշտ պատկերը չի տալիս: Վարկային ճգնաժամի բռնկման վտանգն ի նկատի ունենալով՝ տասնյակ հազարավոր ձեռնարկություններ «բուժվեցին» խոշոր բանկերի ու պետութայն ոգնությամբ, և այսպիսով բացահայտ սնանկությունից խուսափեցին:

Վարկային ճգնաժամի սրությունն յերևան է գալիս նաև նրա մեջ, վոր Ֆինանսական կապիտալի շատ հրամանատարական բարձունքներ խորտակվեցին (Դարմշտադտի բանկը, Դրեզդենի բանկը — Գերմանիայում, «Կրեդիտ-Անշտալտը» — Վիեննայում, Կրեյգերի կոնցերնը, «Ինսուլ-Կոնցերնը» — ՀԱՄՆ-ում և այլն):

ՎԱՆՔՈՒՏԱՆԵՐԻ ԱՐԺԵԶՐԿՈՒՄԸ

Ինֆլյացիոն ալիքի ընդհանուր տնտեսական հիմքը հանդիսանում է այն փաստը, վոր արտաքին ուներքին պարտքերի բաժնի զանգվածը գների սաստիկ անկման հետևանքով անտանելի յեր դարձել: Անմիջական պատճառները առանձին յերկիրներում տարբեր էյին: Ագրարային յերկիրներում, վորոնք ոտարեկրյա պետւթյւնւնւնրի պարտապաններն էյին, ներգործում եր վճարային բալանսի պասսիվությունը իբրև գյուղատնտեսական արդյունքների գների սաստիկ անկման հետևանք: Այս յերկիրներում արտածման ավելցուկներն այլևս չէյին ծածկում արտաքին պարտքերի տոկոսները ու ամորտիզացիան: Անգլիայում ներգործում էյին վճարաբալանսի ժամանակավոր պասսիվությունը և վոսկու սաստիկ արտահոսումը շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր հանկարծ դուրս քաշեցին Լոնդոնում տեղավորված կարճաժամկետ ոտարեկրյա կապիտալների մի նշանակալից մասը: ՀԱՄՆ-ում — վալյուտան արժեզրկելու պետական գիտակցական միջոցառումները, գների մակարդակը բարձրացնելու նպատակով՝ ակտիվ վճարաբալանսի միջոցին: Սրա վրա մենք դեռ կանգ կառնենք հետագայում:

Կոպիտ կերպով ասելով՝ ինֆլյացիան անցավ յերեք ալիքով: Առաջին ալիքը ինֆլյացիա անալ բերեց մի շարք անդրովկիայային ագրարային յերկիրներում: Յեղիորդը՝ 1931 թ. աշնանը այնտեղ հասցրեց, վոր Անգլիան հրաժարվեց վոսկու ստանդարտից և

բոլոր անգլիական դոմինիոնները, Հնդկաստանն ու Սկանդինավյան յերկիրները հարմարվեցին անգլիական արժեզրկված ֆունտ ստերլինգին: Յեղիորդ ալիքն սկսվեց 1933 թ. աշնանը ՀԱՄՆ-ի հրաժարումով՝ վոսկու ստանդարտից: Այս յերրորդ ալիքը դեռ չի անցել և բոլորովին անկարելի է, վոր Ֆրանսիան ել հարկադրված լինի հրաժարվելու վոսկու ստանդարտից:

Արդյունքները 1933 թ. նոյեմբերին հետևյալներն են.

1) Կան դեռ ևս 4 պետություններ իսկական վոսկու ստանդարտով, այսինքն՝ այնպիսի պետություններ, վորտեղ բանկոտներն ըստ ցանկության կարող են վոսկով փոխանակվել պարիտետի համաձայն և վոսկին կարելի է ազատորեն յերկրից դուրս տանել. այդ յերկիրներն են՝ Ֆրանսիան, Շվեյցարիան, Հոլանդիան, Բելգիան:

2) Կա պետությունների մի խումբ՝ վոսկու ձևական ստանդարտով. դեպի դուրսը, մյուս յերկիրների վերաբերմամբ, նրանց վալյուտան հիմնված է վոսկու պարիտետի վրա: Բայց այդ բանը ձեռք է բերվում վոչ թե վոսկու ազատ շարժման միջոցով, ինչպես այդ լինում է վոսկու իսկական ստանդարտ ունեցող յերկիրներում, այլ արտաքին աուտորի խիստ կարգավորման, վալյուտային սահմանափակումների ու սեփական բանկոտների արտածումն արգելելու միջոցով (միջանի յերկիրներում սրան ավելանում է նաև արտաքին պարտքերի չվճարումը): Այս խմբին են պատկանում Գերմանիան, Լեհաստանը, Հունգարիան, Ռումինիան, Չեխո-Սլովակիան, Բուլղարիան, Լատվիան, Լիտվան: Այս յերկիրներից միջանիսում, ինչպես, որինակ, Գերմանիայում, փաստորեն յերկու վալյուտային կուրս կա. մեկը — պաշտոնական, վոսկու պարիտետին համապատասխանող, պետության կողմից յերաշխափորված վալյուտային վճարումների համար. յերկրորդը — ոտարեկրյացիների ձեռքում գտնված մարկերի գոճմարի համար, այն մարկերի, վորոնք շրջանառություն ունեն միմիայն յերկրի ներսում (ռեզիստրային մարկ և այլն) 20-ից մինչև 50 % կորուստով: Վերջապես, կա նաև յերրորդ կուրսը — «սև մարկը» ոտարեկրյա բանկոտների հետ փոխանակվելիս, բայց սրա մասին հավաստի տվյալներ չկան:

3) Մյուս բոլոր լեզվիրեներ՝ բացահայտ կերպով արժեզրկված վայրուստ ունեն։

Արժեզրկումը (տեղանքում)՝ վոսկու պարիսեթի նկատմամբ

Ճապոնիա	Անգլիա և դոմինիոններ	ՀԱՄՆ
63	35	40

ՍԿԱՆԴԻՆԱՎՅԱՆ ՅԵՐԿԻՐՆԵՐ

Շվեդիա	Դանիա	Նորվեգիա	Նաորոնիա	Ֆինլանդիա
40	45	41	34	44

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ—ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ավստրիա	Սպանիա	Փորտուգալիա	Հունաստան	Հարավ-Մլավիա
22	57	32	56	19

ՀԱՐԱՎ—ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արգենտինա	Բոլիվիա	Բրազիլիա	Չիլի	Կոլումբիա	Պերու	Ուրուգվայ	Վենեսուելա	Մեկսիկա
40	65	54	50	57	50	54	30	65

ԱՍԻԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տաճկաստան	Չինաստան	Հնդկաստան
89	50	35

Նրանց մեջ յերեք խումբ կա.

ա) Ասերիկայում բոլոր։ Այս այն յերկիրների խումբն է, վորոնք տնտեսապես սերտորեն կապված են Անգլիայի հետ։ Նրանց վայրուստան—մի «հավելուկ» է ֆինտին, այսինքն՝ նրանց վայրուստանների կուրսը վոսկու նկատմամբ՝ կարգավորվում է ֆունտ ստերլինգի կուրսի շարժման համապատասխան։ Այլ կերպ ասած՝ անգլիական ֆունտը նրանց համար վորոշ իմաստով համաշխարհային դրամի դեր է կատարում։ Այս խմբին են պատկանում անգլիական բոլոր դոմինիոններն ու զաղութները, Սկանդինավյան յերկիրները, Փորտուգալիան, Արգենտինան ու Բրազիլիան։

բ) Դոլլարյան բլոկ—ՀԱՄՆ և միջին ու հարավային Ամերիկայի միջանի պետություններ, վորոնց վայրուստան «հավելուկ» է հանդիսանում դոլլարին։

գ) Մնացած պետությունները, վորոնց վայրուստաններն արժեզրկված են, բայց համաշխարհային վայրուստաններից՝ վոչ մեկի ել հավելուկը չեն հանդիսանում։

Կարևորագույն վայրուստանների արժեզրկման աստիճանը վոսկու համեմատությամբ 1933 թ. հոկտեմբեր—նոյեմբերին ցույց է տալիս նախորդ աղյուսակը (եջ 34)։

Վայրուստանների այս գրեթե բնդհանրական արժեզրկումը վորակական տեսակետից արդի նգնաժամի նոր մոմենտ է հանդիսանում։ Նախորդ ճգնաժամներից վոչ մեկի մեջ նույնիսկ վորեք նման բան չի յեղել։

Այստեղ աչքի յե զարնում այն հանգամանքը, վոր այն բոլոր պետությունները, վորոնք իսկապես կամ ձեականորեն պահպանում են վոսկու պարիտետը—բացառությամբ տիպիկ ռանտյե-յերկիրների, ինչպիսիք են՝ Հոլանդիան ու Շվեյցարիան—այնպիսի պետություններ են հանդիսանում, վորոնք հետ-պատերազմյան օրջանում մի անգամ արդեն սասիկ ինֆլյացիա յեն տեսել. դերմանական, լեհական, հունգարական և այլ բուրժուազիայի կողմից վոսկու պարիտետն համառորեն պահպանելն, իհարկե, վոչ մի դեպքում չի նշանակում, թե նրանց տնտեսությունն ավելի հաստատուն հիմքի վրա յե կանգնած տնտեսապես, քան ամերիկական կամ անգլիական տնտեսությունը։ Այդ նշանակում է, վոր նրանք հատ-

¹ Վոսկու վայրուստայի արժեզրկման նախորդ դեպքերը դրեթե բացառապես պատերազմների հետևանք էյին լինում, վորոնք հատցում էյին իսկական ինֆլացիայի, թղթադրամների արտարկման՝ պատերազմի ծախքերը ծածկելու համար։ Վայրուստանների արդի արժեզրկումը վոչ մի տեղ ինֆլացիայի նետվանք չի հանդիսանում, ըստի այս կլասիկական իմաստով, այսինքն՝ թղթադրամների շրջանառության ավելացում պետական դեֆիցիտը ծածկելու համար։ Ճիշտ է, միջանի յերկիրներում ճգնաժամի ժամանակ թղթադրամների շրջանառություն ավելացավ, թեև դների անկման ու արտադրության կրճատման հետևանքով այն պետք է պակասեր, բայց ավելացումը տեղի ունեցավ վոչ թե անմիջականորեն բուրժուային դեֆիցիտը ծածկելու համար, այլ այն պատճառով, վոր վարկային ճգնաժամի հետևանքով հարկ յեղավ սաստիկ ավելացնել բանկերի ու այլ ձեռնարկությունների դրամարկղային պահեստները։

կապես հենց իրենց տնտեսության թուլութան հետևանքով յերկուդ են կրում, թե իրենց չի հաջողվի սահման դնել վալյուտայի արժեզրկմանը. իսկ վալյուտայի արժեզրկումը հետ-պատերազմյան շրջանի որինակով՝ սոցիալական ճգնաժամի վտանգավոր արագացման կհասցնեն:

Ի միջի այլոց. մեր գրականության մեջ հաճախ չափադանց պարզացրած ձևով և պատկերվում վալյուտայի արժեզրկումն իբրև արտաքին շուկայի համար պայքարելու միջոց, իբրև բանվոր դասակարգին լրացուցիչ կերպով շահագործելու միջոց, իբրև մի յերևույթ, վորը բուրժուազիայի համար միմիայն շահավետ կողմեր ունի: Այդ, իհարկե, սխալ և և դիտելով իրական չէ: Վալյուտայի արժեզրկումը հոծաբանում կերպով գործադրվող դեղ չի հանդիսանում ճգնաժամի դեմ, այլ հիվանդության սխալում և և միևնույն ժամանակ ճգնաժամի հետագա խորացումն ստեղծելով գործոն. այս, իհարկե, չի բացառում, վոր բուրժուազիան անխուսափելի դարձած ինֆլյացիան ոգտագործի իբրև պայքարի միջոց՝ արտաքին շուկաների համար: Վալյուտայի արժեզրկումը ժամանակավոր ոգուաներ և տալիս համաշխարհային շուկայում վաճառահանման

1931—1933 թ. թ. պետական սնան

1 9 3

	Մարտ	Ապրիլ	Մայիս	Հունիս	Հուլիս
1. Հրաժարում պետական արտաքին պարտքերի վճարումներից (կամ մորատորիում)	Նոր Հարավային Ուելս ¹ Մեքսիկա	Ավստրալիա ²			
2. Հրաժարում արտաքին առևտրական պարտքերի վճարումներից (կամ մորատորիում)				Հունգարիա	Գերմանիա
3. Միջազգային նշանակություն ունեցող այլ դեպքեր, վորոնք կապ ունեն (1)-ի և (2)-ի հետ				Հունիսի 20-ին Հուլիսի մորատորիումը ³	
4. Վերահսկողություն ոտարեկրյա գեվիզների վրա					

համար մղվող պայքարում այն յերկիրներին, վորոնք առաջինն ստիպված յեղան ինֆլյացիայի անցնել. բայց այդ ոգուան անհետանում և, հենց վոր արժեզրկվում և վալյուտաների մեծամասնությունը: Բուրժուազիայի առանձին խավերը, առաջին հերթին պարտքերով սաստիկ ծանրաբեռնված կալվածատերերը, կուլակներն ու արգյունաբերողները, ոգուտ են քաղում ինֆլյացիայից ի հաշիվ փոխատվական կապիտալի. բայց նրանք ստիպված են իրենց վրա վերցնելու վալյուտայի տատանման ռիսկը, վորն անկարելի չե դարձնում տնտեսական հաշվարկումները յերկարատև ժամկետով:

Ինֆլյացիան ավելացնում և բանվորներին շահագործումը: Այն նշանակում և «մանր ավանդատունների», մանր բուրժուազիայի գույքի մեփականադրկում հոգուտ խոշոր բուրժուազիայի, բայց այդ նշանակում և միաժամանակ դասակարգային հակասություններին արագ սրում և մանր բուրժուազիայի տատանում պրոլետարիատի կողմը:

Ամփոփելով՝ կարելի չե ասել. առողջ կապիտալիզմը պահանջում և վոսիկ կայուն վալյուտա. այժմյան վալյուտային փոսք հանդիսանում և ադի ճգնաժամի բացառիկ խորության ապացույց:

կուրյունների-համաժամանակյա աղյուսակ

Ոգոստոս	Սեպտեմբեր	Հոկտեմբեր	Նոյեմբեր	Դեկտեմբեր
Չիլի	Բրազիլիա	Բոլիվիա		Հունգարիա Ուրուգվայ
Ուրուգվայ				Հունգարիա
				Նեպոլեոնի-բի Բագելի կոմիտեն
Դանիա Հունաստան Հունգարիա Պարսկաստան	Արգենտինա, Ավստրիա, Բրազիլիա, Բուլղարիա, Չեխո-Սլովակիա, Եստոնիա, Ֆինլանդիա, Լատվիա, Թյուրքիա, Հարավ-Սլավիա	Բուլղարիա, Չեխո-Սլովակիա, Եստոնիա, Հարավ-Աֆրիկյան միություն Դանիա		

	Հունվար	Փետրվար	Մարտ	Ապրիլ	Մայիս
1. Հրաժարում պետական արտաքին փոխառությունների վճարումներից (կամ մորատորիում)			Ձիլի Սալվա- դոր	Հունաս- տան Հատվիա Հարավ- Սլավիա Բուլղա- րիա Հունաս- տան	
2. Հրաժարում արտաքին առևտրական պարտքերի վճարումներից (կամ մորատորիում)		Գերմա- նիա	Ձիլի Սալվա- դոր Հարավ- Սլավիա		
3. Միջազգային նշանակություն ունեցող այլ դեպքեր, վորոնք կապ ունեն (1)-ի և (2)-ի հետ					
4. Վերահսկողություն ունեցող դեպքերի վրա	Ձեխ-Սլո- վակիա Նիկարա- գուա Հարավա- յին Աֆ- րիկա Թյուրքիա Հարավ- Սլավիա	Դանիա Նիկարա- գուա Ռումի- նիա Սպանիա Ուրուգ- վայ	Ավստրիա Բուլ- ղարիա Հարավ- Սլավիա	Արգենտի- նա Բուլղա- րիա Ձիլի Ձեխ-Սլո- վակիա Եկվադոր Հատվիա	Ռումի- նիա

Թ. Ի Վ.

Հունիս	Հուլիս	Օգոստոս	Սեպտեմբ.	Հոկտեմբ.	Նոյեմբեր	Դեկտեմբ.
Գերմա- նիա Ավստրիա			Հունաս- տան Պանամա	Բուլղարիա Հարավ- Սլավիա		Ֆրանսիա Հնաս- տան Բելգիա Եստոնիա Հունգա- րիա Կոստա - Ռիկա
Ավստրիա	Ուրուգ- վայ			Բուլղարիա Բրազիլիա		
Լոդանի համաձայ- նությու- նը		Ռոտտվա- յի կոնֆե- րենցիայի վերջը				
Բրազի- լիա Ձիլի	Հատվիա Հնաս- տան Ճապոնիա	1932 թ. օգոստոսից—1933 թ. հուլիսը (1933 թ. հուլիսի համար) Ավստրիան, Բուլղարիան, Գերմանիան, Հուն- գարիան, Հունաստանը, Ռումինիան, Հարավ- Սլավիան, Անգոլան, Արգենտինան, Բրազիլիան, Ձիլին, Կոստա-Ռիկան, Կոլումբիան, Նիկարա- գուան, Թյուրքիան, Ձեխ-Սլովակիան, Ես- տոնիան, Իսլանդիան, Պարսկաստանը, Վենե- ցուելան վերահսկողություն սահմանեցին ո- տարերկրյա դեվիզների վրա կամ արգելեցին վալյուտայի արտածումն ու ոտարերկրյա մուրհակների վճարումը				

	Հունվար	Փետրվար
1. Հրաժարում պետական արտաքին պարտքերի վճարումներից (կամ մորատորիում)	Հարավ-Մլա-վիա Ավստրիա Ռումինիա	Հունգարիա
2. Հրաժարում արտաքին առևտրական պարտքերի վճարումներից (կամ մորատորիում)		Հունգարիա Գերմանիա
3. Միջազգային նշանակություն ունեցող այլ դեպքեր, վորոնք կապ ունեն (1)-ի ու (2)-ի հետ		
4. Վերահսկողություն ոտարերկրյա գեվիզների վրա		

Մարտ	Ապրիլ	Մայիս	Հունիս	Հուլիս
Կուբա	Բուլղարիա	Հունաստան	Անգլիա ⁴ Պարագվայ	Գերմանիա Հունգարիա
		Կոնֆերենցիա գերմանական արանսֆերի հարցերի շուրջը		Տնտեսական կոնֆերենցիա Հոնդուրում
ՀԱՄՆ (ժամանակավոր)				

Արտաքին պարտաբեռնություն ընդհանուր հափեբը բոլոր հաստատուն-տոկոսաբեր թղթերի վերաբերմամբ Կոնգլիֆը գնահատում է 1932 թ. վերջին 35 միլիարդ վոսկի դոլլար, վոր բաշխվում է ըստ վարկատուների հետևյալ կերպով.

Անգլիա 25 0/0	Գերմանիա	} 39 0/0
ՀԱՄՆ 22 0/0	Կանադա	
Ֆրանսիա 10 0/0	Բելգիա	
Շվեյցարիա 5 0/0	Ճապոնիա	
Հոլլանդիա 5 0/0	Շվեդիա	
	Չեխո-Սլովակիա	
	Սպանիա	

Սրա մեջ չեն մտնում «առևտրական» պարտքերը—9 միլիարդ վոսկի դոլլար:

Տոկոսների և շիջուցման ֆոնդի տարեկան վճարումները պետք է կազմեն 2—2 1/2 միլիարդ վոսկի դոլլար: Այս գումարը

- 1 վճարել է Ավստրալիայի ֆեդերատիվ կառավարությունը:
- 2 Անգլիայի պետական պարտքերի վճարումները տարեկան 2 տարով:
- 3 1931 թ. հուլիսի 1-ից մի տարով դադարեցվում է Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Բելգիայի, Իտալիայի, Հունաստանի, Գերմանիայի, Փորտուգալիայի, Ռումինիայի, բրիտանական դոմինիոնների և այլն միջազգային պարտքերի վճարումը:

վճարելու անկարելիությունը Condiffe լուսարանում է նրանով, վոր այդ գումարը վոսկի համաշխարհային ամբողջ պաշարի մոտ 20 0/0-ն է կազմում և ավելի յե, քան թե պարտապան յերկիրների վոսկի ամբողջ պաշարը:

Աղբյուրներ.

«Economist» 1931.

Condiffe, «Econ. survey», 1931/32, էջ 76 և 319—322:

» » » 1932/33, էջ 328 և 271—278:

Toynbee, «Survey of Intern. Affairs», 1931 թ.:

ՊԱՅԳԱՐ ՎՈՍԿՈՒ ՀԱՄՆԻ

Պայքար վոսկու համար անդուլ կերպով շարունակվում է: Ստորե բերված աղյուսակը ցույց է տալիս վոսկու պաշարների կարևորագույն փոփոխությունները ճգնաժամի ընթացքում:

⁴ վճարում 10 միլիոն դոլլար արծաթով՝ պարտքի հարցը հետո կարգավորելու պայմանով:

Կենսոնական բանկերի ու կառավարությունների վոսկու պաշար

(միլիոն վոսկի գուլարներով)¹

Տարիներ	ՀԱՄՆ	Ցեփրոպա	Անգլիա	Ֆրանսիա	Գերմանիա	Ասիա	Լատինական Ամերիկա
1929	3974	4511	688	1462	512	728	801
1930	4160	5009	741	1775	624	755	634
1931	4587	5353	643	2290	325	416	416
1932	3522	6871	670	3221	183	524	348
1933	4009	6932	925	3213	58	481	367

Աղյուսակը լիակատար պարզությամբ ցույց է տալիս հետևյալ կարևորագույն մոմենտները.

ա) ճգնաժամի ընթացքում հանված վոսկին ամբողջությամբ կլանել է ցեփրոպան.

բ) պարտապան-պետությունները (Լատինական Ամերիկան, Ասիական պետությունները, Գերմանիան) ստիպված ելին իրենց ունեցած վոսկու պաշարի խոշոր մասը հանձնել.

գ) բուն ցեփրոպայում Ֆրանսիան կորզեց իրեն համար վոսկու պաշարի ահագին մասը:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԶՎՃԱՐՈՒՄ

Արդի ճգնաժամի վորակապեն նոր մոմենտ է հանդիսանում արտաքին, մասամբ նաև ներքին պարտքերի չվճարումը: Վերև բերված (տես էջ 36—41) համաժամանակյա աղյուսակը

¹ «Ֆեդերալ Ռեզերվ Բյուլետեն», զանազան համարներ 1933 թ. հուլիսից խոշոր փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել վոսկու բաշխման մեջ:

տալին է արտաքին փոխառությունների չվճարման ժամանակագրությունը:

Կարելի չէ նշել հետևյալ գլխավոր մոմենտները.

ա) Ագրառային յերկիրների անվնասումն աղյուսակներում, վորովհետև նրանց արտածման ավելցուկն արդեն չի ծածկում տոկոսները: գյուղատնտեսական արդյունքների գների սաստիկ անկման հետևանքով՝ նրանց վոսկու պաշարը ավելի կամ պակաս չափով սպառված է, իսկ նոր ոտարերկրյա կապիտալի հոսանքը դադարել է:

Իբրևորինակ կարելի չէ բերել Հնդկաստան¹ ու Արգենտինան²:

Հնդկաստանի արժափն առեվտուր միլիոն ռուպիներով

(տարին վերջանում է մարտի 31-ին)

	1929թ.	1930թ.	1931թ.	1932թ.	1933թ.
Ապրանքային արտածման զուտ ավելցուկը	860	790	620	348	34
Վոսկու զուտ ներմուծումը.	212	142	125	—	—
Վոսկու զուտ արտածումը	—	—	—	580	683

Հնդկաստանը կարողացավ իր պարտավորությունները կատարել՝ մոբիլիզացիայի յենթադիվով մասնավոր գանձերի դեր կատարող վոսկու մի մասը. վոսկին ուղարկվեց Անգլիա և ոգտագործվեց անգլիական բանկի վոսկու պաշարն ավելացնելու համար:

¹ Պաշտոնական տվյալները—«Ստատիստ», 1933 թ. նոյեմբերի 11-ին էջ 670:

² «Ազգերի լիգայի վիճակագրական տարեգիրք», 1932/33 թ., էջ 168:

Արգենտինայի արտաքին առևտուրը

(միլիոն վոսկի դոլլարներով)

	1928 թ.	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
Ապրանքների արտածման ավելցուկը . . .	—	87	114	79	115
Վոսկու պաշարը տարվա վերջին	607	434	412	253	249

Այն բանից հետո, յերբ Արգենտինան կորցրեց իր վոսկու պաշարի կեսից ավելին, նա ստիպված յեղավ դադարեցնելու արտաքին փոխառութիւնների հետ կապված վճարումները, ինչպես և հրաժարվելու վոսկու ստանդարտից: Նման զրուծիւն եր նաև Ավստրալիայում ու այլ յերկիրներում:

բ) Ոտարեկրյա փոխառութիւնների հետ կապված վճարումների լիովին դադարեցումը Գերմանիայի կողմից, թե՛ ռեպարացիաների և թե՛ կարճաժամկետ պարտքերի (համաձայնութիւն մորատորիումի մասին), ինչպես նաև յերկարաժամկետ փոխառութիւնների տոկոսների վճարումը 70 0/0-ով կրճատելը՝ ձևականորեն պահպանելով վոսկու ստանդարտը: Նման զրուծիւն գոյութիւն ունի նաև մի շարք ուրիշ յերկիրներում:

գ) Միջգաւակցային պատերազմի վնասները դադարեցումը Ֆրանսիայի, Բելգիայի ու ուրիշների կողմից, վճարումների միմիայն սիմբոլիկ բնույթն Անգլիայի կողմից: Ռեպարացիոն ու միջգաւակցային պարտքերի ամբողջ շնորքը հանդիսավորապես 62 տարվա ժամկետով կնքված բոլոր համաձայնութիւնները ճգնաժամն անվերադարձորեն սըրբեկտարել և: Յունգի պլանը, վոր նախատեսնում եր 2 միլիարդ մարկից ավելի տարեկան վճարումներ տասնյակ տարիների ընթացքում, փոխարինվեց Լոզանի համաձայնութիւնմը, վորը պայմանական կերպով նախատեսնում ե 3 միլիարդ մարկ միանվագ վճարում, ըստվորում ակներև ե, վոր այդ գումարն ել յերբեք չի վճարվելու:

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱԾՄԱՆ ԳՆԱԴԱՐՅՈՒՄԸ

ձգնածամն հասցրեց կապիտալի արտածման գրեթե լիակատար դադարեցմանը: Կապիտալի յերկու կարևորագոյն ելքադրուերների— ՀԱՄՆ-ի ու Անգլիայի ոտարեկրյա եմիսիան հետևյալ պատկերն ե տալիս.

Կապիտալի արտածումն արասահման¹

(միլիոն հաշվով ամսական)

	1928թ.	1929թ.	1930թ.	1931թ.	1932թ.	1933 թ. (առաջին 10 ամիսները)
ՀԱՄՆ (միլիոն դոլլարներով)	110	64	85	21	2	0,12
Անգլիա (միլիոն ֆունտ ստերլինգներով) :	11,9	7,9	9,1	3,8	2,4	2,7

Ֆրանսիան, Հոլանդիան ու Շվեյցարիան նույնպես փաստորեն դադարեցրին կապիտալի արտածումն արտասահման:

Վալյուտային չարաչափութիւնը վալյուտաների ապագա կուրսի հույսերի կապակցութիւնմը այն բանին հասցրեց, վոր միլիարդներ հասնող գումարներ, դուրս հանված կապիտալատական արտադրական հարարերութիւնների նորմալ կապակցութիւնից, մի յերկրից մյուսն են ճանապարհորդում իբրև կարճաժամկետ, հաճախ առհասարակ վոշ մի տոկոս չբերող փոխառվական կապիտալ— Անգլիայից՝ Ֆրանսիա, Ֆրանսիայից՝ ՀԱՄՆ, ՀԱՄՆ-ից՝ նորից Անգլիա և այլն, նայած թե տվյալ մոմենտին ինչպես ե դասավորվում վալյուտային ճգնաժամը:

ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՐԻ ԿՐՃԱՏՈՒՄԸ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

Ճգնաժամն առաջ բերեց կապիտալիստական աշխարհի արտաքին առևտրի չափազանց մեծ կրճատում:

¹ Անգլերի լիգայի վիճակագրական ամսական բյուլետեն, 1933 թ. № 10, էջ 382:

Համաշխարհային առեփսուրն առանց ԽՍՀՄ միլիոն
վոսկի դոլլարներով¹

(ամսական միջին տվյալներ)

Ներմուծում

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. ²
Կապիտալիստական աշ- խարհը	2.678	2.105	1.540	1.032	877
(1928 թ.=100)	102,3	82,7	58,8	39,4	33 ³

Արտածում

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.
Կապիտալիստական աշ- խարհը	2.406	1.912	1.354	921	840
(1928 թ.=100)	98,5	78,3	55,4	37,7	30 ⁴

Արտաքին առևտրի կրճատումը 35—40 օ-ով տեղի ունեցավ
գների անկման հաշվին, իսկ մնացյալում՝ արտաքին առևտրի
ալ ալի կրճատման հաշվին նրա բնական ձևով:

ՊԱՅՔԱՐ ԱՐՏԱՔԻՆ ՇՈՒԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ, ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐ
ՅԵՐԿԻՐՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ

Արտաքին առևտրի ընդհանուր կրճատման շրջանակներում
ուժեղ տեղաշարժեր տեղի ունեցան առանձին յերկիրների միջև.

¹ Մեղ, 1933 թ. № 3, 10 և 11:

² Առաջին ինն ամիսները:

³ Իմ մոտավոր հաշվարկումը—Հեղինակ:

⁴ Իմ մոտավոր հաշվարկումը—Հեղինակ:

Կարեվորագույն կապիտալիստական յերկիրների
արսածումը միլիոն վոսկի դոլլարներով

(ամսական միջին տվյալներ)

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (հունվարից սեպտեմբեր)
ՀԱՄՆ	430	315	198	131	102
Անգլիա	295	231	147	107	100
Ֆրանսիա	163	140	99	64	53
Գերմանիա	252	225	181	112	90
Ճապոնիա	81	59	46	30	30
Լեհաստան	26	23	18	10	18,4

Արտածման համար մղվող պայքարում 1931 և 1932 թ. թ.
Գերմանիան Անգլիային հետ մղեց յերրորդ տեղը. 1933 թվին Անգ-
լիան վո'չ միայն Գերմանիայից անցավ, այլև ժամանակավորապես
նաև ՀԱՄՆ-ից: Պատրաստի արդյունաբերական շինվածքների առ-
պարեկում Անգլիան դարձյալ հաստատուն կերպով կանգնած և
առաջին տեղում:

Հետևյալ աղյուսակը ցույց և տալիս կարևորագույն արդյու-
նաբերական յերկիրները բաժինը համաշխարհային ընդհանուր ար-
տածման մեջ և նրանց տեղաշարժումը ձգնաժամի ընթացքում
(տես եջ 48):

Շուկաների հարաբերական նեղութունը պայտրի չտեսնը-
ված սուրբյան հասցրեց վաճառահանման ամեն մի հնարավորու-
բյան համար, անբնդհատ համակողմանի առևտրական պատերազմի
հասցրեց: Այն տեղի յե ունենում յերկու գլխավոր գծերով.

Բաժինը համաեխարհային արժաման մեջ¹

(տոկոսներով)

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (հունվարից— դեկտեմբեր)
Անգլիա	10.74	10.48	9.36	10.06	11.59
Միացյալ Նահանգներ	15.61	14.27	12.57	12.39	11.78
Գերմանիա	9.71	10.82	12.08	10.70	10.93
Ֆրանսիա	5.95	6.34	6.30	6.08	6.78
Ճապոնիա	2.96	2.67	2.89	3.05	3.37 ²
Լեհաստան	0.96	1.03	1.12	0.95	0.95
Մնացած յերկիրները	54.09	54.39	55.18	56.77	54.60
Հանրագումար	100	100	100	100	100

1. Մաքսիմալ հնարավոր սեղմում ամեն տեսակ ապրանքների ներմուծման, վերոնք ընդհանրապես կարող են արտադրվել յերկրի ներսում: Այդ նպատակի համար իբրև միջոց ծառայում են՝ մաքսերը, ներմուծման կոնտինգենտները, ներմուծումն արգելելը, վալյուտային շրջանառության կարգավորումը և վալյուտայի արժեզրկումը:

2. Արտածման մաքսիմալ հնարավոր ոժանդակում: Դրա համար իբրև միջոց ծառայում են՝ դեմպինգն ու ամեն տեսակ պետական նպաստները արտածման համար:

¹ Աղբյուրներ—1929—1932 թ. թ. համար՝ «Ազգերի լիգայի վիճակագրական տարեգիրքը» 1932—33 թ., էջ 16: 1933 թ. համար՝ «Ազգերի լիգայի ամսական բյուլետենը» զանազան համարներ:

² Հունվարից—հուլիս:

Մինչդեռ նախքան պատերազմը մաքսային տարիքն առանց փոփոխությունների գործում էր մոտավորապես 10 տարի, ներկայումս մաքսերն ու այլ առևտրա-քաղաքական միջոցառումները փոփոխվում են տարեկան միջանի անգամ: Այս բոլորի հետևանքով այլևս գոյություն չունի «ազատ համաշխարհային շուկան» բառի հին իմաստով: Միջազգային առևտուրն ավելի ու ավելի բաժան-բաժան է լինում և կառավարությունների կողմից սրբագործվող առանձին գործարքներ դառնում յերկու յերկրների միջև, վերածվելով մի տեսակ «միջպետական փոխանակային առևտրի»: Ինքնըստինքյան հասկանալի չէ, վոր այս պայմաններում իմպերիալիստական մեծ պետություններն ուժեղ ճնշում են գործադրում ավելի թույլ պետությունների վրա, գյուղատնտեսական ապրանքների գնորդները՝ ագրարային յերկրների վրա (կոնկրետ որինակներ բերված են ստորև, յերբորդ գլխում): Քաղաքականությունն է վորոշում արտաքին առևտրի ձևավորումը:

ԲՈՒՐԺՈՒԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԹԵՈՐԵՏԻԿԱՆ ԱՆՃԱՐԱԿՈՒԹՈՒՆԸ

Ճգնաժամի ընթացքում լույս են տեսել միջանի հարյուր գրքեր ու խոշոր հոդվածներ ճգնաժամի մասին. բայց բուրժուական գիտությունը նույնքան հեռու չէ ճգնաժամի թեորիական ըմբռնումից, ինչպես 100 տարի առաջ: Մենք կբերենք միմիայն յերկու որինակ. անգլիական «Եկոնոմիստը» 1933 թ. հուլիսի 9-ի հատուկ հավելվածով տալիս է նոր գրականությունյան մատենագիտությունը ճգնաժամի մասին. այն սկսվում է հետևյալ խոսքերով.

«Տխրալի յե մտածել, վոր 1929—1933 թ. թ. դեպրեսիան վրա հասավ և (գուցե) արդեն մոտենում է իր վախճանին, մինչդեռ արդյունաբերական ցիկլի մեր ըմբռնումը հազիվ թե ավելացած լինի անցյալի համեմատությամբ: Ճգնաժամն ստեղծեց գրքերի, բրոշյուրների ու պաշտոնական զեկուլցումների մի անասո հեղեղ, և տնտեսագետների կարծիքը հակվում էր թե այս և թե այն կողմը դեպքերի ընթացքի կապակցությամբ միմիայն նրա համար, վոր մեծ մասամբ կրկին վերադառնար խելացի սկեպտիցիզմի»

դիրքին՝ իրրեկ այնքան բարդ ու խճճված պրոբլեմի համար ամենից ավելի համապատասխան դիրքին:

1933 թ. աշնանային ամիսներին ամբողջ ամերիկական մամուլն իրրեկ նոր հայտնագործում (!) նշում եր ամերիկյան բանկիր Նյուսի կարծիքը, վորի համաձայն ճգնաժամը կարելի չէ հաղթահարել միմիայն կապիտալի նոր խոշոր ներդրումների միջոցով: Այդպիսի որինակներ կարելի չէ անչափ շատ բերել:

ՃԳՆԱԺԱՄՆ ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆՈՐԵՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐԵԼՈՒ ԲՈՒՐԺՈՒԱԿԱՆ ՓՈՐՁԵՐԻ ԽՈՐՏԱԿՈՒՄԸ

Ճգնաժամը 4 տարվա ընթացքում շատ ուժեղ չափով իջեցրեց բուրժուազիայի ռահույթները, բացառությամբ միջանի մոնոպոլիստական ձեռնարկությունների ու ռազմական արդյունաբերության: Մինչև իսկ յուրացրած հավելյալ արժեքի գումարը սասիկ պակասեց, վորովհետև շատ ավելի քիչ քանակությամբ բանվորներ էին շահագործվում: շահագործման նորմայի բարձրացումը չէր կարող համակշռել շահագործվողների թվի կրճատումը: Բայց դրամի ձևով իրացված ռահույթի գումարն է՛լ ավելի ուժեղ չափով ընկավ, քան թե յուրացրած հավելյալ արժեքի գումարը, վորովհետև գների մեծացումը, անկումը կորուստներ եր առաջացնում կապիտալի ամեն մի պետյսի ժամանակ: Կապիտալիզմին չէր հաջողվում իրրեկ դրամ իրացնել ամբողջ յուրացրած հավելյալ արժեքը, թեև անկասկած ճգնաժամի գլխավոր ծանրությունն ընկնում եր բանվորների ու գյուղացիների, աշխատավոր մասսաների վրա: Չնայած շահույթների վիճակագրության բացակայությանը, այդ բառի մարքսիստական իմաստով, ակցիոներական ընկերությունների յեկամուտների վիճակագրությունը ցույց ե տալիս այնուամենայնիվ, թե ինչպիսի կործանարար ազդեցություն ունեցավ ճգնաժամը բուրժուազիայի շահույթների վերաբերմամբ:

Ընդգծում ենք, վոր մեջ բերված տվյալները ցույց են տալիս վո՛չ թե շահույթները մարքսիստական ըմբռնումով, այլ ձեռնարկության յեկամուտը (հանած տոկոսները, ամորտիզացիան ու հարկերը): Բայց այնուամենայնիվ նրանք մոտավոր պատկեր տալիս են: Շատ հավանական ե, վոր բազմաթիվ ակցիոներական

ընկերություններ, վորոնց վարկն արդեն խախտված ե, «սանդել են» իրենց հաշվեկշիռները, այսինքն՝ շահույթ են ցույց տվել փոխանակ իրականում ունեցած ֆուսներին:

ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՅՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՐԵՐԱԿԱՆ յԵՐԿԻՐՆԵՐԻ ԿԱՇՎԵԿԻՐՈՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹյՈՒՆԸ¹

Տարիներ	ՀԱՄՆ (1929 թ. = 100) 433 արդյունաբերական ընկերությունների գուտ յեկամուտը	Անգլիա (1924 թ. = 100) Շահույթը Շղթայական ինդեքսը ²	Գերմանիա Շահույթը (միլիոն մարկերով)
1929	113,5	120,1	315
1930	67,6	119,4	207
1931	28,0	92,5	—116
1932	7,0	75,8	(ֆուս) 73

Այդ պատճառով ել՝ բուրժուական ֆուսական քյունն ամենից առաջ իրեն նպասակ ե դնում կապիտալի «նորմալ» ինքնանցման վերականգնումը: Բայց իշխող դասակարգերի առանձին շերտերը, վորոնք իրենց մեջ բաժանում են շահույթը ռենտայի, ձեռնարկության շահույթի, փոխառվական կապիտալի տոկոսների ձևով ե վորոնց մեջ գոյություն ունեն շահերի ուրիշ հակառություններ ել (մոնոպոլիտներ ու «ազատ» արդյունաբերություն, հայթայթող ու մշակող արդյունաբերություն, արտածողներ ու ներմուծողներ ե այլն), չկարողացան համաձայնության դալ այդ նպատակին հասնելու միջոցների վերաբերմամբ:

Իհարկե, ֆինանսական կապիտալի շահերը վճռական դեր են խաղում: Բայց ֆինանսական ոլիգարխիան ել վո՛չ մի թեղ

¹ Կոնյունկտուր-ինստիտուտի յեռամայա ժողովածուներ, 8-րդ հրատ., պրակ II, մասն «Ա», ել 98.

² Ամեն մի թիվը ցույց ե տալիս հարաբերությունը դեպի Նախորդ տարին ե վո՛չ թե դեպի 1924 թ., այսպես վոր շահույթների նվազումն ել ավելի մեծ ե:

չկարողացավ տնտեսական քաղաքականութեան հետևողական գիծ ստեղծել: Այստեղից՝ քառու տնտեսական քաղաքականութեան մեջ: Տնտեսական քաղաքականութիւնը փոխվում էր կախված այն բանից, թե ֆինանսական ոլորտը ինչպիսի վո՛ր խումբը, կառավարող դասակարգների վո՛ր շերտերը տվյալ մոմենտին գերակշռութիւն ունեւոյն: Այդ քառուի մեջ կարելի չէ հետեւյալ հիմնական գծերը հաստատակայել:

ա) Միջոցառումներ, վորոնք ուղղված են գների մակարդակը բարձրացնելուն: Այդպիսի փորձեր ձեռնարկվում էին դրամական կողմից, բուրժուական գիտութեան մեջ անբաժան իշխող դրամական «քանակական թերիայի» համապատասխան, սկզբում վարկերի ծախսը բնորոշելու միջոցով: Այդ փորձը չհաջողվեց, վորովհետև «վարկունակ» ձեռնարկութիւնները ճշմարտամի ժամանակ նոր վարկերի պահանջ չունեւոյն: Իսկ այնպիսի ձեռնարկութիւնները, վորոնք ուղղում էին վարկեր ստանալ, չեւոյն կարող յերաշխիքներ տալ: Ինֆլացիան, հոժարակամ թե հարկադրված, թեև տալիս էր գների ցանկալի բարձրացումը, բայց այն էլ միմիայն յերևութական էր: Վոսկյա գները օտուցակում էին բնկնել ինֆլացիայի յերկրներում:

Գների բարձրացումը ոտարեկրյա մրցակցութիւնը վերացնելու միջոցով՝ վորոշ հաջողութիւն ունեցավ հաստատուն կերպով կարտելացված ապրանքների նկատմամբ, բայց ընդհանրապէս այն էլ անհաջողութիւն կրեց, նկատի ունենալով բնակչութեան ցած գնողունակութիւնը յերկրի ներսում:

բ) Միջոցառումներ, վորոնք ուղղված են յերկրի ներսում վաճառահանութիւնն արհեստականորեն աւելցնելուն: Այս կարգին են պատկանում պետական ու կոմունալ շինարարութիւնը, յերկաթուղիների պատվերները և այլն: Վորչափով դրա միջոցները ստացվում էին հարկերից, այդ վոչինչ չէր փոխում ներքին շուկայի տարողունակութեան մեջ: Իսկ յեթե միջոցներն ստացվում էին պարտքերի գումարն աւելացնելու միջոցով, ապա այդ դառնում էր ինֆլացիայի տարր: Մեծ ազդեցություն «Հիմա գնիր»¹

կամպանիաներն հաջողութիւն չունեցան, վորովհետև չոգտագործված գնողունակութիւնը դոյութիւն չունի (բացի բուրժուազիայից):

գ) Միջոցառումներ, վորոնք ուղղված են վաճառահանումն արհեստականորեն բարձրացնելուն արտասահմանում. սրանք էլ ընդհանուր առմամբ անհաջողութեամբ վերջացան՝ բոլոր յերկրներին խափանիչ ձեռնարկումների հետևանքով:

դ) Բանկորների օտուգութեան նորմայի բարձրացում, օտուգական նպաստների կրճատում յեւ այլն: Այս տեսակետից կառավարող դասակարգների բոլոր խավերի միջև յիսկատար համերաշխութիւն էր թագավորում: Բայց այդ միջոցառումները, վորոնք անմիջականորեն աւելացնում են կապիտալի շահույթը, աւելի ևս սեղմում են ներքին շուկան, և քանի դեռ չի սկսված հիմնական կապիտալի վերանորոգումն ու ընդլայնումը՝ շահույթներն ստանալու հեռանկարների լավացման հետևանքով, դրանք ճշմարտամի վրա խորացնող ազդեցութիւն են գործում:

Ամփոփելով՝ կարելի չէ ասել, ճնշեալ վաճառական ձեռնարկումների միջոցով նկատման արհեստականորեն հաղթահարելու համար բուրժուազիայի կատարած փորձերն անհաջող անցան: Թեև 1932 թ. կեսից տեղի ունեցավ ճշմարտամի մեղմացում, իսկ առանձին յերկրներում մի փոքրիկ բարելավում, բայց այդ վոչ մի դեպքում բուրժուական փորձերի հաջողութիւն չի նշանակում: Ընդհակառակը, միջանի դեպքերում, որինակ, ՀԱՄՆ-ում, նրանք այն հետևանքն ունեցան, վոր հետ նետվեց բարելավման այն տենդենցը, վոր սկսել էր յերևան հանել իր ազդեցութիւնը՝ կապիտալիզմի շարժման իմմանենտ որենքների հիման վրա:

Բուրժուազիայի՝ ճշմարտամի արհեստականորեն հաղթահարելու փորձերը հասցրին պետութեան դերի բոլիւսման ուժեղացմանը կապիտալիստական յերկրների ճնշեալ վաճառում: Նախ, ազգային յեկամուտի սաստիկ անկման կապակցութեամբ աւելացավ

մեջ ազդեցիկ յեւ անում հետեւյալ ձեով. յեթե ամեն մի աշխատավոր որական 50 ցնտ աւելի ծախսի, այն ժամանակ ճշմարտամի վերջ կգտնի: Սակայն վոչ վոք հարց չէր տալիս իրեն, թե բանվորներն ու ծառայողները վերտեղից պետք է վերցնեն ամեն ամիս այդ լրացուցիչ 15 դոլարը:

¹ Կապիտալիզմի որենքների կատարյալ անըմբռնողութիւնը յերևան է պալիս, որինակ, այն բանում, վոր «Հիմա գնիր» քանակական կամպանիայի

բյուջեյի հարաբերական տեսակարար կշիռը ճգնաժամի ժամանակ: Այժմ ազգային յեկամուսի շահ ավելի խոշոր մասն է ժողովրդում հարկերի ձևով ու վերաբաշխվում բյուջեյի միջոցով: Յերկրորդ, պետությունն ավելի ու ավելի ակտիվ կերպով է խառնվում կապիտալիստական սնանությունը ընթացքին—վալյուտային քաղաքականությունը, նվազագույն և առավելագույն գներն սահմանումը, հայրենի ապրանքները գործածելու հարկադրանքը, պետություն ուժեղ ազդեցությունը բանկային գործի վրա, արտաքին առևտրի կարգավորումը մինչև ամենամանրիկ մանրամասնությունները, առևտսայդերների բռնի ներառումը կարտելների մեջ, աշխատավարձի հաստատուն գրույթները և այլն:

Տիրապետող դասակարգերի առանձին շերտերի պայքարը՝ հավելյալ արժեքի պակասած գումարի բաշխման համար՝ պաշտամենտից տեղափոխվում է պետական ապարատը, հենց բյուրոկրատիայի ներսը: Յուրաքանչյուր առանձին ձեռնարկություն, յերբեմն մինչև անգամ առանձին գործարքի շահույթը կախված է պետական բյուրոկրատիայի վճռից: Թեև ֆինանսական կապիտալը իսխում է պետություն ու պետական ապարատի վրա և ընդհանուր առմամբ վորոշում է տնտեսական քաղաքականությունը գիծը, այնուամենայնիվ պետական բյուրոկրատիայի իշխանությունն աճում է որենսդրական հաստատությունների բարդ ու արագ փոփոխություն հետևանքով: Այդ բաղիսի վրա զարգանում է հրեշավոր կաշառակերություն ու բաբելոնի ապականություն:

¹ Հետևյալ տվյալները կոպիտ-մոտավոր պատկերացում են տալիս պետական բյուջեյի բաժնի աճման մասին ազգային յեկամտի մեջ—տոկոսներով

	ՀԱՄՆ	Անգլիա	Ֆրանսիա	Գերմանիա
1929 թ.	5	21	19	11
1933 թ.	10	25	27	13

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Ա.ԳՐԱՐԱՅԻՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ

Համաշխարհային ագրարային ճգնաժամը մինչև այսօր ել գեռ պահպանում է նախկին սրությունը, և չի կարելի նրա լուծման կամ գոնե նույնիսկ մեղմացման վորևե նշան հայտնաբերել: Յեթե 1930 թվին գոյություն ունեւ միմիայն յերկրագործության ճգնաժամ, ապա այդ ժամանակվանից սկսած ճգնաժամն ամբողջովին ընդգրկեց նաև անասնաբուծությունը:

Այստեղ աչքի յե զարնում տարբերությունը XIX դարի մեծ ագրարային ճգնաժամի համեմատությունը: Այն նգնաժամը միմիայն նացի յեվրոպական արտադրության նգնաժամն եւ, վոր առաջացել եր յերկաթուղային ցանցի ընդարձակումով անդրովկիանյան յերկիրներում, վորը հնարավոր եր զարձնում յեվրոպական շուկա նետել եժան հացը Հյուսիսային Ամերիկայի նոր մշակված մարդերից, ինչպես նաև «սովահար արտածումով» կիսաֆեոդալական յերկիրներից—Ռուսաստանից ու Հնդկաստանից, վորոնց մրցակցությունը չեր կարող գիմանալ բարձր ռենտաներով ծանրաբեռնված յեվրոպական կապիտալիստական գյուղատնտեսությունը: Բայց անդրովկիանյան հացահատիկային տնտեսություն ու յեվրոպական անասնաբուծության մեջ ճգնաժամ չկար: Կապիտալիզմի զարգացումը, վոր գեռ վերելքի ճանապարհին եր զտնվում, քաղաքային արդյունաբերական բնակչության սաստիկ աճումը, դրա հետ կապված՝ մսի, կաթի ու բանջարեղենի սպառման աճումը յեվրոպական գյուղատնտեսությունը հնարավորություն տվին հաղթահարելու ճգնաժամը՝ ինտենսիվ կուլտուրա-

ների ու ռենտայի իշխմանն անցնելու միջոցով: Գյուղատնտես-
սության մեջ ազատված բանուժը գործադրություն եր գտնում
արդյունաբերության մեջ:

Անցյալ դարի վերջի ագրարային ճգնաժամը կապիտալիս-
տական գյուղատնտեսության արտադրողական ուժերի ու ռեն-
տայի արտադրական հարաբերությունների միջև յեղած հակա-
սոցիալական լուծման առանձնահատուկ կապիտալիստական ձևն էր,
հարաբերություններ, վորոնք արգելակում էին արտադրողական
ուժերի զարգացումը:

Այժմյան ագրարային ճգնաժամը հանդիսանում է կապիտա-
լիզմի ընդհանուր ճգնաժամի մասը: Այն քնդգրկում է գյուղատնտե-
սության բոլոր նյութերն ու բոլոր յերկիրներն անխտիր: Այն հաղ-
թահարելու համար XIX դարում յեղածներին նման ուղիներ
չկան: Խորնիկական մասսայական գործադրությունը պակասեց-
նում է պրոլետարիատի պարենսպառումը: Բնակչության տեղա-
շարժումը վերջին տարիները փոխել է իր ուղղությունը. գործա-
դուրկները կրկին գյուղ են վերադառնում, վորպեսզի քաղաքում
քաղցից չմեռնեն¹:

Ճգնաժամը արտադրության կազմակերպված կրճատման ող-
նությամբ հաղթահարելու փորձը լիակատար անհաջողության
մատնվեց: Գյուղը կորցնելով՝ բուրժուազիան ամենատարբեր մի-
ջոցառումների յե դիմում, մինչդեռ աշխատավոր գյուղացիների
խոշոր մասսաներն ավելի ու ավելի յեն ավերվում:

¹ Ամենից ավելի պարզ կերպով այդ բանն յերևում է ՀԱՄՆ-ի որինակով:
Գյուղատնտեսական բնակչությունը մարդահամարի տվյալներով կազմում
էր միլիոններով:

1920 թ.	1925 թ.	1930 թ.
31,6	29,0	30,4

1931—1932 թ. թ. փախուստը դեպի գյուղ շարունակվում էր: 1932 թվին,
յերկրագործության ղեկավարամենտի տվյալներով, քաղաքից գյուղ են տեղա-
փոխվել 533 հազար մարդ ավելի, քան թե գյուղից՝ քաղաք (ՀՀՈՄԻ միջազգա-
յին ագրարային ինստիտուտի ամսական բյուլետեն», 1933 թ. սեպտեմբեր, էջ
270): Հետևաբար՝ տեղի յե ունենում շարժում կարծես նման այն շարժմանը,
վոր կար մեզ մոտ քաղաքացիական պատերազմի ու ռազմական կոմունիզմի
շրջանում:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԳՆԱԺԱՄԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Ի տարբերություն, արդյունաբերական ճգնաժամից՝ գյուղա-
տնտեսական ճգնաժամի առանձնահատկությունն այն է, վոր
պարենային մթերքների արտադրության ծավալը նգնաժամի քնթաց-
քում քնդհանուր առմամբ ու ամբողջապես վերցրած չի պակասել:

Պարենի համաեխարհային արտադրության ինդեքսը¹

(1925 — 1929 թ. թ. = 100)

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
103	103	102	103

Վնչ ցանքի տարածությունն է կրճատվել, վո՛չ էլ բերքա-
տվությունն է ընդհանուր առմամբ պակասել: Իբրև որինակ բե-
րենք տվյալները ցորենի արտադրության մասին:

Ցորենի համաեխարհային արտադրությունը (առանց Խորհրդային միության)²

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
Ցանքի տարածությունը (միլիոն հեկտարներով)	101	105	102	103
Բերքը (միլիոն տոններով)	98	105	104	103
Բերքատվությունը (1 հեկտարին)	9,7	10	10,2	10

¹ Համաշխարհային արտադրությունն ու գները, 1925 — 1932 թ. թ.,
հրատ. Ազգերի լիգայի, էջ 21:

² Հոռմի Միջազգային ագրարային ինստիտուտի տվյալները: 1931/32 թ.
տարեգիրք, էջ 165: 1932 թ. համար — «Ազգերի լիգայի տարեգիրքը»:

Վերջնական թվեր 1933 թ. համար գեղ չկան, բայց, ըստ
 յերևութին, համաշխարհային բերքը 1932 թվի բերքից քիչ և
 պակաս: Նույնն է իրերի դրությունը նաև մյուս պարենային
 մթերքների վերաբերմամբ:

Համաշխարհային արագորությունը (առանց խՍՀՄ)

(միլիոն տոններով)¹

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
Աշորա	25	26	21	26
Գարի	37	36	31	35
Վարսակ	53	52	48	54
Յեզիպտացորեն	93	78	95	106

Հարկավոր է նշել, վոր այս բոլոր տվյալները ռուս անեզրիս
 գնահատական են հանդիսանում, գնահատական, վոր հիմնված
 է գույքատնտեսական թղթակիցների տեղեկությունների վրա.
 Իսկ սրանք, գյուղական տնտեսավարներ լինելով, խիստ շահա-
 դրդված են գյուղատնտեսական արդյունքների բարձր գնահատել և
 այդ պատճառով ել հակումն ունեն բերքն ավելի պակաս ցույց
 տալու, քան թե այն է իրականության մեջ:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՑԱՆՔԻ ՑԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Սակայն արտադրությունը, վոր ճգնաժամի ընթացքում
 միևնույն մակարդակի վրա չէ մնացել համաշխարհային մասշտա-
 բով, իր հետևում նշանակալից աշխարհագրական տեղաշարժեր է

¹ Նույն տեղը:

ծածկում: Բնութագրման համար վերցնենք ցորենի ցանքի տարա-
 ծությունը, և վոչ թե բերքը (վորովհետև բերքը զանազան տարի-
 ներում զգալի չափով վորոշվում է յեղանակի դրությամբ):

Ցորենի հավաքման արագությունը

(միլիոն հեկտարներով)¹

	1923—1927 թ.թ.	1928թ.	1929թ.	1930թ.	1931թ.	1932թ.	1933թ.
Յեզիպտա (առանց ԽՍՀՄ-ի)	27,9	28,8	28,4	29,8	30,7	30,8	31,4
ՀԱՄՆ	22,6	23,6	25,4	24,7	22,4	22,3	18,1 ²
Կանադա	8,9	9,7	10,2	10,1	10,6	11,0	10,5
Արգենտինա ³	7,3	9,1	6,4	7,9	6,5	8,0	7,4
Ավստրալիա	4,4	6,0	6,1	7,4	6,0	6,1	5,9

Ցորեն արտահանող խոշոր յերկիրներից միմիայն ՀԱՄՆ-ում
 ցորենի ցանքի տարածությունը հետզհետե կրճատվեց ճգնաժամի
 ընթացքում: Կանադան, ընդհակառակը, ավելի շուտ այդ տարա-
 ծության ընդլայնում է հայտնաբերում: Արգենտինայում և Ավս-
 տրալիայում թեև խոշոր տատանումներ են յեղել, բայց տարա-
 ծությունը չի փոխվել: Ցորեն ներմուծող յեվրոպական յերկիրները
 համարյա բոլորն ել բնդարձակել են ցանքի տարածությունը:

¹ «Հոոմի միջազգային ագրարային ինստիտուտի վիճակագրական տա-
 րեգիրք» 1931/32 թ., էջ 62. 1932 թ. դեկտեմբերի ամսական բյուլետեն, էջ
 849, և 1933 թ. սեպտեմբերի բյուլետեն, էջ 625: Բյուլետենում բացակայող
 յերկիրները լրացրել ենք մենք:

² Հավաքման տարածության կրճատումն անբերության պատճառով:

³ Խոշոր տատանումներ պարբերական յերաշտի պատճառով:

Յորեն ներմուծող յեվրոպական յերկիրների ցորենի ցանֆասարածությունը¹

(հազար հեկտարներով)

	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.
Գերմանիա . . .	1 600	1 781	2 167	2 280	2 318
Ֆրանսիա . . .	5 897	5 374	5 396	5 434	5 406
Իտալիա . . .	4 773	4 823	4 809	4 952	5 066
Անգլիա . . .	560	568	506	521	706

Այդ փոփոխությունների հետևանքով.

ա) Յեվրոպայի ներմուծական պահանջումներ ցորենի վերաբերմամբ ավելի ու ավելի պակասում է, իսկ դրանով էլ ընդհանրապես պակասում է ցորենի միջազգային առևտուրը:

Յեվրոպայի նեժժո ներմուծումը (բացառությամբ ԽՍՀՄ-ի) կազմում էր միլիոն տոններով ըստ տարիների²

1928/29 թ.	1929/30 թ.	1930/31 թ.	1931/32 թ.	1932/33 թ.	1933/34 թ.
15,9	11,1	11,4	12,1	12,2	10,2

(նախնական գնահատություն)

1933/34 գյուղատնտեսական տարում լավ բերքի հետևանքով Գերմանիան ու Ֆրանսիան ցորեն համարյա բոլորովին չեն ներմուծի:

բ) Իրաւ վրա յեն կուտակվում ցորենի ու այլ գյուղատնտեսական մթերքների հսկայական պաշարներ, վստահ վաճառել անհնար է:

¹ Հոռմի միջազգային ազրարային ինստիտուտի վիճակագրական տարեգիրք, 1931/32 թ., էջ 162. 1932 թ. դեկտեմբերի ամսական բյուլետեն, էջ 849. 1933 թ. սեպտեմբերի բյուլետեն, էջ 625: Բյուլետենում բացակայող յերկիրները լրացրել ենք մենք:

² Հոռմի Միջազգային ազրարային ինստիտուտի 1932 ու 1933 թ. թ. բյուլետեն:

գ) Հացի գները համաեխարհային շուկայում ընդհուպ մինչև այսուր սխտեմասիկորեն ընկնում են:

դ) Հացի համար այլևս «ազատ համաեխարհային շուկա» հիմնադրվել է, այն բանից հետո, յերբ Անգլիան եր, պարենի ներմուծման մեջ վճռական դեր կատարող յերկիրը, ազատ առևտրի նախկին միջնաբերդը, կվոտների սխտեմ մտցրեց:

Այդ պատճառով, ինչպես նաև վալյուտային քաոսի հետեւանքով, շատ դժվար է միջազգային մասշտաբ գտնել պարենի գներն համեմատելու համար, վորովհետեւ գներն ամենուրեք գտնվում են արհեստական պատճառների ազդեցության տակ, ինչպիսիք են՝ մաքսային տարիֆները, կոնտինգենտները, կվոտները, գների պետական յերաշխավորությունը, պրեմիաներն արտահանման համար և այլն:

Յորենի բորսային գինը (վոսկի. ժրանկներով 100 կիլոգր. համար)¹

(միջին գինը հուլիսի համար)

	1929թ.	1930թ.	1931թ.	1932թ.	1933 թ. ² (հուլիս-հոկտ.)	
ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐ						
Վիննիպեգ (Մանիտոբա № 1) . . .	30,3	18,3	10,8	9,1	9,4	7,7
Չիկագո (աշնանացան № 2) . . .	25,5	17,0	10,0	9,5	12,2	10,7
Բուենոս-Այրես (Բարլետտա) . . .	23,2	18,6	9,4	8,9	7,7	—
ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐ (ՊԱՇՏՊԱՆՎԱԾ)						
Բեռլին (նեբբին արտադրության ցորեն) . . .	30,7	35,5	29,7	29,6	23,6	23,4
Փարիզ (նեբբին արտադրության ցորեն) . . .	32,3	31,6	34,3	32,6	19,5	24,6

¹ Հոռմի Միջազգային ազրարային ինստիտուտի տարեգիրք և ամսական բյուլետեն:

² Մենք ենք հաշվարկել—Հեղինակ:

Այս աղյուսակն ամենայն պարզությամբ ցույց է տալիս հետևյալը.

ա) Ճգնաժամի 1930 ու 1931 թ. թ. գների կասաստոֆիկ անկումն հասցրին արտադրության շուկաներում, վորը գները վոսկով իջեցրեց մինչև 1929 թ. 35—45%⁰-ը (Կանադայում 1929 թ. դեռ գոյություն ունեւր ցորենի պուլը, վորը 1931 թ. քայքայվեց, այդ պատճառով եւ գների անկումն այնտեղ եւ ավելի մեծ է): 1933 թ. աշնանն սկսվեց գների նոր անկում:

բ) Ցուրեն ներմուծող յեվրոպական յերկիրներում հաջողվեց մաքսային տարիֆների ու ներմուծումն արգելելու ոգնությամբ գները բարձր մակարդակի վրա պահել կիպ մինչև 1933 թ.: Սակայն, վորովհետև 1933 թ. ավելացած արտադրանքը՝ սպառման կրճատումն ինկատի ունենալով՝ ծածկում եր ներքին պահանջմուռը, այդ պատճառով մաքսային բարյիրները դադարեցին աղղեցություն գործել և գներն սկսեցին արագությամբ ընկնել. թե գերմանական և թե ֆրանսական կառավարությունները հարկադրված յեղան պեսության կողմից յեւրոպայում նվազագույն գներ սահմանել:

Հացահատիկի այլ տեսակների գները մոտավորապես զուգահեռաբար են շարժվում ցորենի գներին (վոսկի ֆրանկներով 100 կիլոգր. համար).

Հունիս

1929 թ. 1933 թ.

Հարավ-Ամերիկյան աշորան Համբուրգում	23,2	7,2
Դանուբյան գարին Անտվերպենում . . .	21,0	7,5
Վարսակը Չիկագոյում	16,6	9,3
Յեգիպտացորենը Բրաիլովում	24,2	4,7

Իսկ ինչո՞ւ գների կասաստոֆիկ անկումը ցանֆասարածության կրճատում չառաջացրեց: Գյուղատնտեսական արտադրողների ճնշող մեծամասնությունը—գյուղացիներն են, վորոնք գյուղատնտեսությամբ են զբաղվում սեփական կամ վարձակալած հողի վրա, գործադրելով սեփական բանուժը: Վորովհետև արտադրության ծախքերի այն տարրերը, վորոնք կախված չեն փաստքեն մեակվող սարածության մեծությունից (արենդավճարը, տոկոսները,

հարկերը, սարքավորմանամորտիլացիան, քարշող անասունների կերակրումը և այլն), ամերիկյան հաշվարկումների համաձայն կազմում են կլոր թվով արտադրության բոլոր ծախքերի 70%⁰-ը, վորովհետև գյուղացիները ցած գների ժամանակ հարկադրված են ավելի ապրանք վաճառել, վորպեսզի տոկոսներն ու հարկերը վճարեն, և այդ պատճառով եւ չեն կարող ցանքը կրճատել, ապա՝ վորովհետև արդյունաբերական ճգնաժամի պատճառով գյուղացին ու նրա ընտանիքը չեն կարող կողմնակի աշխատանք ճարել,— ապա ուրեմն գյուղացուն ուրիշ վոչինչ չի մնում, բացի ամբողջ սարածությունը ցանելուց, ֆանի վոր նա հողը մեակելու համար դեռ ֆարեող անասուններ և ցանֆի համար սերմացու ունի: Գյուղացիական գյուղատնտեսական արտադրանքը կազմակերպված կերպով կրճատելու ամեն մի փորձ պարտություն է կրում գյուղացիության դիմադրության պատճառով: Այն ժամանակ միայն, յերբ տեղի կունենա կատարյալ ավերումը, յերբ յեկամուտներն այլևս հերիք չեն անի՝ արտադրությունը նախկին մակարդակով շարունակելու համար, միմիայն այն ժամանակ կարող է սարեքայնութեն կենսագործվել արտադրության կրճատումը գյուղացեսեսության դեգրադացիայի ձևով:

Ինչ վերաբերում է կապիտալիստական խոշոր հաց արտադրողներին, ապա արտադրության նրանց ծախքերը՝ տրակտորներ ու կոմբայններ գործածելու հետևանքով շատ ավելի պակաս են, քան թե գյուղացիներինը: Ճգնաժամի ժամանակ նրանք սաստիկ իջեցրին գյուղատնտեսական բանվորների աշխատավարձը, նրանք կառավարության կողմից զանազան տեսակ արտոնություններ են վայելում: Այդ պատճառով եւ՝ նրանք չեն շտապում կրճատել արտադրությունը:

Արտադրության կազմակերպված կրճատման փոխարեն, ինչպես այն տեղի յե ունենում մոնոպոլիստական յեղանակով կազմակերպված արդյունաբերության մեջ, այստեղ պատասխի ապրանքների վոչնչացումն է կատարվում (այդ մասին տես ստորև):

¹ Միմիայն ՀԱՄՆ-ում, վորտեղ կառավարությունը դրամական բարձր պրեմիաներ է վճարում անշակ թողած ամեն մի ակը հողի համար, ցորենի, բամբակի և այլնի համար մշակված հողի տարածության կրճատում տեղի ունեցավ:

ԱՆԱՄՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ

Կերեքի առատութիւնն ու ցած գները բնականաբար առաջ բերին անասունների քանակութեան ու գերացման ստատիկ ավելացում, մսի ու ճարպերի արտադրութեան աճում:

Սոցոռ անասունների փանակութիւնը կարեվորագույն յերկիրներում

(միլիոն հատերով)¹

Տ ա ը ի ն ե ը	ՀԱՄՆ	Անգլիա	Գերմանիա	Դանիա	Լեհաստան
1929	59,7	6,0	18,0	3,0	9,1
1931	62,7	6,1	19,1	3,2	9,8
1932	65,1	6,4	19,1	—	9,5
1933	—	6,6	—	—	9,0

Բանող անասունների թիվը ձգնաժամի ընթացքում ավելացել է յերկիրների մեծամասնութեան մեջ:

Սոգերի փանակութիւնը կարեվորագույն յերկիրներում

(միլիոն հատերով)²

Տ ա ը ի ն ե ը	ՀԱՄՆ	Գերմանիա	Դանիա	Ֆրանսիա	Լեհաստան	Հարավ-Սլավիա	Ռուսիա
1929	55,3	19,9	3,6	6,1	4,8	2,7	2,4
1931	59,5	23,8	5,4	6,4	7,3	3,1	3,2
1932	60,7	22,9	4,9	6,5	5,8	2,9	—
1933	—	21,1	3,7	—	5,7	—	—
		հուլիս	գետեմբեր				

¹ Հոմի Միջազգային ագրարային ինստիտուտի 1931—1932 թ. թ. տարեկրթ, էջ 262, 1932 և 1933 թ. թ. համար—ինստիտուտի ամսական բյուլետենները:

² Նույն տեղը:

Այն բոլոր յերկիրներում, վորտեղ խոզաբուծութիւնը վորոշ դեր է կատարում, ձգնաժամի առաջին յերկու տարվա ընթացքում խոզերի թիվը սաստիկ աճել է: Սակայն 1933 թ. շատ յերկիրներում հակառակ շարժում սկսվեց, վորովհետեւ գները կատաստրոֆիկ կերպով ընկնում էին:

Մսի, ճարպերի ու կաթնամթերքների առաջարկի աճումը բաղկացել էր քաղաքային պրոլետարիատի ու մանր բուրժուազիայի սաստիկ կրնամով գնողունակութեան հետ հզւածումի շրջանում: Որինակ, մսի սպառումը Գերմանիայում պաշտոնական տվյալներէ համաձայն կրճատվեց բնակչութեան ամեն մի հոգուն 1928 թվի 52 կիլոգրամից մինչև 11,3 կիլոգրամը 1933 թ. II յեռամայակում (վոր համապատասխանում է տարեկան 45 կիլոգրամ սպառմանը):

Այդ պատճառով էլ գների կաստստրոֆիկ անկում սկսվեց նաև անասնաբուծութեան մթերքների վերաբերմամբ: Մեջ ենք բերում հետեյալ աղյուսակը.

Գները վոսկի ժեանկներով (100 կիլոգր. համար)

Տարիներ	Մ ի ն				Վոշխարի միս	Խոզի միս		Բեկին	Յ ու ղ	
	Բուհնա-Ալբես	Լոնդոն (նոր-ընկալական)	Բեռլին	Փարիզ	Լոնդոն (նոր-ընկալական տասըրած)	Դանիա	Բեռլին	Լոնդոն (գետեմբեր)	Լոնդոն (գետեմբեր)	Համբուրգ
Հուլիս										
1929	52,4	210	151	183	181	240	213	349	442	410
1932	15,3	143	95	145	78	73	146	133	206	266
1933	—	115	83	109	—	97	81	—	165	279 ³

¹ Նոր տվյալներ չկան, բայց կարելի է հաշտադած լինել, վոր տեղի է ունեցել հետադա անկում:

² Գների ավելացում Հիտլերի կառավարութեան արհեստական միջոցառումների հետեանքով:

ՏՆԵՆԻԿԱԿԱՆ ԿՈՒՆՈՒՐԱՆԵՐԻ ՀԳՆԱԺԱՄԸ

Ինքնըստինքյան հասկանալի չե, վոր արդյունաբերության համար հումք մատակարարող տեխնիկական կուլտուրաներն ամենից ավելի եյին բռնված ճգնաժամով: Այդ բանն յերևում ե առաջին հերթին գների անկումից:

Կարեվորագույն տեխնիկական հումքերի գները (ժուկի ճրանկներով 100 կիլոգր. համար)¹

Տարին եր	Բամբակ նյութ- լեան	Ձուռ լոռ- դոն	Կաուչուկ նյութ- ճորկ	Հում մե- տաքս Յո- կահամա	Վուշ լոռ- դոն	Կոպրա լոռ- դոն	Սոյա լոռ- դոն
Հոսիս							
1929 . . .	214	65	243	51	148	60	29
1932 . . .	66	27	33	13	70	27	12
1933 . . .	87	28	—	—	90	21	11

Գների նույնպիսի անկում կրեցին նաև մանրահամի ապ-
րանքները (սուրճ, կակաո):

Վորովհետև տեխնիկական կուլտուրաներն արտադրվում են առավելապես մոնոկուլտուրայի յերկիրներում, ապա այդ յերկրի-
ներն ել ամենից ավելի ֆնասվեցին ճգնաժամից: Վորովհետև մո-
նոկուլտուրայի այդ յերկիրներին՝ արտահանումն առավելապես հիմ-
նըված ե մեկ-յերկու ապրանքների վրա (Մանջուրիան — սոյա,
Ճապոնիան — մետաքս, Հոլլանդական Հնդկաստանը — կաուչուկ,
Բրազիլիան — սուրճ, Յեգիպտոսը — բամբակ), ապա նրանց դրու-
թյունը կատաստրոֆիկ կերպով վատթարացավ:

Բոլոր գյուղատնտեսական արդյունքների գների անկումն,
իհարկե, չափազանց կրճատեց ագրարային յերկիրների ու բոլոր

¹ Համի միջազգային ագրարային ինստիտուտի 1930—1932 թ. թ. տարե-
գիրք, էջ 650: 1933 թ. համար — ամսական բյուլետենն ու մեր վերահաշվարկումն
ըստ կուրսի:

յերկիրների գյուղացիության արդյունաբերական ապրանքներ
գնելու կարողությունը: Այդպիսով, ագրարային ճգնաժամն իր
հերթին խորացնում ե արդյունաբերական ճգնաժամը և հանդի-
սանում ե այն կարևորագույն գործոններից մեկը, վորոնք դժվա-
րացնում են կապիտալիստական յեկը ճգնաժամից:

Միևտի հարցին մենք կվերադառնանք ստորև՝ գյուղա-
ցիության դրությունը նկարագրելու կապակցութամբ:

ԳՑՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԴԵԳՐԱԴԱՑԻԱՆ ՈՒ ՀԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑԳԸ

Գյուղատնտեսության դեգրադացիայի պրոցեսն առանձին
յերկիրներում ամենատարբեր ձևերով ե յերևան գալիս. արհեստա-
կան պարարտացումների գործածության կրճատում, մաշված
գյուղատնտեսական մեքենաների ու գործիքների անբավարար
փոխարինում, անասունների քանակության կրճատում ու նրանց
վորակի վատացում, հողի մշակության վատացում, բերքի պա-
կասում, գյուղացիական տնտեսության աղքատացում ու ավերում
ընդհանրապես:

Գյուղատնտեսության դեգրադացիայի պրոցեսն ընդգրկում
ե տնտեսական ու սոցիալական տեսակետներից յերկու տարբեր
մոմենտներ:

Հետքնաք ցարժում կապիտալիստական գյուղատնտեսության
տեխնիկական զարգացման մեջ. արտադրության մեթոդների հար-
մաբեցումն գների փոփոխված մակարդակին, որինակ՝ ձիաքարշ
գութանների գործադրություն տրակտորների փոխարեն, վորով-
հետև բենզինը թանգացել ե, իսկ վարսակն եժանացել ե ու առ-
նող չկա. արհեստական պարարտանյութերի գործադրության
նվազում, վորովհետև նրանց գործադրությունը գների ցած լի-
նիլու դեպքում իր ծախսը չի հանում. վերադարձ դեպի ձեռքի
աշխատանքը՝ բարդ մեքենաների փոխարեն, վորովհետև աշխա-
տավարձը խիստ սառսիկ ընկել ե:

Գյուղացիական տնտեսության հարկադրված ընդհանուր վաթա-
քացում, վորովհետև գյուղացուն մնացած հասույթը, չնայելով

գյուղացիական ընտանիքի ամենամեծ զրկանքներին, անբավարար ե՛ պարզ վերաբառադրությունը պահպանելու համար. սառնկած անասուններին վոչնչով չի կարելի փոխարինել և աշխատանքի մաշված գործիքները նորերով փոխարինվել չեն կարող:

Մեր ունեցած վիճակագրական տեղեկություններն առաջին հերթին լույս են սփռում կապիտալիստական գյուղատնտեսության զեզրադացիայի վրա: Դժբախտաբար, գրեթե վո՛չ մի վիճակագրական տվյալ չկա այն յերկիրների համար, վորտեղ գյուղացիական տնտեսության զեզրադացիայի պրոցեսն ամենից ավելի պայծառ կերպով և արտահայտված, այն ե՛ Չինաստանում, Հնդկաստանում, մոնղոլական և Արևելյան Յեմբուգայի յերկիրներում:

Արհեստական պարահանյութի սպառման անկումը նգնաժամի ընթացքում

(հազար տոններով)¹

	Նիտրոգեն (ազոտ)		Ֆոսֆոր		Կալիում	
	1928 թ.	1932 թ.	1928 թ.	1932 թ.	1928 թ.	1932 թ.
Գերմանիա . .	430	345	553	420	783	600
Ֆրանսիա . .	—	—	2510	1567	187	177
Իտալիա . . .	453	319	1605	932	59	29
ՀԱՄՆ . . .	—	—	—	—	390	180

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԵՔԵՆԱՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՆՎԱԶՈՒՄԸ

Գյուղատնտեսական մեքենաների գործադրության կրճատման վերաբերմամբ մենք հետևյալ տվյալներն ունենք.

¹ Տվյալները վերցված են Գերմանական Վիմերական արդյունաբերություն հանդեսի 1933 թ. զանազան համարներից:

Գյուղատնտեսական մեքենաների վաճառք ՀԱՄՆ-ի ներքին շուկայում¹

(միլիոն դոլարներով)

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
458	381	192	65

Գյուղատնտեսական մեքենաների վաճառքի անկումը նգնաժամի ընթացքում ընկել է մինչև մեկ յոթերորդական մասը: Վորո՞ւ մասով այս անկումն, իհարկե, բացատրվում է գների անկումով: Ստորև բերված՝ մեքենաների վաճառահանման անկման լրիվ աղյուսակը քանակական արտահայտությամբ այդ տեսակետից մի շարք որինակներ է տալիս:

1920—1931 թ. թ. վաճառված զանազան մեքենաների քանակությունը

	1920 թ.	Առավելագույն թվերը 1921—1929 թ. թ.	1930 թ.	1931 թ. ²
Ձիաքարշ գութաններ . . .	57 903	24 728	10 987	4 218
Բազմիշան գութաններ . . .	40 074	24 345	5 509	2 525
Տրակտորային գութաններ . . .	122 028	90 931	83 983	44 774
Սկավառակափոցներ . . .	151 198	85 155	53 736	23 934
Տրակտորային սկավառակներ . . .	59 715	45 037	43 472	26 841

¹ 1932 թ. համար — հողագործության զեզրադարձման զնախադրության համաձայն՝ մանրածախ գներով 87 միլիոն դոլար ֆերման հասցնելով վոր անում է մոտավորապես 65 միլիոն դոլար մեծածախ գներով ֆաբրիկայում: Աղբյուրը — «Մարմ Իմպլեմենտս Նյուս» («Ֆերմերական սարքավորման նորություններ»), 22 հունիսի 1933 թ.:

² 1931 թ. թվերը պարունակում են թե՛ ոտարերկրյա մեքենաները և թե՛ իրենց արտադրածը, վորովհետև պաշտոնական տվյալների մեջ յենթաբաժնի

	1920 թ.	Առավելագույն թվերը 1921—1929 թ. թ.	1930 թ.	1931 թ.
Ֆեզիպատացորենի յերկարքացաններ	66 475	48 407	46 734	30 337
Հացահատիկային շաքարացաններ	107 182	48 382	27 885	10 682
Տրակտորային ցանամեքենաներ	3 168	15 829	9 431	3 138
Հատիկագործիչներ (բացի ձեռքի մեքենաներից)	21 091	21 412	22 042	11 527
Կուլտիվատորներ	152 646	136 195	88 330	44 681
Յերկշարք կուլտիվատորներ	90 427	54 829	33 271	13 380
Կուլտիվատորներ (распахивающие)	21 091	19 189	15 208	7 222
Հնձիչներ	172 654	114 639	95 039	49 012
Ջիգարա խոտահավաքներ	77 622	47 282	38 224	20 306
Պոտահավաքներ	16 658	24 852	14 814	2 113
Դեզադեր մեքենաներ	32 399	26 340	24 109	9 922
Որձկապիչներ հացահատիկային	99 546	53 219	31 151	21 675
» յեզիպատացորենի	32 559	25 028	12 616	սովյալների չկան
Կոմբայններ	2 717	19 666	17 021	8 172
Կալիչներ	20 753	14 662	8 661	5 280
Կարտոֆիլացաններ	8 567	11 211	4 913	5 175
Կարտոֆիլահաններ	17 244	19 318	8 054	7 084
Կերամանրիչ մեքենաներ (մեխանիկական)	52 314	49 486	35 259	31 117
Սիլոսկտրիչներ	23 896	13 850	6 098	3 718
Ջավարմանրիչներ (մեխանիկական)	6 506	5 538	2 643	2 291
Պրձամամրիչներ	7 046	4 078	2 089	1 640
Պարարտացանիչներ	104 444	71 002	43 442	16 079
Ֆերմերական ելեկտրոններ	10 333	11 257	5 822	1 806
Շարժիչներ	215 144	147 768	72 432	39 946
Կաթի սեպարատորներ	169 057	189 252	94 282	71 635
Տրակտորներ	162 988	160 637	132 749	93 632

Թվերը 1931 թ. համար պարունակում են արտահանումը մոտավորապես 10⁰/₀-ով, իսկ նախորդ տարիներինը բոլորովին չեն:

Ժանուարի չկա: Ոտարերկրյա մեքենաներն, հավանորեն, կազմում են ամբողջ քանակության մոտավորապես 10⁰/₀-ը: Բոլոր մյուս տարիների համար մեջ են բերված միմիայն ներքին զնուկները: 1932 թ. համար պաշտոնական տվյալներ չկան: Աղբյուրը—«Փարմ Իմպլեմենտս Նյուս», 22/VI 1933 թ., էջ 17:

պարունակում: Այդպիսով՝ անկումն էլ ավելի մեծ է, քան թե յուրյց են տալիս այս թվերը:

1932 ու 1933 թ. թ. համար դեռ տվյալներ չկան հատերի հաշվով: Վոր վաքարացումն ավելի յե առաջ գնացել, այդ մասնանշում է բանվորների զբաղվածությունը գյուղատնտեսական մեքենաներ արտադրող գործարաններում ՀԱՄՆ-ում:

Բանվորների զբաղվածության աստիճանը ՀԱՄՆ-ի գյուղատնտեսական մեքենաների գործարաններում¹

(1923 — 1925 թ. = 100)

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (առաջին 8 ամիսները)
159,2	121,3	92,8	37,1	37,3

Գյուղատնտեսական մեքենաների վաճառքի նույնպիսի կրճատում տեղի ունեցավ նաև Գերմանիայում:

Գյուղատնտեսական մեքենաների սպառումը Գերմանիայի ներքին շուկայում²

(միլիոն մարկերով)

1928 թ.	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ. (առաջին կիսամյակ)
245	215	155	100	25

Գյուղատնտեսական մեքենաների պատվերների ինդեքսը Գերմանիայում³

(1928 = 100)

Առաջին ինն ամիսները

1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.
41	16,9	25,8

¹ «Ֆեզերլ Ռեզերվ Բյուրոսեն»:

² Գերմանական մեքենաշեն ձեռնարկությունների միության գնահատությունը:

³ Կոնյունկտուր-ինստիտուտի յեռամյա տեղեկագիր: Հրատարակության յոթերորդ տարի. տետրակ 3, մասն «Բ», էջ 160:

Ամենից ավելի կատաստրոֆիկ դուրս յեկավ գյուղատնտեսական մեքենաների սպառումը Լեհաստանում, վորտեղ այն ընկավ գրեթե մինչև զերոն¹:

Ինդեքս (1928 թ. = 100)

1929 թ. 1930 թ. 1931 թ. 1932 թ. 1933 թ. (առաջին 8 ամիսները)

Պատվերներ ներքին

շուկայի համար 77,1

25,4

9,9

2,2

2,3

Ներմուծում . . . 69,8

36,2

17,3

4,9

4,4

Անասունների քանակության ընդհանրական կրճատում իբրև դեգրադացիայի նշան վիճակագրորեն դեռ չի կարելի հաստատել: Թեև վերև մեջբերված տվյալներն առանձին յերկիրների համար արդեն տալիս են անասունների քանակության վորոշ կրճատում, բայց դեռ վաղաժամ է դրանից հեռու գնացող հետևություններ անել, վորովհետև այդ յերևույթը դեռ շատ նոր է: Համարյա անկարելի յե վորևե վիճակագրական տվյալ գտնել անասունների վորակի վատացման վերաբերմամբ: Վիճակագրությունը շատ թերի յի հատկապես գյուղացիական ագրարային ու գաղութային երկիրներում: Բերքատվության անկումը ՀԱՄՆ-ում նկարագրվում է ստորև գրված աղյուսակը:

ԲԵՐՔԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ ՀԱՄՆ-ՈՒՄ

«Crops and Markets» հանդեսը (հոկտեմբեր) հաղորդում է, թե 1933 թվին բերքատվությունը բոլոր կուլտուրաների վերաբերմամբ աղբին 4,8%-ով ցած էլինի 1932 թ. բերքատվությունից, 8,5%-ով ցած՝ 1931 թվի համեմատությամբ և 6,2%-ով ցած՝ աղբի միջին բերքատվությունից վերջին 10 տարվա ընթացքում: Առանձին կուլտուրաների վերաբերմամբ բերքատվության մասին հետևյալ տվյալները կան ամեն մի աղբից (բուշխներով):

¹ «Polish Institute of Economic Research» (Տնտեսական հետազոտությունների լեհական ինստիտուտ): Ամսական բյուլետենները:

	1933 թ.	1932 թ.	Միջինը 1921—1930 թ.թ. համար
Ցեղիպտացորեն	22,2	26,7	26,1
Վարսակ	18,9	30,1	29,6
Վուշի սերմ (կտավահատ)	4,2	5,7	7,5
Գարի	15,2	22,7	22,8
Ցորեն	11,5	13,2	14,1
Աշորա	8,5	12,1	12,6
Կարտոֆիլ	95,4	106,1	110,8

Դեգրադացիան ամենից ավելի պարզ կերպով յերևան է գալիս սեխնիկական կուլտուրաների կրճատման մեջ: Այն գյուղացիները, վորոնք տեխնիկական կուլտուրաների ցած գների ժամանակ ընդհանրապես գոյություն պահպանել չեն կարողանում, կրիկ վերադառնում են պարենի արտադրությանը սեփական կալիքների համար, վորպեսզի քաղցից չմեռնեն:

Ահա մի քանի որինակներ:

Շաֆարի հակնդեղի ցանքի արածությունը
(հազար հեկտարներով)¹

	Իտալիա	Լեհաստան	Չեխո- Սլովակիա	Հարավ- Սլավիա
Միջինը 1927—1931 թ.թ. համար	108	202	241	50
1932 թ.	84	116	146	35
1933 թ.	85	104	145	21

¹ Հոմի. Միջազգային ագրարային ինստիտուտի բյուլետեններ, 1933 թ. սեպտեմբեր:

Կանեփի ցանփի սարածությունը (հազար հեկտարներով)¹

	Նստոնիս	Հատվիս	Լիտվա
Միջինը 1927—1931 թ.թ. համար	30	56	81
1932 թ.	15	32	43
1933 թ.	16	41	55

Մոնոկուլտուրայի միջանի յերկիրներում տեղի ունեցավ արտահանական կուլտուրա ցանված տարածության սաստիկ կրճատում:

Բամբակի ցանփի սարածությունը Յեգիպոսում (հազար հեկտարներով)

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.
774	875	717	459	785

Բամբակի ցանքի տարածության նոր ընդարձակումն 1933 թվին ձեռք է բերվել անգլիական կառավարության հատուկ միջոցառումների ոգնությունով:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍՍԱՑԱԿԱՆ ՎՈՉՆԶԱՑՈՒՄԸ

Մինչդեռ հարյուրավոր միլիոն գործազուրկներն ու չքավորները սովահար են լինում ու ցնցոտիների մեջ են, գյուղատնտեսական արդյունքների կազմակերպված վոչնչացումն ավելի ու ավելի մեծ չափեր է ընդունում: Դժվար թե գյուղատնտեսական վորևե ապրանք գտնվի, վոր վոչնչացվելիս չլինի վորևե յերկրում: Յորենն ու յեգիպտացորենը ՀԱՄՆ-ում ոգտագործվում են իբրև վառելիք: Կովերի մորթած միսը Հոլլանդիայում ու Դա-

¹ Հստի Միջազգային ագրարային ինստիտուտի բյուլետեններ, 1933 թ. սեպտեմբեր:

նիայում ոգտագործվում է իբրև պարարտացման միջոց: ՀԱՄՆ-ում վեց միլիոն խոզ է գնվում վոչնչացնելու համար: Մեկուկես միլիոն նարինջ Լոնդոնում ծովն է նետված: Տասը միլիոն պարկ սուրճ այրված է Բրազիլիայում և այլն և այլն: Այս բոլորը կապիտալիզմի նեխման ազդակող ապացույցներ են:

Մեջ ենք բերում վերջին տարվա ընթացքում ապրանքների վոչնչացման ժամանակագրությունը, վոր շատ հեռու յե լրիվ լի-նելուց:

Հացահատիկը (ցորենի) եծանությունը այնտեղի է հացնում, վոր Նեբրասկա նահանգի Կոլֆախ կոմսու-րյան դպրոցներում վորոշում է ընդունված հացահատիկը գործադրել իբրև վառելիք: Կոմսության ավելորդ հացահատիկն այդ նպատակի համար գնել է ժողովրդական կրթության տեղական վարչությունը:

(«Մոնրեալ Գազետ», 12/IX 1932 թ.):

Հարավային Դակոտի համալսարանի գյուղատնտեսական տնտեսական պրոֆեսոր Պասսին հաշվել է, վոր հացահատիկի ներկա գներն ինկասի ունենալով՝ ավելի ռախավե-ն ա՛յն ոգտագործել տներում ու հիմնարկներում իբրև վառելիք, քան բրիկետներ: Նույն նահանգում դպրոցներն արդեն հացահատիկը գործ են ածում իբրև վառելիք:

(«Նյու-Յորկ Տայմս», 4/XII 1932 թ.):

Չուկը Փրան-սիայում:

Դուրսենեկ նավահանգստում վորտացած ձուկը ծով-նեցեցին, վորովհետև գնորդներն հրաժարվում էին վնա-րել 100 կիլոգրամ ձկան համար նվազագույն 20 ֆրանկ գինը:

(«Յուլմանիտե», 5/V 1933 թ.):

Կուլադեվի նավահանգստում 50 հազար սարդին ծով-նեցեցին, վորովհետև գները տուկայում ցած էին:

(«Դեկադ», 24/V 1933 թ.):

Հյանձնողները
Հոլանդիա-
յում:

Ֆերմերներն Հոլանդիայում 120 վագոն ծաղկա-
ղամբ, սպանաղ, սոխ ու կաղամբ վոչնչացրին, վո-
րովհետև այդ բանակության համար գնորդներ չգտնվեցին:

(«Դեյլի Ուորկեր», 2/VI 1933 թ.):

Ժխախտող
ՀԱՄՆ-ում:

Ֆերմերների գնորդնակությունը բարձրացնելու համար
կազմված կառավարական ծրագիրը նախատեսում է
ծխախոտ ցանքատարածության կրճատում 50%-ով, բս
վարում այն դեպքերում, յետք ծխախոտն արդեն ցանված
է, յենթադրվում է արգելք հանդիսանալ մեծ հասունաց-
մանը:

(«Ջորնալ ոֆ Կոմերս», 26/VI 1933 թ.):

Վոչնչացրող
Ձիվում:

225 հազար վոչխար վոչնչացվեց Ձիվում. փոխանակ
իրեն վոչխարի միս արտահանվելու՝ այդ վոչխարները
նշանակված են նրանցից ոձյուղեր, սետարին և այլն ար-
տադրելու և ուրիշ արդյունաբերական նպատակների
համար:

(«Դեյլի Ուորկեր», 28/VI 1933 թ.):

Վոչնչացրող
Վոչնչացում
Արգենտինա-
յում:

Վորովհետև մորթու և հարպի վանառումից գոյացած
յեկամուտը չի ծածկում վոչխարների փոխադրման ծախ-
սերը մինչև սպանդանոցներ (բուրդն ու միսը բուրդովին
գնադ չեն գաում), ուստի հարյուր հազարավոր պառավ
վոչխարներ լորպեցին լեռնային արտավայրերում, վո-
րպեսզի տեղ բացվի գառների համար:

(«Վերաշափառիմաստ», 7/VII 1933 թ.):

Խոզերը
ՀԱՄՆ-ում:

Կառավարական ծրագիրը նախատեսում է 5 միլիոն
խոզերի վոչնչացում և վերահսկողությունն նոր խոզերի
անեցողության վրա: Խոզերի վոչնչացումն սկսված է:

(«Նյու-Յորկ Հերալդ Տրիբյուն», 24/VIII 1933 թ.):

Բամբակը
ՀԱՄՆ-ում:

Ամերիկյան կառավարության գյուղատնտեսական ծրա-
գիրը նախատեսում է բամբակի ցանքի տարածության
կրճատում 1934 թվին 40%-ով ու 1935 թվին՝ 25%-ով:

(«Սեմի Ուիկլի Ֆարմ Նյուս», 8/X 1933 թ.):

(«Կերրենտ Հիստորի», 1933 թ. հոկտեմբեր):

Հացահատիկը
Բուլղարիա-
յում:

«Խրանիդինսի» եփարային կազմակերպության
դիրեկցիայի գնած 6 հազար տոնն հացահատիկը փակեց
սլահեսներում:

(«Եխո», 9/XI 1933 թ.):

Դայլուկի
Անգլիայում:

Դայլուկի վանառահանման հարցով զբաղված կառա-
վարական հանձնաժողովի նիստում Կենսի ֆերմեր
Այուարս Մեյն հայտարարեց. թե 1925—1929 թ. թ. ըն-
թացում Անգլիայում դայլուկի գինը բարձրացնելու
նպատակով վոչնչացված է մոտ 1 միլիոն ցեղաներ — 2
միլիոն ֆունտ ստերլինգի արժողությամբ:

(«Մորնինգ Պոստ», 13/IX 1933 թ.):

Բամբակը
ՀԱՄՆ-ում:

40 միլիոն ակր հողից, վորտեղ բամբակ էր ցանված
1933 թվին, գյուղատնտեսության մինիստրության սվայնե-
ներով՝ վոչնչացված է 10 միլիոն 403 հազար ակր
ցանք:

(«Правда», 14/IX 1933 թ., մասնաշերտ Զարդ

Պեկեկաի Թղթակցութեան վրա Նյու-Յորկի «Տայմսից»):

Սուրճը Բրա-
զիլիայում:

Առ 1 սեպտեմբերի 1933 թ. Բրազիլիայում վոչնչաց-
ված է մոտ 22 միլիոն պարկ սուրճ, բս վարում յենթա-
դրվում է լրացուցիչ կերպով վոչնչացնել ևս 20 միլիոն
պարկ—1934 թ. ուելորդային 30 միլիոն պարկ բերից:

(«Դոյչե Ալգեմայնե Յախունգ», 27/IX 1933 թ.):

Մարգարիտ
Ճապոնիա-
յում:

Մարգարիտ խոտը առևտրական Միկիմոտոն հրապա-
րակով այրեց 720 հազար տոնն վորակի մարգարտա-

հասիկ 50 հազար յեն արժողությամբ, մարգարի գները բարձրացնելու նպատակով:

(«Տայմս», 12/X 1933 թ.):

Նարինջն 1933 թ. ոգոսոսին Անգլիայում պեժ է ծովը նետելին մոտ 1¹/₂ միլիոն սպանական նարինջ:

(«Ել Սոլ», 1/VIII 1933 թ.),

(«Մոնդո Որբերո», 3/VIII 1933 թ.):

Գայլուկը 24- Գայլուկի առևտրի սինդիկատը Զայցի շրջանում՝ խո-Սլովակիայում: սկսել է 70 հազար ցենսներ գայլուկի վաճառելը:

(«Սոցիալ-դեմոկրատ», 12/IX 1933 թ.):

Անասունները Առ 1 հոկտեմբերի 1933 թ. Դանիայում վաճառված Դանիայում: է, գյուղատնտեսության դանիական միլիտարության օլյալներով, 117 հազար գլուխ անասուն: Անասունների վաճառվածությունը կատարվում է կառավարության ուղղակի ռեզիմիտայում:

Խոզերը ՀԱՄՆ-ում: Շուկա բերված մանր խոզերի ամբողջ բանակության մոտ կեսը (45 հազար գլուխ) կառավարության կողմից գնվեց և Միսսիսիպի գետում խեղդել տվեց վանառահանման դժվարությունների կապակցությամբ:

(«Եյու-Յոբկ Հերալդ Տրեբյուն», 15/IX 1933 թ.):

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՐԱՆՅ ՄՈՏ ՅԵՎ ՄԵԶ ՄՈՏ

Հետևյալ տվյալները նկարագրում են գյուղատնտեսության անկումը կապիտալիստական յերկրներում:

Արհեստական պարարտացումների արտադրության անկումը կապիտալիստական աշխարհում

Տարիներ	Սելիտրա ¹ (հազար տոն-ներով)	Բնական ֆոսֆատ	Թոմաս- յան ֆոսֆատ	Սուպեր- ֆոսֆատ	Կալիում
1929	4 062	10 520	6 020	15 300	2 400
1931	2 242	7 900	4 000	10 600	1 350 ²

1932 թվին արտադրությունը ել ավելի ցած ընկավ: Հանրադրամարային տվյալները դեռ հրապարակված չեն: Արտադրություն մի նշանակալից մասը մնում է պահեստներում չվաճառված: Կոպիս գնահատությամբ՝ արհեստական պարարտացումների սպառումը ներկա մոմենտում կրկնակի ընկել է նգնաժամից առաջ յեղած շրջանի համեմատությամբ:

Դրան հանդիպողովում է արհեստական պարարտացումների ամեր արտադրության արագ զարգացումը վերջին տարիների ընթացքում:

Կապիտալիստական աշխարհում յեղած անկմանը, վոր մինչև այժմ ել շարունակվում է, մեզ մոտ հանդիպողովում է 50-ից մինչև 100% անում:

Ինսենսիվ ՏԵԼՆԻԿԱԿԱՆ ԿՈՍՏՐԱՆՆԵՐ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ միության մեջ

Ցանցային տարածությունը միլիոն հեկտարներով

	Կապիտալիստական յերկրներ ³		Խորհրդային միություն ⁴	
	1929/30 թ.	1931/32 թ.	1929 թ.	1932 թ.
Շաքարի ճակնդեղ	2,22	1,95	0,77	1,63
Ծխախոտ	2,48	2,38	0,05	0,10
Կանեփ	0,48	0,34	0,87	0,94
Բամբակ	34,61	31,37	1,06	2,17
Զուռ	1,39	0,76	—	—

¹ Աղբյուրը լիգայի վիճակագրական տարեգիրք, 1932/33 թ., էջ 134—143 (2-րդ, Գերմանիա, Կոնգո):

² 1932 թ.:

³ Համար Ագրարային ինստիտուտի տարեգիրք և Աղբյուրի տարեգիրք:

⁴ Գետական տվյալներով:

**ՄԵՔԵՆԱՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Գյուղատնտեսական մեքենաների ոգտագործումը կապիտալիստական աշխարհում ճգնաժամի ընթացքում կրճատվում է, վորովհետև նույնիսկ ունեւոր գյուղացիութիւնը շատ հաճախ միջոցներ չունի, վոր մաշված մեքենաները նորերով փոխարինի: Հաճախ տրակտորները փոխարինվում են ձիերով, վորովհետև կերն եժան ե ու առնող չի գտնում, իսկ թանգարժեք բենզին գնելու համար փող չկա:

Այդ շարժումն արտահայտվում է գյուղատնտեսական մեքենաների գործածութեան սաստիկ անկումով, վորի մասին արգենտինոսք յեղով վերելում: Վորովհետև մենք համաշխարհային ինդեքս չունենք, ուստի վերցնում ենք ՀԱՄՆ-ում գնված գյուղատնտեսական մեքենաների արժեքը, հաշվի առնելով այն, վոր ՀԱՄՆ-ը այդ ստպարեղում հանդիսանում են աշխարհի ամենախոշոր սպառողը:

Ամերիկացիները ծախսել են գյուղատնտեսական մեքենաների վրա (առանց ավտոմոբիլների)¹ միլիոն դոլլարներով.

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
578	480	277	110

Ծախքերը 20%-ից ել ավելի ցած են ընկել: Պարզ է, վոր այս չի ծածկում նույնիսկ ընթացիկ մաշվածքը:

Դրա հանդեպ կանգնած է գյուղատնտեսական մեքենաների մեք արտադրութեան արագ աճումը:

**ՆՐԱՆՑ ՄՈՏ ԿՈՂՄՆԱԿԻՑ ԵՆ ՊԱԿԱՍԵՅՄԱՆ, ՄԵՋ ՄՈՏ
ԲԱՐՁՐԱՅՄԱՆ**

Կապիտալիստական յերկրների մեծամասնութեան ագրարային քաղաքականութեան առանցքը ներկա մոմնտում հանդիսանում է արտադրութեան կրճատումը: ՀԱՄՆ-ում պրեմիա յե տրվում ամեն մի չցանված հեկտարի համար: Միջադեպին համաձայնու-

¹ Գյուղատնտեսութեան տարիգիրը 1933 թ., էջ 703: Այս թվերն ավելի յեն, քան առաջ մեջ բերվածները, վորովհետև նրանք վերցված են վիճակագրական մասնավոր աղբյուրից:

թյունները (Լոնդոնի համաձայնութիւնը ցորենի մասին) արտադրութեան հարկադրական կրճատում են նախատեսում: Անբերիութիւնը հաշտութեան ե համարվում: Դեռ յերկու տարի առաջ ամերիկյան գաւառական մի թերթ («Տրիբյուն», Մինեապոլիս) գրում էր.

«Մենք, վոր սովորել ենք աղութել մեր ամենորոյա հացի համար, այժմ աղութում ենք, վոր այն վերցնեն մեզնից. թեքումը միակերպ տարորինակ է ինչպես աստվածաբանութեան ասպարեղում, այնպես նաև եկոնոմիկայի բնագավառում»:

Այդպիսի հակասութիւն կա գյուղատնտեսական կրթութեան սիստեմի ամբողջ դրվածքի միջև, վորն ուղղված է դեպի այն, վոր սովորեցնի, թե ինչպես պետք է ամենից ավելի մեծ բերք ստանալ, գյուղական տնտեսւարի պետական պարգևատրման ավանդական սիստեմի միջև բարձրագույն բերքի համար ե ագրտացիայի ու որենագրութեան միջև՝ ցանքային տարածութիւնը կրճատելու համար, արհեստական պարարտացումների ուժեղացրած գործածութիւնն արգելելու համար (բամբակի կուլտուրայի ամերիկյան շրջանները):

Այս անիմաստ խառնափնթորութեան հանդեպ կանգնած է բերքաւթութիւնը հետդիտեւ բարձրացնելու մեր ուղղագիծ քաղաքականութիւնը:

ՅԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ

Յերկիրների մեծամասնության մեջ արդյունաբերական արտադրանքը անկման ամենացած կետին հասավ 1932 թ. հուլիս-ոգոստոսին:

Հարց է ծագում. արդյո՞ք արդյունաբերական նգնաժամը վերջնականապես անցել է ավելի խորությամբ մոմենտը: Արդյո՞ք մենք գտնվում ենք արդեն դեպրեսիայի փուլում: Ի՞նչպես պետք է գնահատել միջանի յերկիրներում անկասկած տեղի ունեցող դրությամբ ընթացողը:

Այս հարցի պատասխանը, թերևս, այժմյան դրությամբ ամենադժվար պրոբլեմն է ներկայացնում: Այդ նպատակի համար մենք ամենից առաջ կտանք արդյունաբերական ճգնաժամի կարևորագույն տվյալների դինամիկական անալիզը:

Արդյունաբերական ապրանքների համաեխարհային արտադրանքը (առանց խՍՀՄ-ի) յեռամայակներով (1928 թ. = 100)

Գերմանական Կոնյունկտուրային ինստիտուտի հաշվարկումը¹

1932 թ.				1933 թ.		
I	II	III	IV	I	II	III
69,4	64,2	63,3	67,4	66,5	75,8	82,7

IV յեռամայակի համար հաշվարկում դեռ չկա. ՀԱՄՆ-ում աեմանային ամիսներին ստատիկ անկում տեղի ունեցավ, բայց չնա-

¹ «Վոլտենբերիտ» («Շարաթական տեղեկագիր»), 1933 թ. XI-ի 23-ին:

յած դրան՝ համաշխարհային արտադրանքն 1933 թ. վերջին անկասկած ավելի բարձր է, քան 1932 թ. վերջին:

Այդ հույսն աղբյուրը արդյունաբերական արտադրանքի բարձրացում է ցույց տալիս կարևորագույն յերկիրներում, սկսած ամենացածր կետից 1932 թվի կեսին մինչև 1933 թ. աշունը (տոկոսներով)¹.

Անգլիա	Իտալիա	Ֆրանսիա	Գերմանիա	Լեհաստան	Կանադա	Ճապոնիա	ՀԱՄՆ
9,9	13,5	21,7	22,4	22,6	35,6	47,4	53,3

Հետևյալ աղյուսակը ցույց է տալիս ամենազվեալոր կապիտալիստական յերկիրների արտադրության ինդեքսների աճումը Ազգերի լիգայի տվյալների հիման վրա².

Արդյունաբերական արտադրանքի ինդեքսը (1928 թ. = 100)

Տարիներ	ՀԱՄՆ	Անգլիա	Գերմանիա	Ֆրանսիա	Ճապոնիա	Լեհաստան
1929 . . .	107,2	106,0	100,4	109,4	11,4	99,7
1930 . . .	86,5	97,9	90,1	110,2	105,6	81,8
1931 . . .	73,0	88,8	73,6	97,6	100,7	69,3
1932 I յեռ. .	62,5	90,1	62,0	79,5	101,0	52,2
II » . . .	54,7	89,4	61,3	74,0	104,8	54,5
III » . . .	55,0	82,8	59,6	73,2	107,2	54,0
IV » . . .	59,5	90,0	61,8	76,1	118,7	54,0
1933 I » . .	56,5	89,9	63,9	80,8	120,7	48,2
II » . . .	70,9	90,9	68,5	85,8	126,0	55,2
III » . . .	82,6	91,7	70,8	87,4	128,6 ³	58,0
Ամենացածր կետը 1932 թ. .	Հուլիս 52,3	III յեռ. 82,8	Ոգոստոս 58,5	Հուլիս 72,4	Մայիս ⁴ 91,4	Մայիս 46,5
Ամենաբարձր կետը 1933 թ. .	90,1	91,7	72,0	88,2	180,4	59,4
Ունեցած վերջին տվյալները . .	Նոյեմբեր 69,4	III յեռ. 91,7	Նոյեմբեր 71,2	Նոյեմբեր 85,0	Ոգոստոս 130,6	Հոկտեմբեր 59,4

¹ Գերմանական Կոնյունկտուր-ինստիտուտի յեռամայա տեղեկագիրը, հրատարակության 8-րդ տարի, հատոր II, մասն Ա, էջ 97:

² Ամսական վիճակագրական բյուլետեն, զանազան համաբնիք. ամսական տվյալները վերահաշվարկված են ըստ յեռամայակների:

³ 1933 թ. հունիս-հուլիսի տվյալները:

⁴ Ճապոնիայում ցածրագույն կետը 1931 թ. մայիսին:

Այս աղյուսակը ցույց է տալիս, վոր Անգլիայում, Ճապոնիայում ու Հնդաստանում վերջին հաշվարկված տվյալները բարձրագույններն են հանդիսանում տարվա ընթացքում. վոր Գերմանիայում ու Ֆրանսիայում տեղի յե ունեցել շատ աննշան կերպով. վոր ՀԱՄՆ-ում, ընդհակառակը, խիստ սասիկ անկում է տեղի ունեցել:

Արդյունաբերական արտադրանքի ավելացման պատճառները մենք տեսնում ենք հետևյալում.

1. «Բ» բաժնի պատասխի արդյունաբերական ապրանքների պատրաստման ավելցուկները մանրամասնակ աւ մեծամասնակ առևտրի մեջ և ձեռնարկարկություններում կլանված են նգնաժամի կողմից և ընկել են մինչև անգամ «նորմալից» ել ցած: (Այս մասին տվյալներ կան միմիայն ՀԱՄՆ-ի համար—տես վերևում,—բայց լրագրական տեղեկությունները հաստատում են այդ բանը նաև մյուս յերտեղեկությունները հաստատում են այդ բանը նաև մյուս յերտեղեկությունները): Այդ բանը տեղի յե ունենում ամեն մի արդյունաբերական ճգնաժամի ժամանակ: Գները անընդհատ սաստիկ անկումը ներկա ճգնաժամի ընթացքում բոլոր մեծաքանակ ու փոքրաքանակ առևտրականներին դրդեց իրենց պաշարները պակասեցնելու մինչև նվազագույնը: Ունեւոր սպառողներն ևս ըստ կարելույն հետաձգում էին վոյ աւեւնորյա գործածության ապրանքների գնումը (կոշիկներ, զգեստ, կահ-կարասի, ավտոմոբիլներ)՝ սպասելով, վոր գներն ել ավելի ընկնեն: Այն մոմենտին, յերբ գների անկումը կանգ առավ և յերևան յեկավ գների բարձրացման հեռանկարը, մի կողմից՝ ազդեցություն գործեց այն իրողությունը, վոր մասնավոր պահանջարկը մինչև հիմա կասեցվում էր, մյուս կողմից՝ առևտրականներն ու գործարանատերերը շտապեցին լրացնել իրենց պաշարները (առանձնապես այն յերտեղեկությունում, վորտեղ ուժեղանում էր ինֆլյացիան):

2. Արտադրության միջոցների արտադրությունը 1931 ու 1932 թ. թ. շատ յերկիրներում, ակներևորեն, ավելի պակաս եւ, քան նրանց մաշումը (տես I գլուխ): Այստեղ ևս ճգնաժամի ընթացքում պակասեցին յայն առաջացել, վորոնք պետք էր լրացնել: Այստեղից՝ յերկաթի ու պողպատի վաճառահանման ավելացումը և, թեև շատ աննշան քանակությամբ, մեքենաների արտադրության ավելացումը:

Մեքենաւորության ինդեքսը (1928 թ. = 100)¹

Տարիներ	Յեռամասկներ	Գերմանիա	Անգլիա	Ֆրանսիա
1932 թ.	III . .	39,3	75,1	67,8
	IV . .	38,2	78,0	68,3
1933 թ.	I . .	33,5	82,2	73,0
	II . .	43,7	82,9	80,2
	III . .	47,5	83,3	82,2

3. Արդյունաբերական հումքի արտադրությունն այնքան սաստիկ սահմանափակված էր ճգնաժամի ընթացքում, վոր պաշարների աճումը վերջին ժամանակներն ընդհանուր առմամբ կանգ առավ, իսկ միջանի ճյուղերում վերջին տարվա ընթացքում նույնիսկ պաշարների վորոշ նվազում տեղի ունեցավ:

Արդյունաբերական հումքի համալսարհային պաշարներ (հազար տոններով)²

(Հուլիսի վերջին)

Տարիներ	Քարա- ծուխ	Նավթ	Բենզին	Անագ	Ցինկ	Կա- պար	Կառ- չուկ	Մե- տաքս	Բամ- բակ
		(միլիոն հեկ- տոլիտրներով)							
1932 . .	21 109	496	61,9	60,8	287	181	581	14,5	1 767
1933 . .	21 016	482 ^ա	48,6	45,1	227	183	595	13,1 ^ա	1 749

¹ Ազգերի լիգայի ամսական վիճակագրական բյուլետեն: Ելեկտրաէներգիան և տրանսպորտային միջոցների (ավտոմոբիլներ, վագոններ) արտադրությունը սրա մեջ չեն մտնում, դրա փոխարեն հավանորեն մտնում է ռազմական արդյունաբերության մի մասը: ՀԱՄՆ-ի համար չկա մեքենայինության ընդհանուր ինդեքս:

² «Վերտալաֆտ ունդ Ստատիստիկ» («Տնտեսություն ու վիճակագրություն»), 1933 թ. № 18, էջ 579.

ա Հունիս:

Խիստ աննշան ավելացում է տեղի ունեցել վերջին տարվա ընթացքում միմիայն կապարի ու կաուչուկի վերաբերմամբ հումքի բոլոր քանակները կամ լճացած գրուծյուն են ցույց տալիս, կամ նվազում: Այդ պատճառով մենք 1933 թ. յերկրորդ կեսին ցինկի, անագի ու պղնձի արտադրության բավական ուժեղ բարձրացումն ենք տեսնում կարևորագույն յերկիրներում¹:

4. Պատերազմի ուժեղացումն անխաղաղացում: Սրա ազդեցությունը պարզ կերպով ցույց է տալիս այն դիսպրոպորցիան, վոր կա պողպատի արտադրության ստանիկ ավելացման և մեքենա-ճիւղայան հարաբերություն ստանիկ աննշան ավելացման միջև, ցե-մենտի արտադրության ստանիկ ավելացման և կաուչուկական ար-դյունաբերության կանգառման միջև: Պողպատի արտադրությունը Գերմանիայում 1932 թ. III յեռամսյակից մինչև 1933 թ. III յե-ռամսյակը բարձրացել է ավելի քան 50%, Ֆրանսիայում—20%, Անգլիայում—համարյա 50%, մինչդեռ մեքենաշինությունն աճել է միմիայն 10 — 20% (արտադրված պողպատի ու չուգունի մի-մասն ակներևաբար գործադրվել է պաշարները լրացնելու հա-մար):

5. Միջոցառումներ աշխատանքի մատակարարելու վերաբե-րմամբ: Պետություն, քաղաքների ու համայնքների հասարակական աշխատանքները—ճանապարհների, ջրանցքների, նավահանգիստ-ների շինարարություն, մեխորացիա, ջրմուղ և այլն, վորոնք, ձեռնարկվում են տնտեսական գրուծյունը բարելավելու և գոր-

¹ Տես, որինակ, Ազգերի լիգայի Բյուլետենի աղյուսակը, 1933 — էջ 445:

ԱՐՏԱԴՐԱՆԵՐԸ ՀԱՅԱՐ ՏՈՆՆԵՐՈՎ

	Յ ի ն կ	Պ դ ի ն ձ	Ն ա վ թ
	ՀԱՄՆ Անգլիա	Կանադա Կոնգո Չին	ՀԱՄՆ Վենեսուելա
1932 թ. ամենացած ամիսը .	12 029 1 583	7 298 4 243 6 370	8 044 8 767
1933 թ. վերջին հայտնի ամիսը	31 928 9 774	12 067 9 022 10 874	85 239 10 194

ծաղուրկներին աշխատանք տալու նպատակով: Սակայն այս գոր-ծոնը, բացառությամբ Գերմանիայի, վորտեղ աշխատանքների այդ տեսակները կատարվում են պատերազմի նախապատրաստ-ման համար, համեմատաբար փոքր նշանակություն ունի:

Ամենագլխավոր խնդիրն է՝ պարզել, թե ինչ չափով արտա-դրանքի ավելացումը ինֆլյացիայի հետևանք է հանդիսանում. թե ինչ չափով այն պատերազմի նախապատրաստման հետևանք է և թե ինչ չափով ավելացումը հետևանք հանդիսացավ դերաբ-տադրության ճգնաժամին հաղթահարելու այն տենդենցի, վոր իմա-նենտ է կապիտալիզմին: Այս հարցի պատասխանը կարելի յե-փորձել տալու միմիայն կոնկրետ վերլուծության հիման վրա, վորին մենք այժմ անցնում ենք:

Ինչ վերաբերում է ինֆլյացիային, ապա այն յերկիրներում, վորտեղ վալյուսան մինչև այժմ բացառապես կալում է, ինչպես Ֆրանսիայում, կամ այն յերկիրներում, վորտեղ վերջին տարվա ընթացքում վալյուստան փաստորեն կայունացված է, ինչպես Անգլիայում,—տեղի ունեցավ արդյունաբերական արտադրանքի ավելացում. մյուս կողմից, Անգլիայում 1931 թ. սեպտեմբերին և 1932 թ. առաջին կեսին, յերբ տեղի յեր ունենում ֆունտի արժեքազրկումը, տեղի ունեցավ արդյունաբերական արտադրանքի վո՛չ թե ավելացում, այլ նվազում:

Սրանից մենք հետևյալ յեզրակացությունն ենք անում:

1931 թվին, յերբ սկսվեց ֆունտի արժեքազրկումը, Անգ-լիայում ինֆլյացիոն կոնյունկտուրայի այլ նախադրյալներ չկային. պաշարները պահեստներում դեռ մեծանում էին, գներն համաշխարհային շուկայում դեռ այնպես սաստիկ ընկնում էին, վոր նրանք լսանդարում էին գների բարձրացմանն Անգլիայում ինֆլացիայի հետևանքով. այդ պատճառով ել չկար «փախուստ դեպի նյութական արժեքները» և ինֆլյացիոն կոնյունկտուրա չէր ստացվում:

1933 թվին, յերբ սկսվեց դոլլարի արժեքազրկումը ՀԱՄՆ-ում, այնտեղ ինֆլյացիոն կոնյունկտուրայի ուրիշ նախադրյալներ ել էին առկա. դատարկված պահեստներ, ճգնաժամի ժամանակ հետա-ձգված խոշոր գնումներ, և հատուկ միջոցառումներ—բացի դոլլարի

արժեքագրվումից, — վորոնց նպատակը գյուղատնտեսական ար-
դյունքների գները և ընդհանրապես գները բարձրացնելն էր:

Հետևյալ աղյուսակը ցույց է տալիս գների փոփոխությունը
ամենագլխավոր յերկիրներում.

Մեծաբանակ գների ընդհանուր ինդեքսը¹
(1913 թ. = 100)

Տ ա Ր Ի Ն Ե Ր	Անգլիա	ՀԱՄՆ	Գերմա- նիա	Ֆրան- սիա ²	Ճապո- նիա
1929	136,5	136,5	137,2	127,3	166,1
1930	119,5	123,8	124,6	112,5	136,8
1931	104,2	104,6	110,9	101,9	115,6
1932 I յեռամսյակ .	105,2	95,3	99,9	90,0	120,8
1932 II » .	100,4	92,5	97,3	88,1	113,5
1932 III » .	99,8	93,1	95,5	84,8	118,6
1932 IV » .	101,1	90,2	93,5	83,8	133,9
1933 I » .	98,9	86,4	91,1	81,6	136,5
1933 II » .	99,4	89,8	91,8	79,5	134,1
1933 III » .	102,6	99,9	94,3	80,9	137,1

Ամենացած կետը	Ապրիլ 1933 թ.	Փետրվար 1933 թ.	Ապրիլ 1933 թ.	Մայիս 1933 թ.	Հունիս 1933 թ.
	97,2	85,7	90,7	77,8	110,6

Վերջին հայտնի ամիսը	Հոկտեմ- բեր 1933 թ.	Հոկտեմ- բեր 1933 թ.	Հոկտեմ- բեր 1933 թ.	Հոկտեմ- բեր 1933 թ.	Սեպտեմ- բեր 1933 թ.
	102,6	102,7	96,0	80,6	137,8

¹ «Ամսական վիճակագրական բյուլետեն», 1933 թ. № 1, էջ 24 և
1933 թ. № 11, էջ 455:

² Վոսկյուկինը:

Այս թվերը կարելի չէ համեմատել միմյան իրենց շարժ-
ման մեջ ժամանակի ընթացքում, այլ վոյ բե միմյանց միջև, վո-
րովհետև յուրաքանչյուր յերկրում վերցված են տարբեր ապ-
րանքներ և տարբեր տեսակարար կշռով: Մակայն այստեղից կա-
րելի չէ հետևյալ յեզրակացություններն անել.

ա) Ֆրանսիայում ու Գերմանիայում, վորոնց վալյուտան մին-
չև այժմ հիմնված է վոսկյուկյարիտետի վրա, գների անկումն իր
ամենացածր կետին հասավ 1933 թ. ապրիլ—մայիսին:

բ) Անգլիայում ֆունտի արժեքագրվումից հետո գների բարձ-
րացում չի յեղել, վորովհետև գների անկումն համաշխարհային
շուկայում հասնում էր ֆունտի արժեքագրվման ներգործություն
հետևից (բայց պետք է ընդգծել, վոր գների անգլիական ինդեք-
սում գերակշռում է ներմուծված հումքը. պատրաստի արդյունա-
բերական ապրանքները համարյա բոլորովին հանդես չեն գալիս):

գ) Տարբերվելով սրանից՝ ՀԱՄՆ-ում, գոլլարի արժեքա-
գրվումից հետո, միանգամից գների բուռն բարձրացում տեղի
ունեցավ. փետրվարից մինչև հոկտեմբեր գները բարձրացան
20⁰/₁₀-ով:

դ) Գների կազմությունը ճապոնիայում ցույց է տալիս պար-
զապես արտահայտված ինֆլյացիոն բնույթ:

Այստեղից հետևում է այն յեղրակացությունը, վոր ճապո-
նիայում ու ՀԱՄՆ-ում գոյություն ունի վորոշակի ինֆլյացիոն
կոնյունկտուրա. ինֆլյացիոն կոնյունկտուրա չկա Ֆրանսիայում
ու Գերմանիայում (ինչպես նաև ուրիշ յերկիրներում, վորտեղ
վալյուտան վոսկյուկյարիտետի վրա չէ հիմնված). սահմանափակ
ինֆլյացիոն կոնյունկտուրա գոյություն ունի Անգլիայում ու
ստերլինգյան բլոկի յերկիրներում:

Շատ ավելի զժվար է գնահատել ուժեղ կերպով պատերազմի
պատրաստվելու ազդեցությունը արտադրության վիճակի վրա:
Մենք սխալ ենք համարում այն մեթոդը, վորի ելությունն է՝
իբրև յեղակետ ընդունել արտադրանքի կամ սպառողինման հա-
մար կարևոր առանձին ապրանքների ներմուծման ավելացումը,
վորովհետև գրեթե բոլոր ապրանքները ներկայումս ուղղակի կամ
անուղղակի կերպով ծառայում են սպառողինման նպատակներին:

Այդ պատճառով եւ մենք գործադրում ենք սպառազինման վրա կատարված ծախսերի հաշվարկային գնահատման արժեքային հաշվարկման մեթոդը:

ՈՒՋՄԱԿԱՆ ԾԱԽՔԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՐԱՐ ԿՇԻՌԸ ՈՐԴՅՈՒՆԱՅԵՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱՊԵՐԱԿԱՆ ՄԵՋ

Տարակույս չկա, Վոր արագ կերպով պատերազմի համար նախապատրաստվելը ամենակարևոր մոմենտներից մեկն է հանդիսանում 1932/33 թ. արդյունաբերական արտադրանքի ավելացման գործում: Մենք հիմա կվերծակենք, բոլոր անհրաժեշտ վերապահումներն անելով, ստանալ թեկուզ և խիստ մոտավոր պատկերացում այդ գործունի քանակական նշանակություն մասին, այսինքն՝ վերոնշյալ արդյունաբերական ուղղության ծախքերի հարաբերական կշիռն արդյունաբերական ընդհանուր արտադրանքի մեջ:

Արդյունաբերական արտադրանքի համախառն արժեքը համարժեք էր՝ համաձայն առաջին զլխում մեջ բերված հաշվարկումների 1929 թ. համար (միլիոն վոսկի ռուբլիներով)¹.

Ֆրանսիա	Անգլիա	ՀԱՄՆ	Գերմանիա
29 000	39 000	139 000	39 000

Հաշվենք 1932 թ. արդյունաբերական արտադրանքի արժեքի նվազումը 1929 թ. համեմատությամբ հետևյալ հիմունքով².

	Ֆրանսիա	Անգլիա (տոկոսներով)	ՀԱՄՆ	Գերմանիա
Արդյունաբերական ինդեքսի անկումը 1929-ից մինչև 1932 թ.	30	17	46	39
Արդյունաբերական արտադրանքների զանգվածի ինդեքսի անկումը 1929-ից մինչև 1932 թ. . .	26 ³	26 ³	27	25

¹ «Վոսկոսների խոսք» № 32, ծանոթություններ 1932 թ.:

² Ազգերի լիգայի ավյալները, «Բյուլետեն», 1933 թ. նոյեմբեր:

³ Գնահատությունները մերն է, վերոնշյալ հաշվարկված ինդեքս չկա — չեղնակ:

Այս հիման վրա 1932 թ. արդյունաբերական արտադրանքի արժեքը վորոշվում է (միլիոն վոսկի ռուբլիներով).

Ֆրանսիա	Անգլիա	ՀԱՄՆ	Գերմանիա
15 000	25 000	55 000	18 000

Այդ յերկիրների պաշտոնական ուղղման ծախքերը (առանց կենսաթոշակների ու ուղղմապարտքերի տոկոսների) 1931/32 թ. կազմում էին¹.

Ֆրանսիայում	Անգլիայում	ՀԱՄՆ-ում	Գերմանիայում
17,7 միլիարդ ֆր.	127 միլիոն ֆ.ստ.	825 միլիոն դոլլար.	1 100 միլիոն մարկ

Վոր ըստ պարիտետի հավասար է մոտավորապես միլիոն վոսկի ռուբլիներին.

1 300	1 270	1 650	500
-------	-------	-------	-----

Բայց այս ծախքերից վոչ ավելի քան 60%-ը գնում է ամեն տեսակ արդյունաբերական ապրանքներ — դեղք, զգեստներ և այլն — գնելու վրա. առնվազն 40 տոկոսը ծախսվում է ռոճիկների և սպանների ու զինվորների պարենավորման համար:

Արդյունաբերական ուղղման ծախսերը միլիոն վոսկի ռուբլիներով

Ֆրանսիա	Անգլիա	ՀԱՄՆ	Գերմանիա
780	762	990	300

Բացի դրանից՝ ուղղման արդյունաբերությունը զանազան թաղանթի ծախքեր կան, վորոնք արտահայտություն են դառնում բյուջեյի մեջ: Այդ ծախքերն ընդգրկելու համար մենք վերև մեջբերված քվեքին ավելացնում ենք Ֆրանսիայի համար 50%, Գերմանիայի համար — 100%, ՀԱՄՆ-ի ու Անգլիայի համար — 25%: Այդ անկասկած ավելի շուտ չափազանցված, քան թե չափազանց ցած թիվ է (զուցեն՝ բացի Գերմանիայից):

¹ Այս ավյալները մի փոքր ավելի բարձր են, քան թե Ազգերի լիգայի «Ռազմական տարեգրքի» ավյալները, վորովհետև նրանք պարունակում են ուրիշ հոգվածներով բյուջեյի մեջ մտած ուղղման ծախքերի մի մասը:

Այն ժամանակ մենք կստանանք 1931/32 թվի համար բոլոր արդյունաբերական ուղղման ծախքերի, թե՛ բացահայտ կերպով բյուջեում ցույց տվածների և թե՛ թաղանթների, վերաբերմամբ (միլիոն վոսկի ուղղվածություն) —

Ֆերանսիայի համար	Անգլիայի համար	ՀԱՄՆ-ի համար	Գերմանիայի համար
1 170	950	1 237	600

Սա կազմում է արդյունաբերական արտադրանքի տոկոսներով

Ֆերանսիա	Անգլիա	ՀԱՄՆ	Գերմանիա
8	4	2,2	3,3

Թեև այս թվերը նույնիսկ շատ մոտավոր են, թեև հաշվարկման բարդությունը շատ սխալների դուռ է բաց անում, բայց և այնպես այս տվյալները վորոշ հիմք են տալիս տվյալ յերկրի արդյունաբերության համար սպառողինման ծախքերի նշանակությունը գնահատելու տեսակետից¹։

Իդեալ՝ նրանք մոտավորապես համընկնում են Կոնյունկտուր-ինստիտուտի հաշվարկումների հետ², վորը սպառողինման ծախքերը հաշվում է համաշխարհային արտադրանքի 50%-ը։

Ի՞նչ են ասում մեզ այս թվերը 1933 թ. արդյունաբերական արտադրության բարձրացման պրոբլեմի մասին։

Յեթե մենք յենթադրենք, վոր այդ պետությունները 1933 թվին կրկնապատկել են իրենց ծախքերն սպառողինման համար 1931/32 թ. համեմատությամբ, մի բան, վոր բացառությամբ Գերմանիայի անկասկած չափազանցված է, ապա այս անմիջապես կբացատրեր արդյունաբերական արտադրանքի ինդեքսի բարձրացումը (տոկոսներով)։

¹ Իմիջի աջոց, տարբեր տոկոսը համապատասխանում է բանակի ընդ-թիւն այդ չորս յերկրներում։ Գերմանիայում տոկոսը ցած էր, վորովհետեւ ծանր հրետանին, տանկերը, գծանավերը, բերդերի կառուցումն արգելված էր։ Անգլիայում ավելի ցած են, քան Ֆերանսիայում, վորովհետեւ այնտեղ այնպիսի խոշոր մշտական բանակ և սահմանազիւի ամրություններ չկան։ ՀԱՄՆ-ում այդ տոկոսը շատ ցած է, վորովհետեւ բանակն համեմատաբար մեծ չէ, իսկ արդյունաբերական արտադրանքը շատ մեծ է։

² «Վոխենբերիխտ» № 32, 8 նոյեմբերի 1932 թ.։

Ֆերանսիայի համար	մոտավորապես	100/0-ով
Անգլիայի	»	4,5 »
ՀԱՄՆ-ի	»	4 »
Գերմանիայի	»	8,2 »

Նրանց կողմնակի ազդեցությունն, իհարկե, և՛ ավելի մեծ է, վորովհետեւ թե՛ կիսաֆարիկատների արտադրությունը և թե՛ արտադրությունը «Բ» բաժնում, զբաղված բանվորների թվի ավելացման հետևանքով, նմանապես վորոշ աշխուժացում է ապրում։ Բայց կողմնակի ազդեցությունը գնահատելու համար վոչ մի տվյալ չկա։ Այն մեծ մասամբ համակշիւում է մեր չափազանցացրած յենթադրությամբ՝ ուղղման ծախքերը 1932/33 թ. կրկնապատկելու մասին 1931/32 թ. համեմատությամբ։ Այդպիսով մենք պետք է հետևյալ յերկրացություն հանգենք ուղմական ծախքերի անմիջապես ազդեցության վերաբերմամբ, այդ առթիւ թույլ նախադր այն սաստիկ չափազանցացված յենթադրությունը, թե այն 1933 թվին կրկնապատկվել է։

ՀԱՄՆ-ի համար ուղմական ծախքերի ավելացումը արդյունաբերական արտադրանքի բարձրացման մեջ նվազագույն դեր է կատարում։

Գերմանիայի համար այն պայմանավորում է մոտավորապես 40% ավելացում։ Ֆերանսիայի համար — կեսից ավելի։ Անգլիայի համար — մոտ 40%։

Մեղ թվում է, այնուամենայնիւ, վոր մեր հաշվարկած արդյունքները Գերմանիայի համար չափազանց ցած են, իսկ Անգլիայի համար՝ չափազանց բարձր։

Իհարկե, ուժեղացրած ուղմական նախապատրաստությունը ազդեցությունը պետական պատվերներով չի սպառվում։ Յեթե մասնավոր կապիտալիստներն առաջիկա պատերազմի հուսով պահեստներում կուտակում են գունավոր մետաղները կամ թե՛ ընդլայնում են արհեստական մետաքսի ձեռնարկությունները, ապա այս ճիշտ նույնպես արդյունաբերական արտադրանքի բարձրացման տարր է հանդիսանում, վոր հիմնված է ուժեղացված ուղմական նախապատրաստման վրա։ Բայց այդ մոմենտը քանակապես արտահայտել՝ անկարելի յե։

Այդպիսով մենք գալիս ենք հետևյալ յեզրակացութեանը: Արդյունաբերական արտադրանքի ավելացումը, սկսած 1932 թվից մինչև 1933 թ. աշունը չի կտրելի (բացառությամբ Ճապոնիայի) ամբողջությամբ վերագրել ռազմական նախապատասխանման ու ինֆլյացիայի ուժեղացմանը: Անկասկած՝ մի մասն արդյունք է ամեն մի ցիկլային ճգնաժամ հաղթահարելու կապիտալիզմին հատուկ ներքին մեխանիզմի ազդեցության: Այստեղից ի՞նչ է հետևում այժմյան դրութեան գնահատման համար:

Բոլոր վերապահումներով, վորոնք անհրաժեշտ են համաշխարհային կապիտալիզմի այսպիսի նոր ու բարդ դրությունը գնահատելիս, մենք թույլ կտայինք մեզ պնդել հետևյալը.

1. Արդյունաբերական արտադրանքի (ինչպես նաև արտափն առևտրի) ու գների անկման ամենախոր անկումն համաշխարհային մասշտաբով արդեն անց է կացված: Արագությունը աճող սպառողինությունների ժամանակ չի կարելի յենթադրել, վոր համաշխարհային արդյունաբերական արտադրությունն այս ցիկլում 1932 թ. կեսի մակարդակից ավելի ցած ընկնի (առանձին յերկիրներում այս հնարավոր է ու մինչև անգամ հավանական):

2. Արդյունաբերական ցիկլը 1933 թ. վերջին գտնվում է այն փուլի մեջ, վոր մենք կընորոշենք կամ իբրև «արդյունաբերական նգնաժամի շարունակություն մեղմացած ձևով», կամ ավելի ճիշտ—բոլոր անհրաժեշտ վերապահումներով— իբրև «դեպրեսիա» կապիտալիզմի ընդհանուր նգնաժամի ու կայունացման վախճանի հիմքի վրա»:

Այս բնորոշումը պարունակում է իր մեջ հետևյալը.

ա) Խուսք վերաբերում է վաճառքի մոտավոր դեպրեսիային, այլ առանձնահատուկ դեպրեսիայի՝ կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի հիմքի վրա: Գլխավոր տարբերությունն այժմյան դեպրեսիայի ու նախապատերազմյան ժամանակի դեպրեսիայի միջև այն է, վոր այժմյան դեպրեսիան հաստատուն հիմք չի ներկայացնում՝ աշխուժացման ու ծաղկման անցնելու համար: Արդեն նախորդ ցիկլի ժամանակ մի շարք յերկիրներ ու արդյունաբերական ճյուղեր ծաղկման փուլ չունեցան: Այս ցիկլի ժամանակ, վորն ակներևաբար ընդհատվելու յե նոր համաշխարհային պա-

տերազմով, այդ ավելի պակաս չափով տեղի կունենա: Կապիտալիզմի ընդհանուր նգնաժամի արգելակիչ ազդեցությունը—հիմնական կապիտալի խոնկիկական առաջուկումն է, վորն առանձնապես դժվարացնում է վերջինս լայն նորոգումն ու ավելացումը, առանց վորի իսկական աշխուժացումն ու ծաղկումը անկարելի յի: Խոնկիկական ազդեցությունն նգնաժամը, հսկայական խոնկիկական գործազրկությունը և ներքին շուկայի այստեղից բղիթող սեղմվելը և այլն այս ցիկլի ժամանակ շատ ավելի ուժեղ կերպով է յերևան գալիս, քան նախորդի ժամանակ, վորովհետև տնտեսական ճգնաժամը խորացրեց ու սրեց կապիտալիստական սխտեմի ընդհանուր ճգնաժամը:

բ) Խուսքը վերաբերում է «դեպրեսիային» կապիտալիստական կայունացման վերջի պայմաններում. այս նշանակում է ներքին ու արտաքին հակասությունների սրում, վորը (սրումը), մի կողմից, ընդհանրական անվաստահություն հետևանքով՝ կասեցնում է ամեն մի նոր ինվեստիցիոն գործունեություն (առանձնապես՝ կապիտալի ամեն մի եսքպորտ), բացի բուն ռազմական արդյունաբերությունից. մյուս կողմից, պատերազմի աճող նախապատրաստումը առաջ է բերում ռազմական արդյունաբերության պատվերների ավելացում:

Մտալուռ պատերազմի հեռանկարն առանձնապես արգելակիչ կերպով է ներգործում նաև հնացած հիմնական կապիտալը նորով փոխարինելու վրա. կապիտալիստները չեն շտապում վորչինչացնել հին գործարանները, վորովհետև նրանք հույս են տածում, թե պատերազմի դեպքում այդ հնացած ձեռնարկություններն ել բարձր շահույթ կտան:

գ) Վարկային սխտեմի խոր քայքայումը, վալյուտաների սաստիկ տատանումները, առանձին կառավարությունների՝ արհեստական աշխուժացում առաջ բերելու տենդային ջանքերն, այն հետևանքն ունեն, վոր դեպրեսիան խիստ շարժուն կլինի—սեպ վերելքներով ու սուր անկումներով, վորոնցով այն տարբերվում է նորմալ դեպրեսիայի համեմատաբար սահուն ընթացքից:

Դեպրեսիան հաղթահարելու արգելք հանդիսացող հետադադրոնը մոնոպոլիաների՝ նգնաժամի ժամանակ սասկացած սեղ-

ծումն է: Ճիշտ է, միջազգային կարճեղներ՝ ճգնաժամի ժամանակ շուկայի համար բացառիկորեն սրված պայքարի հետևանքով՝ ֆայնայլելու ժողովներ են ցույց տալիս (պղծի կարտելը, լուցկու տրեստը քայքայվեցին, պողպատի յեվրոպական տրեստը գոյություն ունի իսկապես միմիայն թղթի վրա): Իբրև դրան հակադիմացիոն նգնաժամի ժամանակ առանձին յերկրներում ստասիկ ալիւլացել են կենտրոնացումն ու նոր մոնոպոլիաների ծագումը: Իտալիայի, Գերմանիայի ու Լեհաստանի ֆաշիստ կառավարիչները շատ դեպքերում հատուկ կարգադրությունների միջոցով հարկադրում էին առևտրադերներին կարտելներին մեջ մտնել: Ռուսական տրեստներ կազմակերպելու բոլոր իրավաբանական արգելքները, այլև քաջալերում է նրանց կազմակերպումը: Անգլիայում պրոտեկցիոնիզմի պաշտպանությունն ներքո սկսվել է մենաշնորհները արագ դարգացումը: Մենաշնորհացման այդ աճումն էլ ալիւլի յե սեղմում ներքին շուկան և արգելք է հանդիսանում կոնյունկտուրան լավացնելու դեմ:

Վերջապես, անհրաժեշտ է մատնանշել նաև՝ ռացիոնալացման հասուկ բնույթը նգնաժամի ժամանակ: Ռացիոնալացման նպատակը ինքնարժեքի իջեցումն է: Վաճառահանման շուկայի նեղությունը հարկադրում է կապիտալին ներկայումս ինքնարժեքի իջեցման այնպիսի մեթոդներ գործադրելու, վորոնք կապված չեն առաքարական կառուցույթան վոյ մի բնդիլանման հետ, հակառակ այն դրության, վոր գոյություն ունեն առաջ, յերբ հույս էին տաժում ապրանքներն եծանացնելու միջոցով հնարավոր դարձնելու շուկայի բնդարձակումը: Այս բանն զգալի չափով հաջողվեց անել աշխատանքի ինտենսիվությունը բարձրացնելու միջոցով, տղամարդկանց աշխատանքը կանանց ու յերեխաների աշխատանքով փոխարինելու միջոցով, արտադրանքի միավորի համար տրվող աշխատավարձի չափերը սաստիկ իջեցնելու միջոցով: Ինքնըստինքյան հասկանալի յե, վոր ռացիոնալացման այս մեթոդներն են ալիւլի յեն սրում վաճառահանման պրորբմը: Այդ պատճառով են վաճառահանման համար մղվող պայքարը շարունակվում է չթուլացող սրությունը: Ճգնաժամի ժամանակ կատարվող ռացիոնա-

լացման այս առանձնահատկությունից հետևում է նաև, վոր արդյունաբերական արտադրանքի ալիւլացումը 1932 թ. կեսից սկսած բանվոր դասակարգի դրության վրա միմիայն նվազագույն չափով է արտացոլել և չի մեղմացրել բուրժուազիայի ու պրոլետարիատի միջև յեղած հակասությունների ծայրահեղ սրությունը: Առավել ևս, վոր կապիտալը, վորը 1931/32 թ. վնասներ են կրում, ռացիոնալացման այդ առանձնահատկությունների հետևանքով, ըստ յերևութին, նորից սկսել է շահույթներ ստանալ, մինչդեռ պրոլետարիատի աղքատությունն անփոփոխ է մնում:

Այս բոլորից հետևում է, վոր այժմյան «դեպրեսսիան» վոյ մի դեպքում դեպրեսսիա չի հանդիսանում այդ բառի սովորական իմաստով: Սակայն, չնայած դրան, մենք կարծում ենք, վոր նպատահարմար է արդյունաբերական ցիկլի այժմյան փուլը տարբերել նրա մինչև 1932 թ. կեսն ունեցած փուլից, յերբ ճգնաժամը դեռ համաշխարհային մասշտաբով խորանում էր:

Մեր առաջ մղած դրույթների լուսարանության համար մենք տալիս ենք համառոտ տեսություն ճգնաժամի ընթացքի մասին վճողական կապիտալիստական յերկրներում:

ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՅԻՆ ԱՆԳՎԻԱՑՈՒՄ

Յեթե քննարկենք միմիայն արտադրանքի սիմպտոմները, ապա անդլիական տնտեսությունը 1933 թվին ցույց է տալիս դեպրեսսիայի բնորոշ գծեր: Նրանցից՝ կարևորագույններն հետևյալներն են.

ա) Արդյունաբերական արտադրանքն 1931 թ. սկսած անընդհատ վերելք է ցույց տալիս: Ինդեքսը հետևյալն էր¹ (1928 թ. = 100).

1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.
77,1	82,2	87—88 ²

¹ Բոլոր տվյալները, յեթե հատուկ վերապահում չի արված, վերցրած են «Ազգերի լիգայի բյուլետենից», 1933 թ. № 11:

² Տվյալներ մինչև տարվա վերջը դեռ չկան:

բ) Անգլիան—միակ յերկիրն և աշխարհում, վորտեղ բնակա-
րանային շինարարության վորոշ աշխուժացում կա, մի բան, վոր
դեպքերստի վրա ընդունում են հանգիստություն:

գ) Դրամական շուկայում շատ ազատ փող կա և վարկային
սխառնում աշխատում և նորմալ կերպով: Վալյուտան, 1931 թ. աշ-
նանը վոսկոս ստանդարտից հրաժարվելուց հետո, վոր համընկավ
ձգնաժամի ամենամեծ խորություն հետ Անգլիայում, արդեն մի
տարի յե՝ կայուն և (փոքրիկ տատանումներով): Բյուջեն հավա-
սարեցված և և ընթացիկ տարում բավական մեծ ավելցուկ և տա-
լիս (միակ խոշոր յերկիրն աշխարհում): Պետական պարտքերի
հսկայական կոնվերսիան իրականացվեց հաջող կերպով: Սկսվել
և կապիտալի եմիսսիայի թույլ աշխուժացում:

Կապիտալի նոր եսիսսիան: Միջին ամսական թվյալները
(միլիոն ֆունտ ստերլինգներով)

1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (առաջին 10 ամիսները)
7,4	9,4	11,5

դ) Կան հիմնական կապիտալի նորոգման ստղմեր: Կառույց-
վում են պողպատի մեկ-յերկու նոր ձեռնարկություններ, միջա-
նի խոշոր ձեռնարկություններ՝ ածուխից բենզին ստանալու հա-
մար: Վերջին շաբաթների ընթացքում պատվիրված և 12—15 նոր
խոշոր նավ: Մեքենային արդյունաբերության վերջին ինդեքսը
կազմում և 82,9 (1928 թ. = 100):

ե) Արտաքին առևտրի կրճատումը կանգ և առել. արտահա-
նումը վերջին ամիսների ընթացքում, թեպետև շատ դանդաղ
կերպով, ընդլայնվում և:

Արտաքին առևտուր: Միջին ամսական թվյալները
(միլիոն ֆունտ ստերլինգներով)

Ներմուծում		Արտահանում	
1932/33 թ. (առաջին 10 ամիսները)	1932/33 թ. (առաջին 10 ամիսները)	1933 թ.	Ցեղանման Հոկտեմբեր
54,3	50,0	30,4	30,3
		32,2	34,1

զ) Արդյունաբերական ակցիաների կուրսերն 1933 թվի ըն-
թացքում անընդհատ բարձրացում են ցույց տալիս (1924 թվի
ինդեքսը = 100):

1932/33 թ. (առաջին կեսը)	Հուլիս	Ոգոստոս	Սեպտեմբեր	Հոկտեմբեր
	1933 թ.			
84	95,5	108	106	110
				115

Այս բոլորն Անգլիայում ուժեղ լավատեսությունն առաջ բե-
րեց բուրժուազիայի շարքերում: Բանկերի ամսական բյուլետեն-
ները, թե՛ կառավարական կուսակցությանը պատկանող և թե՛
ոպոզիցիայի անդամ պետական գործիչների հայտարարությու-
նները համերաշխում են միմյանց հետ այն բանում, թե՛ ձգնաժամի
ամենամեծ խորությունն Անգլիայի համար հաղթահարված և:

«Յերկրի գրությունն անտարակույս ներկայումս շատ ավելի
բարենպաստ պատկեր և ներկայացնում, քան թե մի տարի
առաջ»,—ասում և ֆինանսների մինիստր Չեմբերլենը¹:

«Մեծ-Բրիտանիան ակներևորեն տնտեսական առողջացման
ճանապարհին և գտնվում: Նա իրական ու վերջնական հաջողու-
թյուններ և ձեռք բերել»,—ասում և Լոյդ Ջորջը²:

Պետք և ընդունել, վոր անգլիական բուրժուազիան—այժմյան
կառավարող դասակարգերից ամենահինն ու ամենափորձվածն
աշխարհում—նգնաժամի ժառանգ ավելի հաջող մանյուվրներ կատա-
րեց, քան մյուս բոլոր յերկիրների բուրժուազիան: Այդ մանյուվրներից
ամենակարևորները, մեր կարծիքով, հետևյալներն են.

1. Փունտ ստերլինգի դեբի պահպանումն իբրև համաշխարհա-
յին վալյուտա, չնայած վոսկոս ստանդարտից հրաժարվելուն: Յերբ
1931 թվի աշնանը վոսկոս սաստիկ արտահանման հետևանքով
վոսկոս ստանդարտից հրաժարվելն անխուսափելի դարձավ, անգ-
լիական բուրժուազիան ոգտագործեց այդ, մի կողմից, նրա հա-
մար, վորպեսզի սահմանափակի ներմուծումը և ընդլայնի արտա-
հանումը. մյուս կողմից, այդ բուրժուազիան բոլոր միջոցները

¹ «Տայլս», 4 նոյեմբերի 1933 թ.:

² «Պեստեր Լոյդ», 22 հոկտեմբերի 1933 թ.:

ձևով, առավ, վորպեսզի սահման դնի վալյուտայի արժեզրկմանը: Կազմակերպվեց լայն ու հաջող կամպանիա՝ վոսկին եմիսսիոն բանկին հանձնելու համար. Հնդկաստանից Անգլիա քաղեցին 1 միլիարդ վոսկի ուղարկ: Անգլիական բանկի վոսկու պաշարն այժմ 192 միլիոն ֆունտ է, — ավելի քան յեփեսից յեղել է: Ապա, շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր Անգլիան հարկադրեց իր դոմինիոններին, Հնդկաստանին, ինչպես նաև տնտեսապես Անգլիայից կախված Դանիային, Շվեդիային, Նորվեգիային, Եստոնիային, Փորտուգալիային, Արգենտինային, Բրազիլիային և այլն — իրենց վալյուտան ֆունտ ստերլինգի հավելուկը դարձնել (այսինքն՝ պահպանել իրենց վալյուտայի հաստատուն կուրսը ֆունտ ստերլինգի վերաբերմամբ, հաշվի չառնելով ֆունտ ստերլինգի տատանումները վոսկու համեմատությամբ). — ֆունտ ստերլինգը ներկայումս համաշխարհային «պաշտոնական» վալյուտա յե հանդիսանում աշխարհի մի մասի համար, վոր 600 միլիոն բնակչություն ունի: Այս հանգամանքն Անգլիային մեծ առավելություններ է տալիս համաշխարհային առևտրի մեջ:

2. Ավելի քույլ պեթոլքյուններին առանց ֆաւելիու անհետապես իրեն յենթադրելը: Անգլիան առանց քաշվելու ոգտադործեց իր դրությունն իբրև ներկայումս սննդամթերքներ ներմուծող միակ խոշոր յերկիրը, վորպեսզի ագրարային ճգնաժամով բռնված յերկիրների վզին փաթաթի ամենածանր պայմանները նոր առևտրական պայմանագրերում: Որինակ՝ Դանիան ստիպված եր պարտավորվելու՝ Անգլիայում գնելու իր գործածած քարածուխի, յերկաթի ու պողպատի 80% -ը, այնպես վոր վորոշ իմաստով այդ յերկիրը ներառված է անգլիական ներքին շուկայի մեջ՝ Նույնպիսի ստորացուցիչ պայմաններ փաթաթվեցին նաև մյուս ագրարային պետությունների վզին:

3. Վնասված անցումն արդյունաբերական պրոսեկցիոնիզմին: Մաքսերի ու կոնտինգենտների միջոցով Անգլիային հաջողվեց յերկու տարվա ընթացքում կիսով չափ իջեցնել արդյունաբերական ապրանքների ներմուծումը:

¹ Ահա թե ինչպիսի մանրախնդրությունների յե հասնում բանը. Դանիայից Անգլիա ներմուծվող բեկոնը պետք է փաթաթված լինի անգլիական արդյունաբերության արտադրած ջուտե պարկերի մեջ:

Արդյունաբերական արտադրանքների ներմուծումը միլիոն ֆունտ ստերլինգներով կազմում եր՝

	I յեռամսյակ	II յեռամսյակ	III յեռամսյակ
1931 թ. . .	62,2	62,1	63,4
1933 թ. . .	34,8	36,2	38,1

Յեթե հաշվի առնենք ֆունտ ստերլինգի այդ ժամանակվա ընթացքում տեղի ունեցած արժեզրկումը, ապա ներմուծումն իր նատուրալ արտահայտությունը կեսից ավելի յե ընկել:

Սակայն առկա յե նաև մեղալի մյոհ յերեսը: Անգլիայի տնտեսական միջոցառումների ելությունն ուղղված է այն նպատակին, վորպեսզի բարելավի իր դրությունը մրցակիցների հաշվին համաթափառնային շուկայում: Քանի վոր Անգլիան հզոր գաղութային յերկիր է հանդիսանում և մեծ ռեզերվներ ունի, ապա այս բանը վորոշ չափով հաջողվեց անգլիական բուրժուազիային:

Բայց հենց դրանում է նաև անգլիայի դրության քուլտիվումը: Բարելավումը միմիայն աննշան չափով եցիկլի՝ «նորմալ» զարգացման հետևանք հանդիսանում: Յերկաթի ու պողպատի արտադրությունն ավելանում է ամենից առաջ այն պատճառով, վորովհետև մաքսերը կտրել են ներմուծման ճանապարհը: Այս բանն հնարավորություն է տալիս նոր մետաղագործական ձեռնարկություններ հիմնելու: Ոպտիկական ապրանքների, խաղալիքների և այլն վրա դրված արգելամաքսերը գերմանական ձեռնարկություններին հարկադրեցին Անգլիա տեղափոխվել: Ծանր արդյունաբերության արտահանումը զարգանում է առևտրական պայմանագրերի միջոցով դուրս մղված մրցակիցների հաշվին, ինչպիսիք են՝ Գերմանիան, Լեհաստանը և այլն: Պարզ է, վոր այդ բարելավումը չի կարող տեղական լինել, յեթե մյուս կապիտալիստական յերկիրների դրությունը չլավանա:

Այնուհետև, պետք է բոլոր ուժով ընդգծել, վոր Անգլիայի արդյունաբերական արտադրանքի ավելացումը վերջին 1½ տարվա ընթացքում սկսվեց օս և ավելի ցած մակարդակից, քան մյուս յեր-

¹ Եկոնոմիստ, 21 հոկտեմբերի 1933 թ.:

կիրմեքում: Արդյունաբերական արտադրանքի այժմյան մակարդակըն Անգլիայում ընդհանուր առմամբ 170%-ով ցած է 1913 թ. մակարդակից¹: Բարելավվում Անգլիայում տեղի յե ունենում բացառիկ ցած մակարդակի վրա, վոր վորոշվում է կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամով:

ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑՔԸ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ

Ճգնաժամի ընթացքի կարևորագույն առանձնահատկությունները Գերմանիայում հետևյալներն են.

1. Ճգնաժամն առանձնապես կործանիչ ազդեցություն ունեցավ Գերմանիայում մի կողմից՝ գերմանական կապիտալիզմի բարձր զարգացման հասած մոնոպոլիստական բնույթի, իսկ մյուս կողմից՝ գաղութների բացակայության, ոտարերկրյա խոշոր պարտքերի ու ռեպարացիոն պարտավորությունների միջև յեղած ներքին հակասության պատճառով: Գերմանական բուրժուազիան հնարավորություն չունի ճգնաժամի ծանրության մի մասը գաղութների ու կախյալ յերկիրների վրա գցելու, ինչպես այդ անում են անգլիական ու ֆրանսական բուրժուազիան:

2. Գերմանիայում արդյունաբերական ճգնաժամը վաղ սկսվեց (արդյունաբերական արտադրանքը 1930 թվին արդեն միջին հաշվով ընկավ մինչև 90%-ը) (1928 թ. = 100) և ետս մեծ խորությամբ հասավ (ամենամեծ անկումը—1932 թ. ոգոստոսին—58,50%):

3. «Ա» բաժնի արտադրանքի անկումը նկատելի յե առանձնապես («Ա» բաժնի ինդեքսը ամենամեծ անկման ժամանակ = 47,5-ի, «Բ» բաժնինը՝ = 74,9-ի): Այս բանն հետևանք է հիմնական կապիտալի առանձնապես ուժեղ աճման՝ ճգնաժամից առաջ տեղի ունեցած ռացիոնալացման շրջանում և կապիտալի ամեն մի ներդրման լիակատար դադարեցման հետևանք՝ ճգնաժամի ժամանակ:

4. Վարկային ճգնաժամը Գերմանիայում առանձնապես սուր կերպարանք ընդունեց: Ռացիոնալացման շրջանի խոշոր կապիտալային ներդրումները խոշոր չափով ֆինանսափութվում էին խոշոր

¹ «Կոնյունկտուր-ինստիտուտ», հիշատակած հավելված № 31, էջ 65:

բանկերի ոտարերկրյա կառնածամկեք վարկերի հաշվին: Ճգնաժամի ժամանակ—1930 թ. կեսից մինչև 1931 թ. կեսը—այդ ոտարերկրյա վարկերի նշանակալից մասը մեջտեղից հանված է, վոր և 1931 թ. ամռանը բանկային կատաստրոֆի հասցրեց. գերմանական չորս Գ-բանկերից յերկուսը—Դարմշտադտին ու Դրեզդենինը—սնանկացան. հարկ յեղավ ոժանդակություն ցույց տալ նաև յերրորդին—Դոյչե բանկին: Դերմանիայի բոլոր վարկային հաստատություններն այն որվանից իրապես կարողանում են գոյություն պահպանել միմիայն պետական ոժանդակության շնորհիվ: Ոտարերկրյա կարճաժամկետ պարտքերի վճարումները մասամբ վոսկով էյին կատարվում: Այդ պատճառով Գերմանիան գրեթե ամբողջովին զրկվեց վոսկու իր պաշարից. 1928 թվի 2729 միլիոն մարկից այժմ 400 միլիոն մարկից էլ պակաս է մնացել: Բանկոտների վոսկով ապահովումը կլոր թվով կազմում է 10%:

5. Բանկային կրախի հետևանքները դեռ մինչև այսօր էլ ծանրանում են գերմանական եկոնոմիկայի վրա: Դրամական ռուկան խիստ սեղմված է. տոկոսային դրույքը մոտավորապես 4 անգամ աճելի բարձր է, քան Ֆրանսիայում կամ Անգլիայում: Բանկերի պորտֆելները լի յեն միանգամայն անպետք մուրհակներով, վորոնք հարկ է լինում շարունակ յերկարաձգել: Կապիտալների ռուկան բոլորովին մեռած է: Կապիտալի նոր եմիսիան 1932 թվին ամսական միմիայն 12 միլիոն մարկ էր. 1933 թվին (առաջին ութ ամիսները) ամսական միջին եմիսիան կազմում էր 9 միլիոն մարկ, այսինքն՝ գործնականորեն զրոյի յեր հավասար: 1927—1928 թ. թ. կապիտալի եմիսիան յերկրի ներսում ամսական 100 միլիոնից ավելի յեր, բացի արտասանից յեկած կապիտալից:

6. Գերմանական բուրժուազիան վարկային ճգնաժամի ծանրությունը մտամբ գցեց ոտարերկրյա վարկառուների վրա. վճարումների տարեկետման պայմանագրի մեջ պայմանավորված էր՝ ոտարերկրյա կարճաժամկետ փոխառությունների համար—մորատորիում, իսկ յերկարաժամկետ փոխառությունների հաշվին՝ վճարվում է ժամկետավոր տարեկան վճարների միմիայն կեսը: Ռեպարացիոն վճարումները փաստորեն վերջնականապես ջնջված

են: Սակայն այդ ոգուտը ձեռք բերվեց Գերմանիային միջազգային վարկային սխտեմից գրեթե լիովին վտարելու և մարկը վորոշ խմաստով «ներքին վալյուտա» դարձնելու գնով:

7. Չնայած վարկային սխտեմի քայքայմանը՝ գերմանական բուրժուազիան մինչև այժմ պահպանում է մտքի վստիկ պառիսեսը արտաքին առևտրի հեռու գնացող կարգավորման, վալյուտայի ու գերմանական մարկի արտահանման միջոցով և այլն: Դրա պատճառն ամենից առաջ մարկի նոր արժեզրկման հետ կապված սոցիալական հետևանքների յերկյուղն է, արժեզրկում, վոր մի անգամ սկսվելով՝ կարող է գերմանական տնտեսության ընդհանուր խախտվածության հիման վրա արագությամբ կատարողֆիկ չափերի հասնել: Բայց արհեստականորեն պահպանվող այս վստիկ պարիտետը վոչ մի ընդհանուր բան չունի իսկական վստիկ ստանդարտի հետ:

8. 1932 թ. կեսից նկատելի յե արդյունաբերական տրտադրամֆի ավելացում և զբաղված բանվորների բանակուքյուն անում—պատե-սոնական փյալների համաձայն: Արդյունաբերական արտադրանքի ինդեքսը (1928 թ. = 100) ամենամեծ անկման կետից — 1932 թ. հուլիսին 58,5—1933 թ. սեպտեմբերին բարձրացավ մինչև 72: Այսպիսով մենք 23% աճ ունենք, վորը հավասար չափով տարածվում է «Ա» և «Բ» բաժինների վրա: Արտադրանքի ավելացումը առաջին յենթաբաժնի մեջ սուր հակասության մեջ է գտնվում կապիտալի եմիսսիայի լիակատար կանգառման հետ:

Արտադրության միջոցների արտադրության արտադրանքի բարձրացման մեջ դեկավարող դեր է կատարում պատերազմի բացահայտ ու գաղտնի նախապատրաստությունը, պետական միջոցառումներն առաջադրանք ստեղծելու համար, նախապատրաստների կառուցումն, մեխորտաֆի առաջադրանքները (երապես մեծ մասամբ բերդերի կառուցում), տրանսպորտային նյութերի խոշոր պատվերները՝ պետական յերկաթուղիների համար, վորոնք պետք են լինելու միմիայն պատերազմի դեպքում, հարկերից ազատելը նոր սարքավորման ու ավտոմոբիլների վերաբերմամբ (բանակի մոտորիզացիայի նախապատրաստում), պետական ոժանդակություն:

Ներքև տները վերանորոգման, վերակառուցումների և այլնի համար:

9. Ագրարային նգնաժամը վերջին տարիների ընթացքում բուխ-ժառն արվեց: Ագրարային գների ինդեքսը 1931 թվի հուլիսի 105-ից ընկավ մինչև 81-ը 1933 թ. հունվարին: Գների այդ սաստիկ անկումն այն փաստի հետևանքն էր, վոր հացի, անասունների ու կաթնամթերքների աճող ներքին արտադրությունը հասնում-անցնում էր պակասած սպառումից: Հացի ու մսի յերկար անկնկալած ինքնահայթայթման հասնելուց հետո՝ հովանավորական գների ամբողջ հին սխտեմը (մաքսեր, ներմուծման սահմանափակում), վոր մինչև այժմ հաղնում-եր իր նպատակին՝ այժմ խորտակվեց: Հիտլերի կառավարությունն ստիպված էր նոր միջոցներ ձեռք առնել, ինչպես՝ ցորենի ու աշորայի պետական մոնոպոլ գներ, յեգիպտացորենի, կերերի ու ճարպերի ներմուծման պետական մոնոպոլիա, հացի դեմպինգային արտահանում և այլն: Այդ միջոցով հաջողվեց զյուղաանտեսական մթերքների գները 81-ից բարձրացնել մինչև 94-ը նոյեմբերի սկզբին: Պլանի եյությունն այն է, վոր ել ավելի բարձրացվի ճարպերի գները, վորպեսզի կրկին շահավետ դառնա յուղատու բույսերի—ռապսի, յուղասերմերի — մշակությունը Գերմանիայում, և հնարավոր դառնա ճարպերի մաքսիմալ ներքին հալթայթումը պատերազմի ժամանակ:

ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑՔԸ ՖՐԱՆՍԻԱՑՈՒՄ

Ճգնաժամի ընթացքը Ֆրանսիայում հետևյալ առաջնահատկություններով է բնորոշվում.

1. Արտադրության անկումը Ֆրանսիայում ուժացումով հանդես յեկավ. 1930 թվին արտադրանքը դեռ մի փոքր ավելի բարձր էր, քան 1929 թվին:

2. Արտադրություն անկումը շարունակվեց համեմատաբար կարճ ժամանակ—հազիվ յերկու տարի: Արդեն 1932 թ. կեսին արտադրությունը նորից սկսեց բարձրանալ:

Արդյունաբերական արտադրանքի ինդեքսը (1928 թ. = 100)

1929 թ.	1930 թ.	Ամենացած մակարդակը հունիս 1932 թ.	Ամենաբարձր մակարդակը հունիս 1933 թ.	Վերջին ամս- վա տվյալ- ները հոկ- տեմբեր 1933 թ.
109,4	110,2	72,4	88,2	85,0

Արտադրանքի այժմյան մակարդակը մոտավորապես 100%-ով ավելի բարձր է, քան թե 1913 թ. (հաշվի առնելով այժմյան տեքստիլիան), այսինքն՝ նշանակալից չափով ավելի բարենպաստ է, քան Անգլիայում:

3. Բոլոր մյուս յեղիքներին հակառակ՝ «Բ» բաժնի արտադրանքի անկումն ավելի ուժեղ է, քան «Ա» բաժնին: Դրա համար լրիվ բացատրություն գտնելը դժվար է: Ակներևորեն ազդում են հետևյալ մոմենտները.

ա) Ռացիոնալացումը ճգնաժամից առաջ Ֆրանսիայում համեմատաբար մեծ չէր, այդ պատճառով էլ արտադրական սարքա-վորման այնքան մեծ ավելցուկ չկար: Ահա թե ինչու մեքենային արդյունաբերության ինդեքսը Ֆրանսիայում ճգնաժամի ժամա-նակ վոյ մի անգամ 67%-ից ավելի ցած չի ընկել:

բ) Նավահանգստային հսկայական շինարարական աշխա-տանքները¹, ջրանցքների կառուցումը, արևելյան սահմանի ամ-րացումը, ռազմական արդյունաբերության սաստկացած զործու-նեցությունը նաև արտահանման համար:

գ) Պերճանքի առարկաների արտադրության առանձնապես սաստիկ անկումը ճգնաժամի ժամանակ:

(Անհրաժեշտ է, սակայն, նկատել, վոր Ֆրանսիական վի-ճակագրությունն ընդհանրապես խիստ անվստահելի չէ, և այդ շեղման մի մասը, հավանորեն, բացատրվում է պարզապես հենց այդ իրողությունով):

¹ Ֆրանսիայի խոշոր ծովային նավահանգիստները — Մարսեյը, Հավրը, Դյունկիրկենը և Բորդոն վերջին տարիների ընթացքում արմատականորեն վերակառուցված ու ընդլայնված են:

4. Ճգնաժամի ամբողջ տևողության ընթացքում Ֆրանսիան միակ խոշոր արդյունաբերական յեղիքն էր մնում, վոր պահ-պանում էր վոսկոս ստանդարտը: Յերկրում վոսկոս ահագին պա-շար կուտակվեց, վորովհետև մեջտեղից հանվեցին այն կապի-տալները, վորոնք իբրև կարճաժամկետ փոխառություններ տրված էյին արտասահմանին, և ոտարերկրյա շատ կապիտալներ վա-լյուտայի արժեզրկման յերկյուղից Ֆրանսիա հոսեցին: Բանկոն-ների Երջանառությունը (թեև ճգնաժամի ժամանակ ավելացել էր 250%-ով) 100%-ով ապահովված է վոսկով: Այդ պատճառով էլ շու-կայում ամբողջ ժամանակը շատ ազատ դրամ կար և վիթխարի կապիտալներ մնում էյին չոգտագործված: (Ֆրանսիական բանկը 25 միլիարդ ավանդներ ունի, վորոնց համար նա վոյ մի տոկոս չի վճարում): Վարկային ճգնաժամն համեմատաբար խորը չէր. խոշոր ձեռնարկություններից սնանկացան միմիայն միջանի-սպեկուլյատիվ ձեռնարկություններ: Չնայած դրամական ռուկա-յում յեղած առատությանը, կապիտալների եմիսսիան միմիայն է. և մինչև անգամ դեռ 1933 թվին էլ այն անկման տենդենց է հա-յտաբերում 1932 թ. համեմատությամբ: Արդյունաբերական ալ-ցիաների կուրսերը 1933 թվին բարձրացում չեն տալիս. լրա-գրական տվյալներով դատելով՝ հիմնական կապիտալի նորոգման վորևէ սկզբնավորությամբ վոյ մի նշան չկա:

Ֆրանսիան ստիպված է շարունակ պայքարելու բյուջետա-յին դժվարությունների դեմ, վորովհետև տիրապետող դասակար-գերը սխեսմատիկ կերպով խուսափում են հարկեր վճարելուց: Մինչդեռ, յեթե նկատի ունենանք, վոր պետական յեկամուտ-ների մի մասն առանձնակիորեն մոծվում է ամբողջացիոն դրամարկղը՝ և ծախսվում է պետական պարսիքը հանգցնելու հա-

¹ 1931/32 բյուջետային տարում (միլիարդ ֆր.).

Յեկամուտներ	47,7
Ծախքեր	53,3
Դեֆիցիտ	5,6
Ամորտիզացիոն դրամարկղը վճարել է պետական պարտքեր	7,8
Մնացորդ բյուջեից	2,2

«Առաջ, դեֆիցիտն ամենևին այնքան մեծ չէ, ինչպես կարելի յեր դատել պարլամենտական աղմուկից»¹:

Վերջապես հիշատակենք այն, վոր, չնայած վուսկու ստանդարտի պահպանմանը, Ֆրանսիայի բաժինը համաշխարհային արտահանություն մեջ ճգնաժամի ընթացքում, ինչպես ցույց է տալիս աղյուսակը, առաջին մասում չի ընկել, այլ աճել է, ըստ վորում այստեղ հաղիվ թե վճռական դեր չեն կատարում Ֆրանսական գաղութները²:

Ամփոփենք:

Ճգնաժամի ընթացքը Ֆրանսիայում ընդհանուր առմամբ առայժմ ավելի չափավոր է, քան թե մյուս խոշոր արդյունաբերական յերկիրներում: Միջանի ճյուղեր — հյուրանոցները, տուրիստական արդյունաբերությունը, գինեգործությունը, թանգագին գործվածքները — սաստիկ տուժել են ճգնաժամից, բայց, ամբողջությամբ վերցրած, ճգնաժամն այնուամենայնիվ առայժմ ավելի պակաս կործանարար ներգործություն ունի, քան թե մյուս խոշոր արդյունաբերական յերկիրներում: Ֆրանսիայում չի բացառված ճգնաժամի հետագա խորացման հնարավորությունը:

ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑՔԸ ՀԱՄՆՈՒՄ ՖԵՎՌՈՒԶՎԵԼՏԻ (ՄԵՆՍԵ ՖԵՄԲԵՐԻՄԵՆՏԸ)

1. Ճգնաժամի ընթացքի բնորոշ առանձնահատկությունն ՀԱՄՆ-ում այն էր, վոր պեսուրյունն անընդհատ փորձում էր առհեսպակա միջոցառում միջոցով առաջընթաց հաղթանակել ճգնաժամը: Այդ բոլոր փորձերը, բնականաբար, անհաջողությամբ վերջացան: Նրանք կատարյալ խառնաշփոթություն մտցրին տնտեսական քաղաքականության մեջ, վորը տիրապետում է ՀԱՄՆ-ում 1933 թ. վերջին:

¹ Ֆրանսական ֆինանսական վիճակագրությունը քիչ բան է ցույց տալիս Պետական պարտքը ճգնաժամի ընթացքում աճել է, պաշտոնական տվյալներով, միմիայն 11 միլիարդ ֆրանկով, այն է՝ 800 միլիոն վոսկի ռուբլով:

² Գաղութների բաժինը Ֆրանսիայի արտահանության մեջ 1929 թվին կազմում էր 180/0, իսկ 1933 թվին (8 ամիս) — 32,30/0 (աղբյուրը — արտաքին առևտրի պաշտոնական վիճակագրությունը):

2. Արդյունաբերական ճգնաժամի խորությունը արդյունաբերական արտադրանքի անկման տեսակետից ՀԱՄՆ-ում ավելի մեծ է, քան մյուս բոլոր խոշոր կապիտալիստական յերկիրներում: 1929 թվի միջին 107-ից ինդեքսը անկման ամենամեծ խորությամբ հասավ (1932 թ. հուլիսին), մինչև 52,30/0-ը, այսինքն՝ կեսից ավելի:

3. Ճգնաժամի խորությունն այնպես, ինչպես և Գերմանիայում, պայմանավորված է արտադրության առանձնապես սաստիկ անկումով «Ա» բաժնում: Հիմնական կապիտալի տարրերի արտադրությունը չեր ծածկում իրական մաշումը: Ընդհակառակը, «Բ» բաժինը ամբողջ ճգնաժամի տևողության ընթացքում համեմատաբար բարձր մակարդակի վրա յեր մնում է:

4. Վարկային ճգնաժամը ՀԱՄՆ-ում բոլորովին յուրահատուկ ձևեր ընդունեց: Ազատ փողերի մեծ ֆանալուրյունը շուկայում, շատ ցած ռեկուսային դրույքներով, կարճաժամկետ փոխառական կապիտալի վերարբերմամբ², համընկնում էր կապիտալների շուկայի լիակատար փայայման հետ:

5. Բանկային կապիտալն Ամերիկայում փորձում էր բոլոր միջոցներով խափանել բացահայտ վարկային ճգնաժամը, այն հուսով, թե արդյունաբերական ճգնաժամն արագությամբ կանցնի: Բանկային կապիտալը ղեկավարվում էր ինքնապաշտպանության կշռադատություններով, վորովհետև բացահայտ վարկային ճգնաժամն անխուսափելի կդարձներ ամբողջ բանկային սիստեմի փառական սնանկացումը: Այդ փորձը չհաջողվեց և 1933 թ. մարտին հասցրեց գրեթե բոլոր վարկային հաստատությունների անվճարունակությունը, բոլոր բանկերը փակելուն և վերջին հաշվով ինֆլյացիայի՝ իբրև յեղբիվար կային ճգնաժամից:

1 Արտադրանքի ինդեքսը «Անալիսիս» տվյալներով (հունվար = 100).

	„Ա“ ՌԱԺԻՆ			„Բ“ ՌԱԺԻՆ		
	Զուգույն	Գողպատ	Ցեմենտ	Վառանման սպառում	Բամբակի սպառում	Մետաքսի սպառում
1929 թ.	126	127	117	111	112	111
1932 թ.	25	29	49	96	78	84

2 Ամերիկյան կառավարությունը կարողացավ 1932 թվին կարճաժամկետ գանձարանային մուրհակներ տարածել տարեկան 0,190/0-ով:

Կապիտալների եմիսսիան

Ամսական միջինը (միլիոն դոլլարներով)	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (առաջին 9 ամիսները)
Կապիտալի նոր եմիսսիան	849	585	260	99	56
Այդ թվում արտասահմանի համար	64	85	21	2	—

6. Վարկային ճգնաժամի բացահայտ գալուստն անխուսափելի դարձավ հետևյալ մոմենտների պատճառով.

Պարտքեւնվածությունը ծաղկման շրջանում վիթխարի չափեր ընդունեց. նրա հաշվումները տատանվում են 135 ու 150 միլիարդ դոլլարի միջև: Ճգնաժամը զգալի չափով արժեքազրկեց վարկային այս շենքի հիմքերը: Արդյունաբերական ակցիաների կուրսերն ընկան (1926 թ. = 100) 1929 թվի միջին հաշվով 189-ից մինչև 42-ը՝ 1932 թվին՝ մարտին: Հողի գինը գյուղատնտեսությունից մեջ, վոր 1929 թվին ծանրաբեռնված էր գրեթե 10 միլիարդ դոլլար պարտքով, արժեքազրկվեց ագրարային ճգնաժամի հետևանքով: Ֆերմերները չեյին կարողանում վճարել պարտքերն ու տոկոսները: Բազմամիլիարդ պարտքերով ծանրաբեռնված քաղաքային բնակելի տների ու կառուցումների համար հատկացրած հողամասերի արժեքը՝ ճգնաժամի հետևանքով՝ բնակարանների շուկայում ընկավ մինչև չնչին մասը: Առևտրական պարտքերը՝ գների անկման հետևանքով — 1929 թ. միջին հաշվով 137-ից (1913 թ. = 100) մինչև 86-ը 1933 թ. մարտին, — խոշոր չափով անիրական դարձան և այլն: Մի խոսքով, վարկային ճգնաժամն անխուսափելի դարձավ, վորովհետև արդյունաբերական ճգնաժամը, կոպիտ կերպով ասած, միջին հաշվով կիսով չափ իջեցրեց այն բոլոր «արժեքները», վորոնք հսկայական վարկային շենքի համար իբրև հիմք եյին ծառայում: Այս պարագաներում հասա-

¹ Գյուղատնտեսության ամերիկյան տարեգիրք 1933 թվի, էջ 5.

² ՀԱՄՆ-ի ամբողջական պարտքը կլոր թվերով կազմում է 135 միլիարդ դոլլար (E. Clark, The internal Debts of the U S A, էջ 10).

րակուլթյունն 1933 թ. սկզբին սկսեց իր վստահութունը կորցնել դեպի բանկերն ու բանկոտները, բանկերից հանում էր իր միջոցները և բանկոտները փոխում էր վոսկո հետ: Կրախն անխուսափելի դարձավ:

7. Դրուլթյունն ավելի ևս վատթարացավ պետական բյուջեյի դեֆիցիտով, վորը նույնիսկ այնպիսի հարուստ յերկրի համար, ինչպիսին Ամերիկան է, վիթխարի յե՝ ՀԱՄՆ-ի դեֆիցիտը բյուջետային տարիներում (վոր վերջանում է հունիսի 30-ին) կազմում էր (միլիոն դոլլարներով)¹.

1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.	1933 թ. (հունիս—հոկտեմբեր)	Ընդամենը 40 ամսվա ընթացքում
903	3 153	3 069	464	7 589

15 միլիարդ ուոբլի վոսկով 40 ամսվա ընթացքում — այս հսկայական մի գումար է: Ռուզվելտի դիմումի մեջ նախատեսվում է 7 միլիարդ դոլլարի բյուջետային դեֆիցիտ: (Այնուամենայնիվ պետական վարկը մինչև վերջին ժամանակներն անխախտ էր մնում. դեֆիցիտն հաջողվում էր ամբողջովին ծածկել շատ ցած տոկոսներով գանձարանային մուրհակներ արտարկելով):

Յերբ Ռուզվելտի կառավարությունը 1933 թվի մարտի 4 ին իշխանության դուրսն անցավ, դրուլթյունը հետևյալն էր. բանկային կատաստրոֆին ուղեկցում էր դրամական ճգնաժամի սպառնալիքը (մարդկանց ավելի ու ավելի մեծ քանակություն, ուղում էր քանկնոտները վոսկով փոխել), արդյունաբերական արտադրությունն ընկել էր մինչև գրեթե ամենացած կետը. ֆերմերները վրդովված եյին գյուղատնտեսական արդյունքների գների անլուր անկումով ու մկրատի ծայրերի սաստիկ հեռացումով. յերկրում 14 միլիոն գործազուրկ կար: Այս պայմաններում սկսվեց Ռուզվելտի «մեծ եսքպերիմենտը», վորը արդյունաբերական արտադրանքի՝ կապիտալիզմի պատմության մեջ չտեսնված՝ թոփ-քաձև բարձրացման հասցրեց 54,1-ից մարտին (1928 թ. = 100)

¹ Վենդիսոնալ Ինդեստրիալ Կոնֆերենս Բորդ-ի հաշվարկումներով. «Տայմս», 1933 թ. 28 նոյեմբերի:

մինչև 90,1-ը հուլիսին, այսինքն՝ 660/0-ով, վորպեսզի դրանից հետո նորից արագությամբ ցած ընկնի, թեև վո՛չ այնքան սուր կերպով:

Այդ վերելքի համար կարևորագույն միջոց ծառայեց Ռուս-վելտի ծրագիրը, վոր իրեն նպատակ էր դրել գների անկումն ու նրանց աճումը ինֆլյացիայի ուղիներում վերածել 1926 թ. մակարդակին:

Վերելքի ցնցասկան հիմք էր ծառայում այն հանգամանքը, վոր ճգնաժամն ու գների անկումը արդյունաբերական ֆաբրիկատների պաշարների կլանման հասցրին մանրավաճառային ու մեծաքանակ սուկուրի մեջ ու գործարաններում: Պատրաստի ապրանքների պաշարների ինդեքսը հետևյալ կերպարանքն ընդունեց (1923—1925 թ. թ. = 100)¹.

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
Դեկտեմբեր			
119	120	108	97

Պատրաստի ապրանքների պաշարներն ընկան «նորմալ» մակարդակից (ցած): Դրա վրա ավելացավ նաև այն, վոր ունևոր խավերը խոշոր չափով հետաձգեցին իրենց համար ավտոմոբիլներ, կահ-կարասիք գները, նկատի ունենալով գների անկման տենդենցները: Այդ պատճառով էլ, յերբ գների ընդհանրական բարձրացման հեռանկարներ բացվեցին, ունևոր սպառողներն օտապեցին բավարարել իրենց ժամանակավորապես կրճատված պահանջ-մունքը², մանրավաճառ ու մեծավաճառ առևտրականներն օտապեցին իրենց պահեստները լցնել, ֆաբրիկաները— ծածկել իրենց հումքի ու կիսաֆաբրիկատների պահանջմունքն ապագայի համար, քանի գները դեռ չեն բարձրացել: Ճգնաժամի արհեստական հաղթահարման պրոբլեմը լուծված էր թվում: 5 ամիս շարունակ Ռուսվելտն աճեց աճողովրդական մարդն էր Ամերիկայում:

¹ Մերվեյ ռֆ Կարենտ Բ իզնեսա, «Ընթացիկ տնտեսական տեսու-թյուն»:

² Ավտոմոբիլների արտադրությունը, վոր 1932 թվին միջին հաշվով ամսական 120 հազար հատ էր, 1933 թ. հունիսին բարձրացավ մինչև 261 հազար հատ:

Դրան հետևող անկման գլխավոր պատճառն այն էր, վոր հիմնական կապիտալի նորոգումն ու ընդլայնումը տեղից չտարվեց, «Ա» բաժինը չէր ոգնում արտադրության հետագա անմանը: (Չուգունի ու պողպատի սնտիկ ավելացած արտադրանքը գործածվեց սպառման միջոցների արտադրության վրա — ավտոմոբիլներ, ռեֆրիժերատորներ, ալկոհոլի արդյունաբերություն և պահեստները): Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ազդեցությունն արդելք էր հանդիսանում առաջին յենթաբաժնի հետագա աճմանը: Այս բանն առանձնապես պայծառ կերպով լուսաբանում են ՀԱՄՆ-ի խոշորագույն բուրժուական լրագրի՝ «Նյու-Յորկ Տայմսի» ռոստոսի 13-ի հետևյալ տողերը.

«Սակայն լրացուցիչ սարքավորում դնելը՝ արտադրանքը պահպանելու կամ ավելացնելու նպատակով՝ ավելի կարճ ժամանակամիջոցում, ուրիշ կատեգորիայի յե վերաբերում: Այդ նշանակում է՝ արդյունաբերության բազմաթիվ ճյուղերի արտադրական կարողության արդեն առանց այն էլ մեծ առատության ավելացում և խորացում է հիմքը պոտենցիալ գերարտադրության համար:

Յեթե ձեռնարկությունները մրցության մեջ մտնեն իրենց արտադրական ունակությունն ավելացնելու համար, ապա դրա հետևանքը պետք է լինի գերարտադրություն և շուկաների բարոյալքում: Ընդհանուր առմամբ՝ գերհզոր արտադրական ունակության ստեղծումը ներկայումս, ըստ յերևութի, անխոհեմ քայլ է հանդիսանում: Արտադրության համար մեքենաների գնումը ֆինանսավորող բանկիրները պետք է վորոշեն, թե նրանք արդյոք կհամաձայնեն անհրաժեշտ փոխարինումը կատարել, թե կհամաձայնեն միմիայն ձեռնարկության արտադրական ունակությունն ավելացնելուն»:

Ռուսվելտի կառավարությունը ամեն բան փորձեց, վորպեսզի ինվեստիցիաները շարժման մեջ դնի: Նա բանկերի վզին էր փաթաթում կառավարական կապիտալները, վորպեսզի նրանց հարկադրի՝ «լիբերալ» վարկային քաղաքականություն վարելու: Նա 3 300 միլիոն դոլլար հատկացումներ անել տվեց պետական ներդրումների համար և այլն: Այս բոլորն անհաջողություն կրեց

գլխավոր չարիքի—արտադրական կարողության չափազանց մեծության — պատճառով: Ինչպես մենք վերևում ցույց տվինք, կապիտալների շուկան մեծած մնաց: Շինարարական գործունեությունն սկսեց նվազագույն չափով աշխուժանալ միմիայն առևտրով: Ֆերկաթուղիները պատվերներ չեյին տալիս: Այս պայմաններում վերելքը պետք է արգելակվեր և նոր անկում պետք է տեղի ունենար, հենց վոր կասեցված պահանջմունքը բավարարվեց և պահեստները լցվեցին: 1933 թվի ոգոստոսին արդեն պատրաստի ապրանքների պաշարների ինդեքսը նորից բարձրացավ մինչև 108 (նվազագույնը—95—1933 թ. ապրիլին):

Դրա վրա ավելանում են նաև այլ կարևոր մոմենտներ: Ռուզվելտն իրեն նպատակ դրեց վո՛չ միայն ընդհանրապես գները բարձրացնել մինչև 1926 թ. մակարդակը, այլև սեղմել մկրատը, վորպեսզի լիկվիդացիայի յենթարկվի խմորումը ֆերմերների շրջանում¹:

¹ Շինարարական գործունեության ինդեքսը «Ֆեդերալ Ռեզերվ Բյուլետենի» տվյալներով.

	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.
Ոգոստոս	81	59	30	23
Հունվար-ոգոստոս	—	60	28	18
Սեպտեմբեր	—	—	—	30

² Ֆերմերների դժգոհությունը դասակարգայնորեն—վտանգավոր է բուրժուազիայի համար և բացի դրանից՝ կուսակցական-քաղաքական տեսակետից էլ կարևոր նշանակություն ունի: Սենատում, վոր վճռական քաղաքական հիմնարկությունն է, յուրաքանչյուր նահանգ ներկայացված է յերկու սենատորներով: Այդ պատճառով՝ իրավիճակը բնակչություն ունեցող ֆերմերական նահանգների սենատորներն ավելի բազմաթիվ են, քան այդ համապատասխանում է նրանց ներկայացրած նահանգների բնակչության թվին կամ տնտեսական կշռին: Ստորին պալատում ներկայացուցչության նորման պրոպորցիոնալ է բնակիչների թվին Ուրեհալ.

Նյու-Յորկ Պենսիլվանիա Արիզոնա Նեվադա Դելավար					
Ներկայացուցչություն սենատում	2	2	2	2	2
Ներկայացուցչություն ստորին պալատում	43	36	1	1	1

Սակավ բնակված ֆերմերական նահանգների ներկայացուցչությունը սենատում համարյա 43 անգամ ավելի յե, քան կլինեք պրոպորցիոնալ ներ-

Մինչև «եքսպերիմենտի» սկիզբը 1933 թ. փետրվարին՝ գների դրուժյունը հետևյալն էր.

Ա. խասանքի դեպարտամենտի ինդեքսը (1926 թ. = 100)

Մեծածախ գները

Ընդհանուր ինդեքսը	Ֆերմերական տնտեսության արդյունքները	Մյուս բոլոր ապրանքները	Գների մկրատը
59,8	40,9	66	61%

Ռուզվելտն ամենավտանգավոր միջոցառումներ էր ձեռնարկում, վորպեսզի սեղմի գների մկրատը. նա 30 տոկոսանոց հարկ մտցրեց ալյուրի ու բամբակի մանվածքի վրա, վորից ստացված յեկամուտը ֆերմերներին պիտի հասնի, բայց միմիայն այն դեպքում, յեթե նրանք կրճատեն հացահատիկի ու բամբակի ցանքի տարածությունը: Գնվեց ու վոչնչացվեց 6 միլիոն խոզ՝ գները բարձրացնելու համար և այլն: Բայց հետևանքը բոլորովին անբավարար դուրս յեկավ: Վեց ամիս անց, 1933 թվի ոգոստոսին, գների դրուժյունը հետևյալն էր.

Ընդհանուր ինդեքսը	Ֆերմերական տնտեսության արդյունքները	Մյուս ապրանքները	Գների մկրատը
69,5	57,6	74,1	28%

Մենք տեսնում ենք, վոր դեռ հեռու յե մինչև 1926 թ. գների մակարդակն ու գների մկրատի լիկվիդացիան:

Այս պարագաներում Ռուզվելտին միմիայն մի յեղք էր մնում—առագացնել դոլլարի արժեզրկումը, վորպեսզի գների աճումն առաջ տանի:

Կայացուցչության դեպքում, իհարկե, խոշոր բուրժուազիան, այնուամենայնիվ, տիրապետող դասակարգ է մնում. բայց կուսակցական-քաղաքական մայրովրդների բնույթը վորոշվում է ներկայացուցչության այս սխառեմով սենատում:

Սակայն ՀԱՄՆ-ի դրուժյան յուրահատկությունն անշնեք վոր ՀԱՄՆ-ի միջազգային դիրքերը դժվարացնում են դուլարի արժեզրկումը: Առևտրական հաճվեկեիոն աղիւլ է: Ընթացիկ վնասը ինչ հաճվեկեիոն աղիւլ է: Գարձաժամկետն արնանահմանյան կապիտալը, վորի հեռանալը կարող էր դուլարի կուրսն իջեցնել, շատ քիչ է տեղավորված յերկրում: Բոլոր անհաճի գործոցները դուլարի արժեզրկման դեմ են գործում: ՀԱՄՆ-ի հրաժարումը վսեկու ստանդարտից՝ վոսկու հետ կապված կեռադատություններից չե հարկադարձաբար բղխում, ինչպես այդ յեղով ճապոնիայում կամ Անգլիայում: (Վոսկու հսկայական պաշարները, 4 միլիարդ դուլարից ավելի, վոչ մի կերպով չոգտագործվեցին դուլարի կուրսը պահպանելու համար):

Միջոցները ժամանակ չարդարած հանրապետական կուսակցու-
թյունը, վորը մինչև վերջին ժամանակներս չեր քննադատում
Ռուզվելտի քաղաքականությունը, հիմա մի խիստ սուր մասսա-
յական բրդյուրը ե հրատարակել Ռուզվելտի դեմ: Ոպդիցիան թա-
փանցել ե նույնիսկ դեմոկրատական կուսակցության ներսը.
Ա. Միխոը, հախազահության հայտնի դեմոկրատական Բեկնաժու-
նախորդ ընտրությունների ժամանակ, կտրուկ կերպով հանդես ե
գալիս Ռուզվելտի ինֆլացիայի քաղաքականության դեմ: Ռուզ-
վելտի աշխատակիցներ—Մուլեյը, Սպրեյդը, Ֆինանսները մինիստը
Վուդինը և ուրիշները դեմոնստրատիվ կերպով հրաժարվում են
պաշտոններից: Աշխատանքի ամերիկյան ֆեդերացիան նույնպես
վայրենացում ե պահանջում: «Վոսկու քուկն» ու Անգլիան ել
նույն բանն են պնդում: Միմիայն բուրժուազիայի՝ պարտքերով
սապտիկ ծանրաբեռնված շերտերն ու առաջին հերթին ֆերմե-
րներն են, վոր պահանջում են շարունակել ինֆլացիան:

Ռուսգլխիւան ակներկորեն կղիջի իւրոյ բուժուաղիայի ճնշման առաջ և դուրսը կկայունացնի 40—50% կորցնելով կուրսից: Արժեքիման այս աստիճանը բովական կլինի, վըքսիսի պարտքերի բնու տանելի դարձնի խոշոր բուժուաղիայի համար. ֆերմերները կործանուամբ շարունակվելու յն:

Ռուզվելտի «մեծ եքսպերիմենտի» հանրագումարները տալով՝ մենք կարող ենք հետևյալն ասել. դրվարի 40—50%օրով արժեզրեկուժը համապատասխան փոփոխություն առաջ բերեց յեկամոր բաշխման մեջ հոգուտ արդյունաբերական կապիտալի և ի հաշիվ փոխառովական կապիտալի (ռանտյենների դասակարգի): Ուրիշ խոսքերով՝ այն, ինչ վոր տեղի յեր ունենալու տարեայնորեն, մասնաշաղկապ սնանկությունների ու վարկային սխառմի խորտակման ձևովով, իրագործվեց ինֆլացիայի միջոցով ավելի համաչափ, ավելի սահուն կերպով:

Արդյունաբերական արտադրության ամառնային վերելքը միմիայն տենդային կերպով արագացրեց այն պրոցեսների զարգացումը, վորոնք առանց ինֆլյացիայի կողմից զարկ ստանալու չել զարգանալու եյին — զարգանալու եյին ավելի դանդաղ, բայց ավելի առողջ ձևով: Դրանով է բացատրվում արդյունաբերական արտադրության սուր անկումը 1933 թ. աշնանը: 1933 թվի վեր-

Ղին արդյունաբերական արտադրությունը գտնվում էր, խստորեն առած, հենց այն մակարդակի վրա, վորին նա կհասներ նաև առանց Ռուզվելտի եքսպերիմենտի, ճիշտ այնպես, ինչպես այդ յեղավ ուրիշ յերկիրներում ել, ել ավելի ցած մակարդակի ժամանակ:

Ներքև բերված աղյուսակը, վոր առնված է «National City Bank»-ի հոկտեմբերի համարից, ակնբախ ու կոնկրետ կերպով ցույց է տալիս, թե ինչպիսի ավերածություններ գործեց տնտեսական ճգնաժամը ՀԱՄՆ-ում:

Սպառման միջոցների յեվ արտադրության միջոցների ցարժումը 1932 թ. ՀԱՄՆ-ում համեմատած 1929 թ. հետ

Սպառման միջոցներ	Տոկոսային փոփոխություն	Արտադրության միջոցներ	Տոկոսային փոփոխություն
Վոչխարների ու մաքիների մորթումը	+ 17,3	Ցեմենտի առաքումը	- 52,6
Պանրի սպառումը	+ 15,5	Ներկերի ու լաքերի վաճառումը (դոլարներով)	- 53,0
Թեյի ներմուծումը ՀԱՄՆ	+ 6,0	Ծծմբաթթվի արտադրությունը	- 57,9
Սուրճի ներմուծումը ՀԱՄՆ	+ 1,2	Կապարի առաքումը	- 59,5
Նյութ-Յորկ կաթ բերելը	0,0	Փայտի ամուր տեսակների առաքումները	- 61,7
Բենզինի սպառումը	- 0,2	Ապակու արտադրությունը շինարարություն համար	- 62,2
Կակաոյի ներմուծումը ՀԱՄՆ	- 5,4	Ջրմուղային ու կանալի-զացիոն սարքավորման առաքումները	- 64,5
Ստացված թռչունների քանակը 5 կարե-վորագույն շուկաներում	- 6,1	Շոգեջեռուցման ռադիատորների առաքումները	- 64,
Ծխախոտի առաքումն պահեստներից	- 6,5	Դուրյա սոճու առաքումները	- 65,8
Ցորենի ալյուրի սպառումը	- 7,8	Բեռնատար ավտոմոբիլների արտադրությունը	- 69,5
Բրնձի ստացումը բրնձամաքրիչ գործարաններում	- 8,0		
Յուղի սպառումը	- 8,8		

Սպառման միջոցներ	Տոկոսային փոփոխություն	Արտադրության միջոցներ	Տոկոսային փոփոխություն
Հում մետաքսի ստացումը գործարաններում	- 10,6	Պոմպերի առաքումները (դոլարներով)	- 72,8
Ձվերի ստացումը 5 շուկաներում	- 12,3	Պողպատի առաքումները շինարարության համար	- 73,8
Ցեզների ու հորթերի մորթումը	- 12,8	Պողպատե հեծանների առաքումները	- 74,4
Դլանակների առաքումը պահեստներից	- 13,0	Ձուլման սարքավորում (պատվերներ)	- 75,9
Վոսնամանի արտադրություն	- 13,2	Նլեկարաշարժիչների առաքումները (դոլարներով)	- 76,0
Պողպեի մորթումը	- 14,7	Պողպատե կաթսաների պատվերները	- 80,7
Նարնջի ու լիմոնի բեռումը յերկաթուղիներում	- 15,5	Բնակելի տների տարածությունը	- 81,0
Ձկան ստացումը կարե-վորագույն նավահանգիստներում	- 19,2	Յերկաթահանքի սպառումը	- 83,9
Խնձորի յերկաթուղային բեռնումները	- 20,8	Աղյուսի արտադրությունը	- 85,0
Կարտոֆիլի յերկաթուղային բեռնումները	- 22,5	Պողպատե ռելսերի արտադրությունը	- 85,2
Շաքարի զտումը 8 նավահանգիստներում	- 23,0	Հասարակական նշանակություն ունեցող շինարարություն (դոլարներով)	- 85,6
Սոխի յերկաթուղային բեռնումները	- 24,6	Հաստոցների առաքումները	- 86,7
Լրագրական թղթի սպառումը	- 35,7	Առևտրական շենքերի կառուցումը (դոլարներով)	- 86,8
Հում բամբակի սպառումը	- 28,8	Պողպատե ձողերի արտադրությունը	- 87,0
Միզարների առաքումը պահեստներից	- 32,2	Նլեկարական վառարանների պատվերները	- 87,1
Հում բրդի սպառումը	- 34,2	Փարբիկաների ու գործարանների շինարարությունը (դոլարներով)	- 92,1
Անտրացիտի առաքումը	- 34,7	Շոգեքարշերի կառուցումը	- 95,4
Կանֆետի վաճառքը գործարաններից (դոլարներով)	- 39,9		
Դողերի առաքումը	- 40,5		
Տնային կահ-կարասիքի առաքումը	- 64,0		
Տնային փռչեռն զործիքների առաքումը	- 64,3		

Սպառման միջոցներ	Տոկոսա- յին փո- փոխու- թյուն	Արտադրության միջոցներ	Տոկոսա- յին փո- փոխու- թյուն
Մարդատար ավտոմոբիլ- ների արտադրու- թյունը	— 75,2	Ելեկտրական կարապիկ- ների առաքումները (գույլարներով)	— 93,9
Շինված առևտրական նավերի թիվը	+ 32,5	Ցերկաթուղային ապրան- քավազոնների կա- ռուցումը	— 99,3
Նավթահորերի փորումը	— 32,5		
Կտուրի կղմիներների առաքումը	— 42,8		
Տնտեսական նշանակու- թյուն ունեցող ձեռ- նարկությունների կառուցումը (գու- լարներով)	— 45,0		

Ինչ վերաբերում է սպառմանը, ապա այստեղ մենք տես-
նում ենք սպառման բոլոր բարձրորակ միջոցների անկումը—
թռչնի, խոզի ու տավարի մսից անցումն դեպի վոլխառի մսի
գործածությունը, պանրի գործածության աճումը յուղի փո-
խարեն:

Սրանք են ընդհանուր թվերն ամերիկյան ամբողջ բնակ-
չության համար. պրոլետարիատի սպառումն, իհարկե, ել ավելի
շատ է կրճատվել: Ինչ վերաբերում է արտադրության միջոցներին,
ապա թվերն իրենք պերճախոս են:

ՀԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑՓԸ ՀԱՊՈՆԻԱՅՈՒՄ

Ճգնաժամը ճապոնիայում ընթանում է մյուս կապիտալիս-
տական պետություններից տարբեր ձևերով. ճգնաժամի պատկերի
վրա արմատական ներգործություն ունեցան վաղ ինֆլացիան,
պատերազմը Մանջուրիայում և պատերազմի տենդային նա-
խապատրաստումը:

Ճապոնիային ամբողջությամբ ու լիովին վերաբերում է ռազ-
մա-ինֆլացիոն կոնյունկտուրայի թեզիսը:

1. Արդյունաբերական արտադրության ամենացած մակարդակը
ճապոնիայում վրա հասավ տղեն 1931 թվին:

Արդյունաբերական արտադրության ինդեքսը (1928 թ. = 100)¹

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (առնչին 8 ամիսները)
111,4	105,6	100,7	107,9	124,5

2. Խոշոր արդյունաբերական յերկիրներից Ճապոնիան առա-
ջինն էր, Վոր արդեն 1931 թվին ստիպված լեղավ հրաժարվելու
վոսկու ստանդարտից ու ինֆլացիայի դիմելու:

Յենի արժեզրկումը կազմում էր տոկոսներով դեկտեմբերին

1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (10 նոյեմբերի)
12,8	58,4	61,8

3. Ներքին գների մակարդակի բարձրացումը Ճապոնիա-
յում տեղի ունեցավ մեծ ուշացումով յենի արժեզրկման համե-
մատությամբ:

Մեծածախ գների ինդեքսը (1928 թ. = 100) կազմում էր
դեկտեմբերին.

1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (սեպտեմբեր)
114,7	139,5	137,8

4. Ներքին գների այս հարաբերական կայունացումը յենա-
ներով՝ նշանակում է գների հսկայական իջեցումն վոսկով. այդ
բանն հնարավորություն տվեց ճապոնական կապիտալիստներին
աշխարհն ապրանքներով հեղեղելու, հաղթելով բոլոր մրցակից-
ներին: Ճապոնական ապրանքների, հատկապես տեքստիլ ապ-

¹ Բոլոր տվյալները վերցրած են Ազգերի լիգայի հրատարակություններից:

ընկերների, եթանությունը, նրանց վորակի վատության հետ մեկտեղ, համապատասխանում եր գաղութային գյուղացիական մասսաների ընկած գնողունակությանն Ասիայում, Աֆրիկայում և Հարավային Ամերիկայում:

Ճապոնիայի արտահանումը

(ամսական միջինը)¹

	1929թ.	1930թ.	1931թ.	1932թ.	1933 թ. (առաջին 10 ամիս- ները)
Միլիոն յենաներով	175	119	93	113	150
Միլիոն վոսկի դոլլարներով . . .	81	59	46	30	30 (առա- ջին 9 ա- միսները)
Տոկոսներով՝ համաշխարհային արտա- հանության վերաբերմամբ . . .	2,96	2,67	2,89	3,05	3,37

Թեև Ճապոնիայի արտահանությունը 1930 թվից սկսած՝ վոսկով արտահանելով՝ կիսով չափ ընկավ, բայց նրա հարաբերական կշիռը արտահանության ընդհանուր անկման պարագաներում հաջողվեց գրեթե մեկ քառորդով բարձրացնել: Սրանով են բացատրվում ամեն կողմից թափվող գանգատները ճապոնական տեքստիլ ապրանքների ու սպորտման այլ առարկաների սպանիչ մրցակցություն մասին ամբողջ աշխարհում և գլխավորապես Անգլիայի քննող հակահարվածն Հնդկաստանում ու մյուս գաղութներում, վոր սպառում է առևտրական պատերազմի փոխարկվել, չնայած նրանց քաղաքական բարեկամությանը:

5. Ինֆլացիոն արտահանության հետ մեկտեղ՝ պատերազմն ու պատերազմի նախապատրաստությունը նույնպես գլխավոր աղբյուր ծառայեցին արդյունաբերական արտադրությունը ճապոնիայում բարձրացնելու համար: Ճապոնական վիճակագրու-

թյունը հնարավորություն չի տալիս հետամտելու այս բանին իր մանրամասնություններով: Բյուջեյի մեջ բացահայտ կերպով՝ ցույց տրված պատերազմական ծախքերն աճել են 1929 թվի 495 միլիոն յենից մինչև 988 միլիոն յենը 1934 թվին, բյուջեյի 28,50%-ից մինչև 42,50%-ը: Բայց պարզ է, վոր սպառողինման համար կատարվող գաղտնի ծախքերը խիստ մեծ են և վոր միջոցների բավական խոշոր մաս դուրս է քաշվում Մանջուրիայից:

6. Արտահանման ընդլայնումը և հսկայական սպառողնությունները գնվեցին նեբխի ռուկայի տարողությամբ չափազանց կոնսումն գնով: Գյուղացիությունը յեկամուտը շատ սաստիկ ընկավ բրնձի ու մետաքսի գների անկման պատճառով, ապրանքներ, վորոնք արժեզրկված վալյուտայով ավելի քիչ արժեն, քան նրանք արժեյին միջանի տարի առաջ լիարժեք յենաներով: Բանվոր դասակարգի յեկամուտն ընկավ ել ավելի, վորովհետև աշխատավարձն արժեզրկված յենով՝ ավելի ցած է, քան թե այն միջանի տարի առաջ եր լիարժեք յենով: Ճապոնական տնտեսության կարճեցյալ լալ դրությունը հիմնված է սուր լարման վրա ինչպես տնտեսական, այնպես նաև սոցիալական իմաստով:

¹ Ազգերի լիգայի բյուլետենը:

առնական վիճակագրական տվյալները և միջանի որինակներով
ցույց տալ նրանց կեղծումը

Լրիվ գործազուրկ արդյունաբերական բանվորների սկզբը

(միջին հաշվով տարեկան)

	1929թ.	1930թ.	1931թ.	1932թ.	1933 թ.
Գերմանիա (արհմիությունները)	13,2	22,2	34,3	43,8	44,7 ¹
Ավստրիա (նպաստ ստացողները)	—	—	20,3	24,8	26,8 (առաջին 8-ամիսները)
Բելգիա (նպաստ ստացողները)	1,3	3,6	10,9	19,0	17,4 »
Կանադա (նպաստ ստացողները)	5,7	11,1	16,8	22,0	23,3 »
Դանիա (նպաստ ստացողները)	15,5	13,7	17,9	31,7	29,0 »
ՀԱՄՆ (արհմիությունները) ²	12,0	21,0	26,0	32,0	25,0 »
Նորվեգիա	15,4	16,6	22,3	30,8	33,2 »
Հոլանդիա	7,5	9,7	18,2	29,9	30,5 »
Անգլիա	8,2	11,8	16,7	17,6	16,5 »

Այս թվերը չափազանց անվստահելի չեն. զանազան լիարժեքի մասին յեղած տվյալներն անհամեմատելի չեն միմյանց հետ: Չնայած դրան՝ նրանք ցույց են տալիս հետևյալը. 1) գործազուրկների տոկոսը տարեցտարի ավելանում էր. 2) առաջագահի անունը 1933 թվին լիակատար գործազուրկությանը բերկացում չբերեց (գործազուրկության լրիվ միջին տոկոսը տարվա ընթացքում, իհարկե, բոլոր յերկիրներում ավելի բարձր է, քան վերև մեջ բերված միջին տվյալներն առաջին 8—10 ամիսների համար. այս հետևանք և սեզոնային պատճառների ու կոնյունկտուրայի վատթարացման):

¹ Գերմանիայի «Ազատ արհմիությունները» վերջին թվերը մայիսի համար:

² Արհմիություններն ընդգրկում են միմիայն բարձրագույն արդյունաբերական բանվորների առանձին խավերը. բոլոր գործազուրկների տոկոսն անպայման ավելի բարձր է:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

ԲԱՆՎՈՐ ԴԱՍԱԿԱՐԳԻ ՈՒ ԳՅՈՒՂԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԲԱՆՎՈՐ ԴԱՍԱԿԱՐԳԻ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՏԹԱՐԱՑՈՒՄԸ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

Պրոլետարիատի դրուժյան մասին հավաստի տվյալներ չկան: Բուրժուական վիճակագրությունը բանվորների դրուժյունը սխառեմատիկորեն ավելի նպաստավոր և նկարագրում, քան թե այն և իրականություն մեջ: Միջանի դեպքերում կարելի չէ ապացուցել կեղծիքը՝ հենց բուրժուական վիճակագրության հիման վրա: Բայց այդ բանն հաճախ բարդ հաշվարկումներ և պահանջում: Սակայն բանվոր դասակարգի դրուժյան վատթարացումը միանգամայն ակներև է նաև բուրժուական վիճակագրության հիման վրա, չնայելով նրա բոլոր գեղազարդումներին:

Վատթարացումն հետևյալ հիմնական գծերով է ընթանում. ա) գործազուրկների թվի ավելացում (ինչպես և մասնակիորեն գործազուրկների): բ) լրիվ աշխատող բանվորների իրական աշխատավարձի իջեցում: գ) աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացում: դ) սոցիալական ապահովագրության կրճատում:

ՄԱՍՍԱՑԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Հավաստի վիճակագրություն ամբողջ աշխարհի գործազուրկության մասին գոյություն չունի: Վոչ մի տեղ հաշվի չի առնվում գուղատնտեսական բանվորների ու կիսապրոլետարների գործազուրկությունը: Մենք կարող ենք մեջ բերել միմիայն պաշ-

Այն փաստը, Վոր արդյունաբերական արտադրություն զգալի աճումն 1923 թվին՝ գործադրված թեթևացում չբերեց, այնքան անհավատալի չէ թվում, Վոր մենք անհրաժեշտ ենք համարում այն ուրիշ վիճակագրական տվյալներով ել հաստատել:

Ամերիկյան գործարանային արդյունաբերության պաշտոնական վիճակագրությունը

(1923—1925 թ. թ. = 100)¹

	Գործարանային արդյունաբերություն արտադրված ընդհանուր (բնական ձևը)	Ձբաղված բանվորների թիվը	Տրված աշխատավարձի գումարը
Մայիս 1932 թ.	61	61	46
» 1933 թ.	80	60	42

Արտադրանքի մոտ 32 0/0-ով ավելացումը մի քանիսը բերեցին 10 0/0-ով իջեցնելու պարագաներում: Հետևյալ ամիսներին փոխհարաբերությունը մի փոքր լավացավ աշխատաժամանակի կրճատման կապակցությամբ՝ Ռուդոլֆի «Կոդեքս» համաձայն, և աշխատավարձի բարձրացման կապակցությամբ, Վոր առաջ յեկավ դոլարի արժեզրկման հետևանքով:

Նման զարգացում կարելի չէ հաստատել նաև գերմանական պաշտոնական տվյալներով:

	Աշխատողների թիվը (միլիոններով)	Արդյունաբերական արտադրանքի ինդեքսը	Որական աշխատաժամերի միջին թիվը արդյունաբերության մեջ
Ոգոստոս 1932 թ.	12,76	58,5	6,87
» 1933 թ.	13,72	71,6	7,16
ճում	0,96	13,1	0,29
ճում տոկոսներով	7,5	22,4	—

¹ «Ֆեդերալ Ռեզերվ. բյուրոյի», 1933 թ. հոկտեմբեր, էջ 629:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք արտադրանքի հակայական ավելացում: Այն հետևանք է նաև ճգնաժամի ժամանակ հետևողականորեն կիրառված ռացիոնալացման: Բայց այդ ռացիոնալացումը հատուկ բնույթ ունի, վար վարձովում երեւելայի սեղմուքամբ: Կապիտալը Վորոշ չափով հարմարվեց արտադրական ապարատի կարողության չափազանց սահմանափակ ոգտագործմանը և ռացիոնալացումը կիրառեց առանց արտադրական կարողությունը բարձրացնելու: Այլ կերպ ասած՝ արտադրանքի ավելացումը ձեռք եր բերվում ամենից առաջ վնչ թե աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացնելու միջոցով, վնչ թե տեխնիկական խոռո նորմոնոնությունների միջոցով (Վորոնց հետևանքը համարյա միշտ լինում է արտադրական կարողության բարձրացումը), այլ գլխավորապես աշխատանքի ինտենսիվությունը բարձրացնելու միջոցով: Հակայական մասսայական գործադրվածությունը բանվորներին ավելի դիջող է դարձնում կապիտալի պահանջների վերաբերմամբ: Այն հանգամանքը, Վոր բանվորները լրիվ շաբաթ չեն աշխատում, հնարավորություն է տալիս ավելի կարճ ժամանակվա ընթացքում ավելի ուժգին կերպով աշխատանքային ենթադրա արտաժեղ (Վոր չի բացառում արտաժամյա աշխատանք):

Միջանի դեպքերում կարելի չէ անմիջականորեն թվերի հիման վրա ապացուցել արտադրանքի ավելացումը: Այդ առթիվ շատ դեպքերում գործարաններում ոգտագործվում է միմիայն ամենից ավելի նոր սարքավորումը: Այլ դեպքերում կապիտալը վերադառնում է ավելի նախնական տեխնիկայի:

Ռուսում քարածխի արդյունահանումը մի հերթին ու մի բանվորին կազմում եր:

Տարիներ	Գետնի տակ աշխատողները	Բոլոր բանվորները
1929	1 558	1 271
1930	1 678	1 352
1931	1 891	1 490
1932	2 093	1 628
1933 (1 հունիսի)	2 177	1 684
Ավելացում 0/0 0/0-ով	40	33

¹ «Գյուկաուֆ» — հանքարդյունաբերության ուղան, 1931—1933 թ. թ.:

Ամբողջ գերմանական արդյունաբերության համար Կոնյունկ-տուր-ինստիտուտը տալիս է արտադրանքի հետևյալ բարձրացումը մի ժամում մի բանվորի հաշվով¹:

1928 թ.	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.
100	106,6	115,6	121	124,4

Ճապոնիայում արտադրանքի զգալի աճումը մի բանվորի հաշվով ցույց է տրված հետևյալ տվյալներով, վորոնք վերաբե-րում են բամբակամանական արդյունաբերությանը²:

Տարիներ	Արտադրված է ամ-սական հակ ման-վածք 1 բանվորին	Զբաղված բանվոր-ների թիվը ամեն մի 1000 իլիկին
1927	1,23	35,3
1929	1,46	27,5
1930	1,51	23,5
1931	1,75	20,6
1932	1,95	20,1

Նույն աղբյուրում մենք հանդիպում ենք տվյալների բան-վորների թվի մասին ամեն մի հազար շուկական ղազգյահին-

	Տղամարդ	Կին	Ընդամենը
1927	132	660	792
1929	122	494	616
1930	113	430	543
1931	90	357	447
1932	79	368	447

Ճգնաժամի տարիները կիրառած ռացիոնալացման հաջողու-թյունները լիովին յերևան յեկան 1933 թվին, յերբ արտադրու-թյան զգալի բարձրացում ձեռք բերվեց, առանց ավելացնելու

¹ «Վոխենբերիտ», 1933 թ. ոգոստոսի 5-ին, էջ 68:

² Ճապոնական բամբակադործ. կարտելի պաշտոնական տվյալներով: «Ջեպեն Ազվերտայդեթ»-ի առաջին հավելված, 1932—1933 թ., էջ 58:

կամ համեմատաբար քիչ չափով ավելացնելով զբաղված բան-վորների թիվը:

Մեր կարծիքով՝ այս դրուժյունը բացառիկ մեծ դասակար-գային նշանակություն ունի: Բաժնետիրական խոշոր ընկերու-թյունների 1932 թ. հաշվետվությունները շարունակ մի և նույն միտքն են կրկնում. «Մեզ հաջողվեց այնպես ստացիկ իջեցնել ինք-նաժեք, վոր արտադրամի անմեան բարձրացումը, արտադրական կառուցվածքի 50 %-ով ոգտագործումը՝ ձեռնարկությունը նորից շա-հուրաքե՛ր կդարձնի»: Այս բանն իսկապես տեղի ունեցավ 1933 թվին բազմաթիվ խոշոր ձեռնարկություններում: Այդ նշանակում է, թե կապիտալի «նորմալ» շահույթ ստանալու շահներն զգալի չա-փով լավացել են ճգնաժամի ժամանակ կատարված ռացիոնալաց-ման ու աշխատավարձի իջեցման հետևանքով՝ պահպանելով մաս-սայական գործադրությունը:

Կապիտալի ինքնանեցման ուժեղացումը¹, յերբ մասսայական գործադրությունը գրեթե անփոփոխ դրությամբ մեջ է մնում և իրա-կան աշխատավարձն իջեցվում է—ահա ճգնաժամի ժամանակ կի-րառված ռացիոնալացման հետևանք, վաճառահանման շուկայի սեղմվածությունը կապիտալի հարմարվելու հետևանքը: Այս նշա-նակում է, թե կրիզիսի ժամանակ վիթխարի չափերով աճած մաս-սայական գործադրությունն քնդհանուր առմամբ և ամբողջովին վերցրած կապիտալի միջև այն ժամանակ, քանի դեռ կապիտա-լիստական սխեսմը գոյություն կունենա:

Վերցնենք կրկին ՀԱՄՆ-ի որինակը: 1933 թ. հուլիսին ար-դյունաբերական արտադրանքը (սեզոնայնության վերաբերյալ ուղղումով) հասավ 100 ինդեքսին, այսինքն՝ 1923—1925 թ. թ.

¹ Ցավիս ենք միջանի որինակներ.

Համաշխարհային ձեռնարկությունների շահույթների բարձրացումը (միլիոն դոլլարներով)

	1932 թ.	1933 թ.
«Ջեներալ Մոտորս»	+ 5,9	+ 93,0 (9 ամիս)
«Բենեդիկտինալ տեխնոլոգի»	— 0,9	+ 0,2
(II յեռամսյակ)	+ 5,5	+ 11,9
«Դյուպոն» (III յեռամսյակ)		

միջին մակարդակին: Բայց 14 միլիոն գործազուրկներին, Ձոնսոնի ամենաուսումնալից զնահատությամբ, աշխատանք ստացան 4 միլիոն, «Աշխատանքի ամերիկյան ֆեդերացիայի» զնահատությամբ՝ 3,6 միլիոն, հասարակական ոգնություն ադմինիստրատոր Հոպկինսի զնահատությամբ՝ 1,6 միլիոն: Այդպիսով՝ ամենալավատես զնահատությամբ մնացին 10 միլիոն գործազուրկ:

Անգլիա: Պահպանողական պատգամավոր Մակ Միլլանը, վոր մեծ հեղինակություն է այս բնագավառում, հայտարարեց պառլամենտում². «Ճշմարտությունն այն էր, վոր, թեև կարճաժամկետ ճգնաժամը վերացվեց, բայց յիրկարածամկետ ճգնաժամը, հիմնական ճգնաժամը, մնաց: 700 հազար մարդու աշխատանքի ուղարկելը հսկայական նվաճում էր, բայց դեռ կան 2250 հազար գործազուրկներ: Տեխնիկական փոփոխություններն այնպիսի էին, վոր մենք կարող ենք նույն տնտեսական գործունեությունն հասնել, ինչ վոր 1929 թվին, առանց հասնելու զբաղված բանվորների թվի նույն մակարդակին»:

Ինչ վերաբերում է գործազրկության բացարձակ քվեին, ապա նրանք այնքան անվստահելի չեն, այնքան կեղծված են, վոր իմաստ չունի այդ թվերի վերաբերությունը: Այդպես, որինակ, Ֆրանսիայի համար 1933 թ. փետրվարին գործազուրկների ամենաբարձր թիվը ցույց է տրվում 331,1 հազար:

Թե վոր չափով կեղծված է գործազուրկների թիվը Գերմանիայում, ցույց է տալիս հետևյալ զուգադրումը (այս բոլորը պաշտոնական տվյալներ են).

1929 թ. ոգոստոս | 1933 թ. ոգոստոս
միլիոններով

Ձբաղված են ընդամենը հիվանդանոցային կասսաների վիճակագրությամբ . . .	18,77	12,72
Գործազուրկ են ընդամենը . . .	1,27	4,12
Ընդամենը . . .	20,04	16,84

¹ Շնյու Ռիպաբլիկ, 1933 թ. 18 հոկտեմբերի, էջ 262:

² «Տայմս», 28 նոյեմբերի 1933 թ.:

2,2 միլիոն բանուծ չորս տարվա բնթացում պարզապես անհետացել է գերմանական վիճակագրությունից. նրանք աշխատանք չունեն, բայց պաշտոնապես նրանք գործազուրկ չեն: Այս շարքը պետք է դասել նաև այն միջանի հարյուր հազար մարդկանց, վորոնք կազմում են տարբերությունը նոր աճած բանվորական խրիտասարդության ու մահվան կամ հաշմանդամության հետևանքով աշխատանքի շուկայից հանված բանվորների միջև: Վերջապես, հարյուր հազարավոր մանր գյուղացիները, արհեստավորները, մանր առևտրականները, վորոնց ճգնաժամը զրկել է իրենց «ինքնուրույն» գոյությունից և վորոնք նետված են գործազուրկների շարքերը:

ԻՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՎԱՐՁԻ ԻՋԵՑՈՒՄԸ

Աշխատավարձի բուրժուական վիճակագրությունն այնքան կեղծ է ու անվստահելի, վոր չի կարելի մինչև անգամ լրիվ զբաղված բանվորների իրական աշխատավարձի իջեցման պատկերը տալ: Փորձի համար վերցնենք աշխատավարձի վիճակագրությունը Գերմանիայում:

Լրիվ զբաղված բանվորների դատումը պակասում էր յերեք գծով.

ա) «տարիֆից բարձր» յեղած աշխատավարձի դրույքների իջեցում¹.

բ) տարիֆային դրույքների իջեցում:

գ) հատկերի ու հանուրդների բարձրացում:

Մեք վերցնում եմք շինարարական արդյունաբերության վերաբերմամբ յեղած սվյայները՝ աշխատավարձի պաշտոնական վիճակագրության հիման վրա²:

¹ «Տարիֆից բարձր դրույքներ» անելով գերմանական վիճակագրությունն հասկանում է այն լրացուցիչ աշխատավարձը, վոր ստանում են հատով կամ գործարքով աշխատող բանվորները, և վորն ավելի բարձր է գալիս տարիֆով հաստատված ժամավարձից:

² «Վիրտուալիստ ունդ Ստատիստիկ», 1933 թ. № 17, էջ 544:

**Միջին աշխատավարձի իջեցումը 1929 թ. ոգոսոսից
մինչև 1932 թ. ոգոսոսը**

Բոլոր խոշոր քաղաքները միասին վերցրած (100 հազարից ավելի բնակիչ ունեցող)

*Ռբական համախառն դատումի իջեցումը
Բանվորների խմբեր*

Քաղաքային	— 41,8 %
Առաջնադարձներ	— 34,9 %
Շինարարական սեփականություններ	— 33,5 %
Ստորերկրյա բանվորներ	— 33,9 %

1932 թ. ոգոսոսի ու 1933 թ. ոգոսոսի միջև ընկած տարվա ընթացքում, արդեն ֆաշիստական ուժերի ժամանակ, տեղի ունեցավ շինարարական բանվորների տարիֆային դրույքների հետագա իջեցում կլոր հաշվով 5 %-ով:

Մյուս կատեգորիաների բանվորների տարիֆային դրույքների իջեցումը մի փոքր ավելի պակաս էր: 1929 թ. հոկտեմբերից մինչև 1933 թ. փետրվարը մեծագուրծական արդյունաբերության վառելիքայլ բանվորների դրույքները կրճատվեցին 18,1 %-ով, ֆաբրիկայի արդյունաբերության մեջ—18,7-ից մինչև 18,9 %-ով, սեփական բանվորներին—13,9-ից մինչև 15,5 %-ով: Մյուս վրա ավելանում է նաև «տարիֆից բարձր» յեղած դատումի կրճատումն 5—8 %-ով:

Բայց բանվորներին վճարվող գումարը ճգնաժամի ընթացքում պակասում է նաև բազմաթիվ հարկերի ու մոնոպոլիաների շնորհիվ:

ա) Բարձրացում է համուրդը սոցիալական ապահովագրության համար: Գործազրկությունից ապահովագրելու համար կատարվող մոնոպոլիայի վրա հարկերի ու աշխատավարձի 1,5 %-ով:

բ) ձգնաժամի ժամանակ նոր մեջքած հարկը, 100 մարկից ավելի ամսական դատումի 1 %-ը:

¹ Նոյեմբերի վերջին՝ մոնոպոլիայի 1,5 %-ով էլ բարձրացվեց:

գ) «Ոգնություն ըստ ընտանեկան դրության» բոլոր ամուսնացածները 75-ից մինչև 150 մարկ դատում ունենալու դեպքում վճարում են ամսական դատումի 2 %-ը, իսկ 150-ից մինչև 300 մարկ դատում ունենալիս—3 %-ը (արդյունաբերական բանվորների կեսից ավելին ամուսնի չեն):

դ) «Կամավոր» ոգնություն աշխատանքի սեղծելու համար աշխատավարձի 1-ից մինչև 2 %-ը:

ե) «Ոգնություն ձմեռային նպաստներ տալու համար»—ամսական մոտ մի ժամվա աշխատավարձը:

զ) Անթիվ առանձին «գանձումներ» հարկադրական բաժանորդագրում ֆաշիստական մամուլին և այլն:

է) «Քաղաքացիական հարկ»—տարեկան 6 մարկ:

Այս բոլոր նոր հարկերն ու գանձումները կազմում են աշխատավարձի առնվազն 5 %-ը:

Այդպիսով, լրիվ զբաղված բանվորների դրամական աշխատավարձի իջեցումը կազմում է, նայած առաջագրված նյութին, 25-ից մինչև 50 %: աշխատավարձի իջեցումն ավելի մեծ էր լավ վճարվող կատեգորիաների, քան թե ցած վճարվողների համար:

Իբրև սրան հակադրում՝ ապրուստի միսիմումի ինդեքսն հետևյալն էր (1925—1929 թ. թ.=100):

	Դեկտեմբեր 1929 թ.	Հոկտեմբեր 1932 թ.	Իջեցումը առկոսներով
Ուղղամեն	104	81,6	21
Բնակարան	116	110,6	5
Մսուկ	101	74,8	26

Ապրուստի միսիմումի պաշտոնական թվերն անկասկածաբար իջեցում են ցույց տալիս, քան թե կա իսկապես: Բայց

¹ Վերադարձված ունի Ստախոտի, 1933 թ. № 21, էջ 670:

² Առանձնապես անբավարար է բնակարանավարձի վերաբերյալ ծախսերի տեսակարար կշիռը, վորը (բնակարանավարձը) համեմատաբար անփոփոխ է:

յեթե մենք մինչև անգամ պաշտոնական թվերը ճիշտ համարենք, ապա լրիվ զբաղված բանվորների համար ստացվում է աշխատավարձի իջեցում 5-ից մինչև 32 %:

Այնինչ լրիվ զբաղված բանվորները գերմանական բանվոր դասակարգի փոքրամասնությունն են կազմում: Առնվազն 1932 թվին միջին թվով կային.

Լրիվ զբաղված բանվորներ	Մասնակիորեն գործազուրկներ	Բոլորովին գործազուրկներ
33,6 %	22,6 %	43,8 %

Գերմանական բանվոր դասակարգի կենսամակաբաշխումը նգնաժամի ընթացքում հսկայական չափով իջել է, մասնավորապես վոր գործազուրկության նպաստները կրճատվում են, արագ տեմպով և գործազուրկներին պահելու ծանրությունն ավելի ու ավելի ընկնում էր աշխատողների ուսերին:

Բանվորների, ծառայողների ու չինովնիկների (բանվորների համար ջոկ հաշվարկումներ չկան) ընդհանուր յեկամուսը Կոնյունկտուր-ինստիտուտի գնահատությունը¹ կազմում էր (միլիարդ մարկերով).

1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (առաջին կեսամյակ)
44,5	41,0	33,5	25,7	12,5

1929 թվից մինչև 1933 թ. իջեցումը կազմում է 42,2 %: Սրա վրա պետք է ավելացնել հարկերի ու դանձույթների ավելացումն առնվազն 5 %-ով: Այստեղից՝ իջեցումն 47,2 %-ով: Յեթե կարելի լիներ ջոկել բանվորներին, ապա իջեցումն ավելի մեծ կլիներ, վորովհետև չինովնիկների մեջ գործազուրկներ ավելի քիչ կան, և նրանց ուժեղներն ավելի պակաս չափով են կրճատվել:

Ինքնըստինքյան հասկանալի չէ, վոր մեջ բերված թվերն ավելի շուտ չափազանցացրած են իրական դրություն համեմատ.

¹ 1933 թ. «Կոնյունկտուրային-վիճակագրական ժողովածու», էջ 80, «Շաբաթական տեղեկատու», № 23, 3 սեպտեմբերի 1933 թ.:

տույժամբ. յեթե նրանք մինչև անգամ ճիշտ լինեյին, յեթե նույնիսկ ապրուստի միջնամակի պաշտոնապես հաշվարկված եժանացումը 21 %-ով՝ ուղիղ լիներ, ապա այն ժամանակ ել բոլոր բանվորների, ծառայողների ու չինովնիկների համար միջին թվով 26 %-ով իրական իջեցում է ստացվում, իսկ բանվորների համար, իհարկե, դեռ մեծանի տոկոս էլ ավելի:

ԳՈՐԾԱԶՈՒՐԿՆԵՐԻ ԳՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՏԹԱՐԱՅՈՒՄԸ

Գործազուրկության նպաստների կրճատումն յերկու հիմնական գծերով է ընթանում.

ա) նպաստ ստացողները փոխադրվում են ավելի ցած կատեգորիաներ.

բ) առանձին կատեգորիաների նպաստների չափն իջեցվում է:

ԳՐԱՆՑՎԱԾ ԳՈՐԾԱԶՈՒՐԿՆԵՐԻ ՏՈԿՈՍՈՒ ՄԱՍՆԱԿԻՆ ԿԱՏԵԳՈՐԻԱՆԵՐՈՎ¹

Տարիներ	Գործազուրկների ապահովագրում	Ճգնաժամային նպաստ	Բարեգործական նպաստ	Վոչ մի նպաստ
1929 (հունվար)	78,8	5,1	—	—
1933 (ոգոստոս)	8,7	28,3	38,9	24,1

Սակայն իրականության մեջ նպաստ չստացողների տոկոսը կլոր թվով հավասար է 50-ի, վորովհետև, ինչպես մենք վերևում ապացուցեցինք, առնվազն 2,2 միլիոն գործազուրկներ այլևս զբաղմունքի չեն ներկայանում, կորցրած լինելով աշխատանք կամ նպաստ ստանալու ամեն մի հույս:

Գործազուրկության նպաստները սաստիկ կրճատվեցին (նախորդ ավելի քիչ զգալի իջեցումից հետո) Պապենի 1932 թ. հունիսի 16-ի կարգադրությամբ («յերկրորդ արտակարգ դեկրետը»): Դրույքներն իջեցվեցին հետևյալ ձևով. նրանք յերեք խմբի բաժանվեցին՝ բնակավայրերի մեծության համաձայն. և մի կողմից՝

¹ Պաշտոնական բացարձակ թվերը մենք հաշվարկել ենք տոկոսներով.

փոքր քաղաքներում ապրող բանվորներին, մյուս կողմից՝ լավ վճարվող բանվորներին տրվող նպաստը սաստիկ կրճատվեց։

Առաջին կարգի համար	15-ից մինչև 20 %
Հինգերորդ »	22-ից » 44 %
Տասնմեկերորդ »	45-ից » 62 % ¹

Բարեգործական նպաստների գրույքներն ամուր կերպով հաստատված չեն։ Քաղաքային վարչութիւնների պաշտոնյաներն ամեն մի առանձին դեպքում վճռում են այն իրենց հայեցողությամբ։ Այդ պատճառով՝ մենք կարող ենք միմիայն հետևյալ թվերը բերել.

1932 թ. — Քաղաքային վարչութիւնների ընդհանուր ծախքերը բարեգործական նպաստների համար (պետութիւնի տված 672 միլիոն դոտացիայի հետ միասին) կազմում են 1680 միլիոն մարկ, ամսական 140 միլիոն մարկ։

1933 թ. — 1933 թ. սեպտեմբերի 22-ի որոշմամբ քաղաքային վարչութիւնների ծախքերը (պակասեցրած պետական դոտացիայի հետ միասին) կրճատում է մինչև 86,66 միլիոն մարկ ամսական, այսինքն 38 %-ով։

Քանի վոր բաղմամբիվ քաղաքային վարչութիւններն սնանկացել են, ուստի նրանք առհասարակ վոչ մի բարեգործական նպաստ ել չեն վճարում։

Սոցիալական ապահովութիւնի բոլոր մյուս տեսակները, ինչպես՝ հիվանդութիւն, հաշմանդամութիւն նպաստները, սնունդը դպրոցներում և այլն ճգնաժամի ընթացքում սաստիկ կրճատվեցին։

Չափազանց շատ ժամանակ ու տեղ պետք կլինի մյուս կապիտալիստական յերկիրների համար ել նման հաշվարկումներ կատարելու համար։ Պատկերն ըստ ելուքյան ամենուրեք միատեսակ ե։ Ըստ յերեութիւն, բանվորների դրութիւնը ճգնաժամի ընթացքում համեմատաբար ավելի քիչ ե վատթարացել Անգլիայում, վորտեղ աշխատավարձը հարաբերաբար ավելի քիչ ե իջեց-

¹ «Ռախսարքայաբարտ» («Աշխատանքի հարցերի վերաբերյալ պետական լրագիր») 1932 թ. № 18, ել 1/100, ու 1/111:

ված¹, իսկ գործազուրկների հիմնական մասսան դեռ շարունակում ե կանոնավոր նպաստ ստանալ (այստեղ ել ներկայումս իջեցում ե կատարվում)։ ՀԱՄՆ-ում գործարանային արդյունաբերութիւն վճարած աշխատավարձի գումարը (1923—1925 թիվը=100) 1929 թվի 106-ից իջավ մինչև 40,5-ը 1933 թվի առաջին կիսամյակում, այսինքն 62 %-ով²։ Արդյունաբերութիւն մյուս ճյուղերում (առևտուր, գյուղատնտեսութիւն) նվազումն ավելի պակաս չե։ Միևնույն ժամանակ ապրուստի միմիումի ինդեքսն 100-ից ընկավ մինչև 72,5 %³։ Այսպիսով՝ պատճառակալ սվալմերը ցույց են տալիս ամերիկյան բանվոր դատակարգի իրական յեկամութիւնը։ Ընդհանուր 1929 թվից մինչև 1933 թիվը 34,5 %-ով (Այս կրճատումն անտարակույս միջանի տոկոս ավելի բարձր դուրս կգար, յեթե պաշտոնական տվյալները քննադատորեն մշակվեյին)։ Ամերիկյան գործազուրկների սոսկալի դրութիւնը, վորոնք վաչ մի իրավունք չունեն վորեկ կանոնավոր նպաստի և կախված են քաղաքային ու մասնավոր բարեգործութիւնից, լուսաբանում են ներքե բերված մի շարք որինակները, ինչպես նաև ՀԱՄՆ-ի թափառաշրջիկ յերիտասարդութիւն կյանքի նկարագրութիւնները։ Զբաղված բանվորների դրութիւնն ամենից ավելի վատթարացել ե Ծապոնիայում, վորտեղ, չնայած յենի արժեզրկմանը, դրամական աշխատավարձը ճգնաժամի ընթացքում դեռ կրճատվել ե։ Մինչև իսկ բուրժուական աղբյուրների տվյալներով աշխատավարձի կրճատումը Ծապոնիայում խոշոր ե յեղել, ինչպես յերեում ե հետևյալ տվյալներից.

Աշխատավարձի դիմամիկան ճապոնիայում (1920 թ.=100)⁴

Միջին տարեկան	1929 թ.	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ. (հուլիս)
Անվանական աշխատավարձ	98,6	96,2	91,3	88,1	85,1
Իրական աշխատավարձ	103,9	98,7	90,7	88,1	83,4

¹ Տարեփային դրութիւններ ինդեքսը (1924 թ.=100) 1929 թվի 100-ից իջավ մինչև 94,5-ը 1933 թ., այսինքն, 5,5 %-ով։ Ապրուստի պաշտոնական միմիումը 1929 թ. 104-ից իջավ մինչև 143-ը 1933 թվի հոկտեմբերին, այսինքն՝ 13 %-ով։ Յեթե հաշվի առնենք կեղծիքը, ապա լրիվ զբաղված բանվորների դրութիւնը միմիայն քիչ ե վատթարացել Բայց կան խիստ շատ մասնակի գործազուրկներ։

² «Ֆեդերալ Ռեզերվ Բյուլետեն», 1933 թ. հոկտեմբեր, ել 629:

³ «Մերվեյ ոֆ Կարբենա Ռիզեսս», 1932 թ. և 1933 թ. հոկտեմբեր

⁴ «Միտուրիշի բյուլետի ամսական տնտեսական բյուլետեն»:

Մինչդեռ կյանքի արժողության ինդեքսը աճում էր ցույց տալիս, վորը 1914 թվի հուլիսի վերաբերմամբ, ընդունելով այն 100, կազմում էր.

1931 թ.	135,5
1932 թ.	134,8
1933 թ.	149,3 (առաջին 10 ամիսների միջինը)

ԱՇԽԱՏԱԺԱՄԱՆԱԿԸ

Գործազուրկների միլիոնավոր մասսաների յերկյուղից՝ բուրժուական կառավարութուններն ու ռեֆորմիստական արհմիությունները շատ յերկիրներում ագիտացիա էյին մղում աշխատաժամանակը սլարտագրաբար կրճատելու ոգտին, «աշխատանքը պլանաչափորեն բաշխելու» ոգտին, իհարկե, համապատասխան չափով իջեցնելով աշխատավարձը: Այս բանը լայն մասշտաբով իրագործվեց միմիայն Ռուզվելտի «կոդեքսում», վորը, սակայն, ընդհանուր առմամբ միմիայն սրբագործում էր գոյություն ունեցող գրությունը: 1933 թվին միջին աշխատաշարաթը ՀԱՄՆ-ի գործարանային արդյունաբերության մեջ հավասար էր 34,8 ժամի: Սակայն այս միջին թիվը մի հակադասական անհամաչափություն է թաղցնում: Բրդի արդյունաբերության մեջ 1932 թվին աշխատում էյին—9 գործարան՝ շարաթը 60 ժամ գիշերվա հերթին, 2 գործարան՝ 65 ժամ, մի գործարան՝ 67 $\frac{1}{2}$ ժամ (նույնպես գիշերը): Բամբակագործական արդյունաբերության մեջ—39 գործարան որական 11 ժամ գիշերվա հերթին, 10 գործարան՝ 12-ական ժամ¹:

Կապիտալի բացարձակ անտարբեր վերաբերմունքը գեպի բանվորների վիճակը ցույց է տալիս այն փաստը, վոր Անգլիայում հարյուր հազարավոր գործազուրկների առկայությամբ արդյունաբե-

րության մույն նյութի մեջ աշխատաժամանակը վո՛չ միայն չէ կրճատված, այլև արժամայա յեն աշխատում: 1933 թ. սեպտեմբերին աշխատում էյին¹:

Արդյունաբերություն	Արտաժամյա ժամեր		Վոչ լրիվ աշխատաժամանակ	
	Բանվորների տոկոսը	Արտաժամյա ժամերի թիվը շարաթական	Բանվորների տոկոսը	Չաշխատած ժամերի քանակը շարաթական
Կամվոլ (սանրաբրդային)	26,5	6	12	11
Բրդի	23,0	7	16	10
Կոշկեղենի	16,0	7 $\frac{1}{4}$	37	9 $\frac{1}{2}$

Կասկած չկա, վոր նույնպիսի գրություն է իշխում նաև մյուս պետությունների մեջ, վորոնք այդպիսի մանրամասն վիճակագրություն չեն հրապարակում:

ՀԱՐԿԱԴՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Վերջապես մատնանշենք մի նոր յերևույթ, այն է՝ «կամավոր» հարկադրական աշխատանքի ավելի ու ավելի ծավալվող չափերը, վորին ամենազանազան ձևերով ավելի ու ավելի մեծ քանակությամբ յերկիրներում լծում են յերիտասարդությանը: Այս բանն ամենից ավելի զարգացած է Գերմանիայում և ՀԱՄՆ-ում: Յերիտասարդությունը տեղավորվում է ճամբարներում և ոգտագործվում զանազան անվորակ աշխատանքների համար (ճանապարհների շինարարություն, ճահիճների չորացում, ջրանցքների, ոռոգմական բերդերի կառուցում և այլն): Միաժամանակ յերիտասարդությանը վարժեցնում են ոռոգմական գործին: Հար-

¹ «Մերվեյ ռֆ Կարբենտ Բիզնես». 1933 թ. հունվար, էջ 28:
² Աշխատանքի բաժնի պաշտոնական տվյալներով, գետեղված Աշխատանքի Ամերիկյան Ֆեդերացիայի «Ամերիկեն Ֆեդերեյշենիստ» որգանում, 1933 թվի փետրվար, էջ 184:

¹ Պաշտոնական «Լեյբոր Գազետ» («Բանվորական լրագիր»), 1933 թվի հոկտեմբեր

կադրական աշխատանքի մյուս ձևը—այդ գործադուրկ բանվոր-
ներին կուլակային ֆերմաներն ուղարկելն է, վորտեղ նրանք պար-
տավոր են ամբողջ ամառն աշխատելու սննդի ու նվազագույն
գրավանադրամի համար: Հրաժարվելու դեպքում նրանք կորցնում
են գործադրկութան նպաստի կամ բարեգործական նպաստի իրա-
վունքը: Հարկադրական աշխատանքի սխտեմը, վոր միշտ գոյու-
թյուն է ունեցել գաղութներում, ամենատարբեր ձևերով ավելի ու
ավելի ծավալում է գտնում բարձր զարգացման հասած կապիտա-
լիստական յերկիրներում: Ամերիկյան գործադուրկների դրությու-
նը նկարագրելու համար բերում ենք մի քանի քաղվածքներ բուր-
ժուական աղբյուրներից:

ԱՄԵՐԻԿԱՆ ԳՈՐԾԱԶՈՒՐԿՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿՆ ԸՍՏ ԻՐԵՆՑ
ՍԵՓԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ¹

ՍԵՐԳԵՅ ՌՈՍՄԱՆՈՎ: Սան-Ֆրանցիսկո: Կալիֆորնիա

«6 ամիս է արդեն, վոր յես աշխատանք եմ փնտ-
րում: Յես մինչև անգամ հուլիսի նույլ չունեմ, թե
ընդհանրապես յերբեիցե աշխատանք կստանամ: Յերբ
յես վորեւ տեղ եմ գնում, վարիչն ինձ ասում է.
«Եզուց արի»: Իսկ յերբ յես եզուց գալիս եմ, նա դար-
ձյալ նույնն է ասում: Լոկ խոստումներ միայն: Յես
քնելու համար տեղ չունեմ»:

ՊԱՏ ԴՈԳԵՐՏԻ: Լոս-Անձելոս: Կալիֆորնիա

«1931 թվին յես բոլորը միասին աշխատել եմ 5 ուր:
Վերջապես, մի անգամ յես ամուսնացած մարդկանց
վերաբերող մի հայտարարություն տեսա, վորոնք
պետք է հաղորդեյին իրենց անունը, վորպեսզի աշ-
խատանք ստանային նավթային շրջաններում: Այդ բա-
նը յես կարդացի յերկուշաբթի առավոտյան: Ժամը

¹ Քաղվածքները մեջ են բերված բուրժուական ղրող Ա. Յե. Յոհաննի
«Ամերիկայի կործանումը լիառատությունից» գրքի համաձայն, էջ 163—170.
Բեռլին, 1932 թ.:

8-ից 50 րոպե անց յես արդեն արևտեղ եյի: Ժամը
2 1/2-ին հասավ վերջապես իմ հերթը: Նրանք ինձ
ամենազանազան տեսակի հարցեր տվին և վերջապես
ասացին, վոր ինձ տեղեկություն կտան յերեք շաբաթ-
վա ընթացքում: Յերեք շաբաթն արդեն վեց յերկար
ու ձիգ ամիս դարձավ: Յես միմիայն այն պատճառով
քաղցից չեմ մեռել, վոր իմ կինը դեռ աշխատանք ու-
նի: Յերբ նա աշխատում է, շաբաթական 21 դոլար
է ստանում: Այս շաբաթ տանը նստելու հերթը նրանն-
է: Հետևյալ շաբթին նա նորից կաշխատի»:

ՄԱԿ ԿՈՐՄԻԿ: Սան-Ֆրանցիսկո: Կալիֆորնիա

«Յես աշխատանք չունեցողներից ու այստեղ թա-
փառողներից շատերից մեծ եմ: Այժմ յես թափառա-
շրջիկություն եմ անում: Յես ծեր մարդ եմ, վաղուց
կորցրել եմ յերբեիցե աշխատանք գտնելու հույսը:
Յես այլևս աշխատանքի չեմ ձգտում, վորովհետև ար-
դեն անց եմ կացրել այն հասակը, յերբ այդ առհասա-
րակ հնարավոր էր: Յես մինչև իսկ ճգբրտ կերպով
ասել չեմ կարող, թե իսկապես քանի տարի յես, ինչ
յես վաղում եմ աշխատանքի հետևից: Բայց չե՞ վոր
յես աշխատել եմ միշտ, յեթե միայն կարողացել եմ
թեկուզ վորեւ աշխատանք գտնել: Հանքային ձեռ-
նարկություններում, խճուղային աշխատանքներում
ու անտառում: Իսկ այժմ յես, իհարկե, այս հասակում
հերթի յեմ կանգնում սուպ սառնարու համար: Յես
դարձել եմ այն, ինչ վոր մի քանի ժամանակից հետո
դառնալու յեն այն յերիտասարդ տղերքը, վորոնք բո-
լորն էլ դեռ կարծում են, թե նրանք մի գեղեցիկ ու
հարստանալու յեն: Յես ծերացած եմ, սովահար, քրո-
ջոտված ու վոջլոտած: Բայց յես կարող եմ ասել քեզ,
վոր վերջին յերկու շաբաթվա ընթացքում յես պտտել
եմ ամբողջ յերկիրը՝ Սան-Ֆրանցիսկոյից մինչև Սան-
Պոգե ու Պուլամ-Բեյս, և ամեն տեղ տեսել եմ յերիտա-
սարդ, ուժեղ, աշխատանքի ձգտող տղերանց, վորոնք

նույնպես ընկել են, ինչպես յես... Յես դեռ ելի կարող եմ աշխատել: Ընդամենը յերեք շաբաթ առաջ միայն յես տեղ ստացա, վորտեղ պետք է առավոտյան ժամը 5-ին վեր կենայի ու մինչև յերեկոյան ժամը 6-ն աշխատեյի: Յես այդ աշխատանքը կատարում եյի—մեծ մասամբ 12 ժամ տևող աշխատորում—մի դոլլարով:

ՏՈՄ ՄՈՒԼԻ: Սիսսլ: Վաշինգտոն

«Մոտ մի տարի յես, վոր յես աշխատանք չունեմ: Յես հանքաբանվոր եմ, բայց բոլոր հանքային ձեռնարկությունները փակ են: Մոտ ժամանակներս յես դարձյալ յեղա Գրասվարելում, վորպեսզի աշխատանք գտնեմ հանքահորում... Յես գնացի Սոլտ-Լեյկ-Սիտի, վորպեսզի այնտեղից Պոլ-Սիտի անցնեմ... Այնուհետև յես ման յեկա ամբողջ Արևմուտքը, վոչ մի տեղ աշխատանք չկա. վերջապես յեկա այստեղ: Յես այլևս ջանք չեմ գործ դնում, յես ուզում եմ միմիայն գիշերելու ոթեկան գտնել: Բայց այդ ել հիմա հարուստների արտոնությունն է դարձել: Հիմա ինձ քիչ է հաջողվում քնել: Յես, իհարկե, հերթ եմ կանգնում նույնպես սուպ ստանալու համար, բայց, ձեռքս եմ ստում, վոչ այն պատճառով, վոր այդ ինձ հաճույք է պատճառում: Հաճախ յես զրուցում եմ տղերանց հետ. վոմանք կարծում են, թե քաղաքն, իսկապես ասած, սարսափելի քիչ բան է անում՝ նրանց սուպ տալով: Բայց այդ դատարկ բան է: Հաճախ յես կանգնել եմ յերեքական ժամ, սուպը չի բավականացել և յես վոչինչ չեմ ստացել: Իսկ քաղաքային գիշերոթեկաններում յես ընդհանրապես վոչ մի անգամ ել դեռ տեղ չեմ գտել: Մինչև դու յերեք ժամ սուպի յես սպասում, ուրիշներն այդ նույն միջոցին նույնպես յերեք ժամ կանգնում են գիշերոթեկանի առաջ: Յեմ յերբ սուպից հետո գալիս ես գիշերոթեկանը, այն արդեն վաղուց լեփլեցուն է լինում»:

ՉԱՐԼՁ ԴՈՅԼ: Ֆեեիս: Արիզոնա

«Յես պողպատ հալող եմ: Վերջին 30 տարին աշխատում եյի պողպատաձուլական գործարաններում: Յերեք տարի առաջ նրանք ինձ փողոց նետեցին, և այն որվանից յես արդեն աշխատանք չեմ գտնում: Իմ խնայած փողերը վաղուց կերված են: Յերեկ յես քնեցի նավաշինարանում չարդախի տակ: Յես ել, իհարկե, սուպի համար հերթ եմ կանգնում «Հոլվերի կաֆեյում», ինչպես ասում են տղերքը: Յես շատ ել գոհ չեմ դրանից: Յեթե մենք ինքներս այդ գործը մեր ձեռքը վերցնեյինք, կերակուրն ավելի լավ կլինեք: Աշխատանք յես այլևս չեմ փնտրում: Յես յեկել եմ այն յեզրահացության, վոր աշխարհը վերջացել է ու աշխատանքը վերջացել է: Այս է այն ամենը, ինչ վոր յես ուզում եյի ասել: Լավ է, վոր կինս ու յերկու վորդիներս—նույնպես գործազուրկներ—մեռան: Այդպիսով յես մնացի մենակ»:

ՋՈՆ ԲՈՆԱՎԻՏՈ: Լոս-Անձելոս: Կալիֆոռնիա

«... Մինչև 1928 թ. յես ամխափոր եյի: Հետո ինձ արձակեցին: Միքանի ժամանակ յես դիմացա խնայողություններիս ոգնությամբ, իսկ հետո իմ հին բարեկամներն հոգացին իմ մասին, և այդպիսով յես ու իմ ընտանիքը ամենևին ել վատ չեյինք ապրում: Իսկ հետո յես մտածեցի. արի՛ մի գնամ արևմտյան ափը, գուցե այնտեղ կարելի յե մշտական աշխատանք գտնել: Յես ուղևորվեցի Դեպորտի ու Ռախվուդի վրայով: Ամբողջ կես տարվա ընթացքում յես ընդամենը 13 օր եմ աշխատել: Միքանի տեղերում 24 ժամ հերթ եմ կանգնել՝ աշխատանք ստանալու համար—առավոտյան ժամը 5-ից մինչև հետեյալ օրվա առավոտյան ժամի 5-ը:—Բայց յես վոչ աշխատանք եյի ստանում, վոչ քլունգ, վոչ բահ: Յես յեկա Կոլորադո կեղտոտված, սոված, առանց մի կոպեկ ունենալու գրպանում: Այս

բանը 1930 թվին եր: Վոստիկանները կարծում էյին, թե յես վատ մտադրություններ ունեւ ե ինձ 5 որ նստեցրին: Հետո ինձ տարան դատավորի մոտ, վորն ինձ մի տարվա բանտարկության դատապարտեց: Իսկապես՝ ինչո՞ւ համար,—յես այժմ ել չգիտեմ: Բանտում նստած յես պետք ե որական 9 ժամ աշխատեյի, որական մի ավսե շիլա ու մի ավսե կարտֆիլ ստանալու համար: Յես աշխատեցի, որինակ, 3 ամիս Կեննոն-Սիտիում, իսկ հետո մի մեծ ֆերմա ընկա, վորտեղ յես պետք ե որական 10—12 ժամ աշխատեյի: Յերբ այս բոլոր խաբեբայությունը վերջացալ, նրանք ինձ տվին այն կոստյումը, վոր այս բոպեյիս հագիս ե, ե բացի դրանից՝ հինգ դոլար: Յերբ յես այդ 5 դոլարը ծախսեցի, այնպես սնանկ դարձա, ինչպես դրանից առաջ: Վերջապես յես վնտով յեկա Սան-Ֆրանցիսկո ե ամեն որ աշխատանք եյի փնտրում,—աշխատանք չկա: Յես սոված եմ: Յես արդեն վոջլոտել եմ: Յես միշտ քնում եմ բաց յերկնքի տակ, ինչ յեղանակ ուղում ե՝ լինի: Յես վաղուց արդեն ամերիկյան քաղաքացի յեմ, ամբողջովին վոջլիներով ծածկված, ե սոված: Դանի վոր յես այս յերկու արատները չունեյի, վորքան ինձ հայտնի յե՝ յես կարգին բուժուա եյի»:

ՀԱՐՐԻ ԼՈՒՍՆ: Տեկտոն: Արիզոնա

«Յես ամուսնացած եմ: Յերկու տարի յե արդեն, վոր յես աշխատանք չունեմ, 1931 թվի գարնանից, յերբ աշխատում եյի բաժնակի դաշտերում: Կինս ու յերկու յերեխաներս այժմ գնացել են Լոս-Անժելոս, վորովհետե տղաներիցս մեկը կարող ե այնտեղ շաբաթական 12 դոլար վաստակել: Նրանք ապրում են դրանով: Յես վաղուց արդեն հերթի յեմ կանգնում սուպի համար: Յերբեմն յես քնում եմ ապրանքավազոններում, յերբեմն ել դատարկ տներում: Միքանի ժամանակ յես աշխատում եյի քաղաքի համար՝ աղբահանության գոր-

ծում: Ամեն որ 50 կամ ավելի հոգի փորվում էյին աղբը, վորպեսզի վորհե ուտելու բան գտնեն—հացի կտորեանք, կաղամբի ու մաի մնացորդներ ե առհասարակ ամեն բան, ինչ վոր կարելի յե ուտել: Բայց թափթփուկներից ամենալավը նախքան այդ ջոկում էյին աղբը դուրս տանող բանվորները, վորպեսզի հետո ծախեն այն: Յես կարող եմ ասել քեզ, վոր յես շատ քաղաքներում տեսել եմ, թե ինչպես շատ, խիստ շատ ընտանիքներ միմիայն նրանով էյին ապրում, ինչ վոր գտնում էյին աղբաւոյտերի մեջ»:

Յերիսասարդ Թափառաւորիկներն Ամերիկայում

Տնտեսական ճգնաժամը ՀԱՄՆ-ում ե նրանից բղխող դործադրկությունը, վորը 1932 թ. դեկտեմբերին (պաշտոնական տրվյալներով) 12 միլիոնի հասալ, ծնողական տնից վտարեց անթիվ քանակությամբ յերեխաների կամ, ավելի ճիշտ ասած՝ յերիտասարդության, վոր այժմ թափառում ե մեծ ճանապարհներին... Թափառաւորիկություն անող յերիտասարդության թիվը 200 հազար ե, մի ուրիշ վիճակագրություն տալիս ե 600 հազար թիվը, իսկ Նյուտոն Դ. Բեկկերը, մինիստրի նախկին ոգնական ու ոգնության բարեգործական կազմակերպության նախագահ, հայտարարեց. «Յես համոզված եմ, վոր յերիտասարդ թափառաւորիկների թիվը գերազանցում ե բոլոր պաշտոնական տվյալներից»¹:

«Ոտարերկրացու վրա ծանր տպավորություն ե դործում, յերբ նա ՀԱՄՆ-ի միքանի քաղաքներում հանդիպում ե յերիտասարդ մարդկանց մաշված, փոշոտված շորերով, սովից ուլանքնությունից ուժասպառված դեմքերով, վորոնք ճամբարաձև տեղավորված են հասարակական պարտեզներում կամ արվարձանների ծայրին: Վեց ամիս ՀԱՄՆ-ում մնալուս ընթացքում, յերբ յես ամբողջ յերկիրն անցա արևմուտքից դեպի արևելք, ինձ հաճախ ե դեպք յեղել հանդիպելու այդ դժբախտ յերիտասարդ մարդկանց: Սկզբում յես տեսա նրանց Նյու-Յորկում, բոլոր թափառաւորիկների այդ Մեկ-

¹ Ֆ. Սուպրլը «Նոյե Ֆրայե Պրեսսեյում», 1933 թ. 14 նոյեմբերի:

կայում, վորտեղ նրանք ճամբար էյին սարքել կենտրոնական պարկում, ստորերկրյա յերկաթուղու վագոններում կամ կայա-
րանների միջանցքներում: Զիկագոյում նրանց թիֆն էլ ավելի
յեր: Սակայն ամենից ավելի հաճախ նրանք հանդիպում են հա-
րավում կամ հարավ-արևելքում, վորովհետև տաք կլիման ու մեծ
նավահանգստային քաղաքներում աշխատանք գտնելու հույսը
նրանց քաշում է մոգական ուժով: Նոր-Որլեանում ու Լոս-Ան-
ժելոսում որ չի անցնում, վոր նրանց ամբողջ տասնյակներով
չհանդիպեք:

Վերտեղից ե դուրս գալիս այս թափառաշրջիկ յերիտասար-
դությունը: Մեծ մասամբ դրանք 18-ից մինչև 21 տարեկան յե-
րիտասարդ մարդիկ են, վորոնք հեռացել են ծնողական տնից,
վորտեղ կարիքն ու աղքատությունն է թագավորում: Վորովհետև
նրանք անկարող են աշխատանք գտնելու իրենց հայրենիքում,
ուստի նրանք հեռանում են, վորպեսզի չավելացնեն հաց ուտող-
ների թիվը: Հաճախ նույնիսկ ծնողներն իրենք խորհուրդ են
տալիս՝ բախտը վորեւե ուրիշ տեղ փորձել: Այդ յերիտասարդ մար-
դիկ ամենեին էլ ամենաանընդունակ ու ամենաանկուլտուրական
մարդկանցից չեն: Վաշինգտոնի հասարակական խնամատարության
վարչության հրապարակած վիճակագրական տվյալները ցույց են
տալիս, վոր 7512 թափառաշրջիկներից, վորոնց 1932 թ. 3 ամ-
սվա ընթացքում պետական նպաստ չի տրվել, 1966-ը հաճախում
էյին ժողովրդական դպրոցները, 2 հազարը — միջնակարգ ու 258-ը —
բարձրագույն դպրոցները: Նրանց ամենադաժան թշնամին ցրտե-
րն են. նրանք գերադասում են ուղևորվել գիշերները և քնել
ցերեկը: Նրանցից շատերը ամենասոսկալի զրկանքներ են կրում,
մեծ մասամբ հագնված են շատ թեթև, հաճախ հիվանդանում են:
Իսկ հիվանդանոցները, բացի խիստ լուրջ դեպքերից, ծանրաբեռ-
նվածության պատճառով իվիճակի չեն նրանց ընդունելու: Հյուս-
սիսի ճանապարհների վրա հաճախ կարելի չէ տեսնել ցրտից
մեռած դժբախտների դիակներ: Յերիտասարդները մի մեծ քաղա-
քից մյուսն են թափառում, վորտեղից նրանց միշտ դուրս են
քշում, վորովհետև այդ քաղաքները չեն կարողանում իրենց սե-
փական գործազուրկների համար գործ գտնել: Հարկադրված լի-
նելով 24 ժամվա ընթացքում թողնել քաղաքի տերիտորիան,
նրանք հուսահատ հլությամբ շարունակում են իրենց ուղին: Յեր-

կաթուղագծերի յերկայնությամբ նրանք իրենց ճամբարներն են
սարքում, վորոնք թափառաշրջիկների ժարգոնով «Չունգլի» յեն
կոչվում, կամ իրենց համար ոթեան են պատրաստում մեծ կա-
մուրջների տակ ու այնտեղ խստորեն կազմակերպված ճամբարա-
յին կյանք վարում:

Համարյա թե բոլոր այս յերիտասարդ թափառաշրջիկներն
զգուշանում են բարեգործական կազմակերպություններին դիմե-
լուց, կազմակերպություններ, վորոնք, իդեպ առած, արդեն չեն
կարողանում բավարարել իրենց առաջադրված պահանջները: Յե-
րիտասարդ թափառաշրջիկների համար յերկրորդ բնություն է
դառնում փախստականի հոգեբանությունը, վոր անվստահությամբ
է վերաբերվում այն բոլոր մարդկանց, ովքեր ուզում են ոգնել
նրան՝ նստակյաց դառնալու: Նրանք հետզհետե սկսում են սիրել
այս ազատությունը, այս վայրի անկաշկանդությունը, նրանք չեն
կարողանում տանել քարոզն ու դիսցիպլինան: Յեթե ծայրահեղ
կարիքը նրանց հարկադրում է յեբեմն վորեւե բարեգործական
կազմակերպության դուռ բաղխել, ապա նրանք ամենից առաջ
խնդրում են իրենց ազգականներին բան չգրել: «Նրանից վոչինչ
դուրս չի գա» — ասում են նրանք: Բայց իսկապես նրանք ամա-
շում են, վոր խորտակվել են: Նրանց գոյությունը ամենասոսկա-
լին է: Թե նրանք ինչպես են ապրում իսկապես, — յերբեք չի կա-
րելի ճշգրիտ իմանալ, վորովհետև նրանք չափազանց ծածկամիտ
են, յերբ նրանց հարցուփորձ են անում: Նրանք ամաշում են
իրենց աղքատությունից: Թեև նրանք արագ կերպով սովորում
են այլևս աշխատանք չփնտրել, բայց այդ յերիտասարդներից
շատ քչերը միայն իսկական վոճրագործներ են դառնում: Նրանք
յերբեմն գողանում են, վորովհետև սոված են ու մերկ, բայց հագ-
վագյուտ դեպքերում են ուժի ոգնության դիմում: Նրանք ան-
ընդհատ թափառում են մեծ ճանապարհների վրա, կորցնելով
ամեն հույս: Նրանցից շատերն արդեն միջանի անգամ լայնու-
թյամբ ու յերկարությամբ կտրել-անցել են ՀԱՄՆ-ը: Այս կա-
պակցությամբ պետք է նկատի ունենալ, վոր ուղևորությունը
Նյու-Յորկից Սան-Ֆրանցիսկո ամենակարճ ճանապարհով պա-
հանջում է չորս գիշեր և յիրեք ցերեկ:

Որեցոր աճում է յերիտասարդ թափառաշրջիկների թիվը:

Ճանապարհին նրանք գյուղերում նոր կողմնակիցներ են գրավում: Այն տավրուկներն են ստեղծվում, վոր նրանց համար ամենակարևորը ժամանակ սպանելն է:

Վոստիկանություն կողմից նշանակված անողոր տուգանքները այդ յերթասարգներին ե՛լ ավելի դադարամիտ ու ապերասան դարձրին, ստիպելին նրանց կազմակերպվել խմբերով կամ զենք կրել. և թափառաշրջիկների բանակն աճում է ամսե ամիս:

ԳՅՈՒՂԱՅԻՈՒԹՅԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԳՆԱԺԱՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Բուրժուական վիճակագրությունն էլ ավելի պակաս հնարավորություն է տալիս քանակական արտահայտություններ նկարել ընդհանրապես գյուղացիության եմանավորապես գյուղացիության առանձին շերտերի դրություն. վատթարացման պատկերը ճգնաժամի ընթացքում: Մենք ստիպված ենք սահմանափակվելու աշխատավոր մասսաների դրության վատթարացման տնտեսական արժանիքների նկարագրությունը, գյուղացիության աղքատության առանձին կոնկրետ որինակներով:

Իրենց սեփական հաշվին տնտեսություն վարող «ինքնուրույն» գյուղացիների ավերման յեղակետ հանդիսանում է անկասկած գնեթի ճկալակամ անկումը (թվական տվյալները յերկրորդ գլխում):

Գների անկումն սուղ բերեց այն, վոր դրամական ձևով արտահայտվող գյուղացիական պարտույթները—հողային ռենտան (վարձակալությունը), տկոսներն ու հարկերը—իրենց տեսակարար կեռում բռնիքան քործացան:

Ամերիկյան գյուղատնտեսության սվյալներ¹

	Համախառն յեկամուտ	Հարկեր	Հիպոթեկային պարտ- քերի % ներ	Աշխատավոր- ձի գումարը
1929 թ. . . .	11 918	777	554	1 194
1930 թ. . . .	9 414	738	540	1 011
1931 թ. . . .	6 911	620	520	734
1932 թ. . . .	5 143	—	510	475

¹ «Իերբուկ ոֆ Ագրիկլչուր» (Գյուղատնտեսության տարեգիրք), 1933 թ., եջ 703 (ՀԱՄՆ-ի Գյուղատնտեսության միջխտրություն պաշտոնական հրատարակություն):

Այս թվերն, իհարկե, խիստ մոտավոր են: Չնայած դրան՝ նրանցից կարելի յե հետևյալը յեզրակացնել.

ա) հարկերը, վորոնք 1929 թվին կազմում էյին համախառն յեկամուտի 6,5 %-ը, 1933 թ. բարձրացան մինչև 9 %-ը (ներկայումս էլ ավելի բարձր են):

բ) հիպոթեկային պարսեթի տկոսների բեռը 1929 թվի 4,7 %-ից բարձրացավ մինչև 10 %-ը 1932 թվին¹:

գ) աշխատավորի ծախսերը 1929 թ. 10 %-ից ընկան 1932 թվին մինչև 9,2 %-ը: Այս նշանակում է, վոր գյուղացիության վերին խավերին հաջողվել է աշխատավորի ծախսերն էլ ավելի իջեցնել, քան թե նվազել է նրանց համախառն յեկամուտը:

Ինչ վերաբերում է հողային ռենտային, նույն աղբյուրը² հետևյալ թվերն է տալիս 1929 թ. համար.

Մի ակր ցորենի ծախսերը դոլարներով

Ընդամենը	Այդ թվում ռենտան	Տոկոսներով
17,87	5,44	30,4

Ակներե է, վոր ռենտայի ծանրությունը միանգամայն անտանելի դարձավ ցորենի գների հակայական անկման հետ միասին՝ ճգնաժամի ժամանակ: Ագրարային ճգնաժամը հողի գների անկման, վարձակալության անկման հետևանքով բնականաբար տանում է դեպի հողային ռենտայի տարերային նվազումը: Բայց մինչև եղի յե ռենտան այս պրոցեսը, միլիոնավոր ֆերմերներ վոչընչանում են. այն ֆերմերները, վորոնք չեն կարող մոծել տոկոսները, հարկերն ու վարձավճարը, մասամբ բոլորովին լքում են իրենց ֆերմաներն ու գնում են քաղաքներն իբրև գործազուրկներ, կամ թե չե՝ նրանց հողը պարտաւերերի (ապահովագրական ընկերություններ, բանկեր, վաշխատուններ) սեփականություն է դառնում, իսկ նրանք իրենց նախկին հողը մշակում են իբրև վարձակալներ:

¹ Տոկոսների ամբողջ բեռն անտարակույս էլ ավելի յե մեծացել, վորովհետև ֆերմերները կրկնի ժամանակ էլ ավելի յեն պարտք վերցրել մատակարարներից ու վաշխատուններից:

² «Իերբուկ» 1931 թ.

Բացառապես վարձակալած հող մեակող ամերիկյան ֆերմեր-ների թիվը 1920 թվին 38,1 %-ից բարձրացավ մինչև 42,4 %-ը 1930 թվին (մարդահամարի տվյալները), իսկ այժմ կազմում է, համեմատելիս, մոտ 50 %-ը:

Յեթև հողատերության հեղափոխությունը հողը տվել է գյուղացիներին, ապա կապիտալիզմը ագրարային ճգնաժամի ընթացքում գյուղացիներին արագ տեմպով զբկում է իրենց հողային սեփականությունից: Այն, ինչ վոր ճիշտ է ՀԱՄՆ-ի վերաբերմամբ, իհարկե, վերաբերում է բոլոր կապիտալիստական յերկրներին:

Սկզբը: Գները անկումն ավերում է գյուղացիներին վո՛չ միայն այն պատճառով, վոր տոկոսները, հարկերն ու վարձավըճարները չեն հասնում գների անկման հետևից կամ սաստիկ հետ են մնում նրանից, այլև այն պատճառով, վոր գյուղատեր-տեսական արդյունքների գները շատ ավելի սաստիկ են ընկել, քան արդյունաբերական ապրանքների գները, վորովհետև մենաշնորհները վերջիններիս համեմատաբար բարձր մակարդակի վրա ելին պահում:

Սկզբը ՀԱՄՆ-ում (1926 թ. գների ինդեքսը = 100)

1929 թ. 1930 թ. 1931 թ. 1932 թ. 1933 թ.
(սեպտեմբեր)

Գյուղատնտեսական ար- դյունքները	104,9	83,3	64,8	48,2	57,0
Բոլոր մյուս ապրանքները	91,6	85,2	75,0	70,0	76,1
Միջառը հողում գյուղա- տնտեսության (+) և նրան ի վնաս (-)	+ 12,6 %	—	—	—	— 33,5 %

Սկզբը գերմանիայում (1913 թ. գների ինդեքսը = 100)

1929 թ. 1930 թ. 1931 թ. 1932 թ. 1933 թ.
(հոկտեմբեր)

Ագրարային արդյունքները	130,2	113,1	103,8	91,3	92,7
Արդյունաբերական ֆարե- կատները	117,4	50,1	136,2	117,9	113,8
Միջառը	12,1 %	—	—	—	22,7 %

Այս աղյուսակները ցույց են տալիս, թե ինչպես գների միջառը նվազում է ընթացքում ի վնաս գյուղացիության և բացվի,

Սակայն պետք է ամենայն հաստատամտությամբ ընդգծել վոր այս պաշտոնական տվյալները սաստիկ նվազեցնում են մեկ-բառի ծայրերի իրական հեռացումը: Ագրարային գները ինդեքսն հիմնված է բոլորայական կուրսերի վրա: Այն գները, վոր ֆերմերը կամ գյուղացին զավառում ստանում է հացի կամ անասունի առևտրականից, վորի (առևտրականի) պարտապան է հանդիսա-նում ինքը, ել ավելի զգալիորեն սաստիկ ընկած են, քան բո-սայական գները, վորովհետև ագրարային արդյունքների առա-ջարկը գերազանցում է նրա վերաբերմամբ յեղած պահանջներից և գյուղացին ֆինանսապես կախված է գնորդից: Գյուղացիների ստացած գների և նույն ապրանքի համար քաղաքային սպառող-ների վճարած գների միջև յեղած տարբերությունը հսկայական է. այդպես, որինակ, Ռոչեստերի (ՀԱՄՆ) շրջակայքում գտնվող կաթնաֆերմաները 1 լիտր կաթի համար ստանում են 1 1/2 ցենտ: Մանրածախ գինը Ռոչեստեր քաղաքում հավասար է 10 ցենտի: Գործարդու անող ֆերմերները պահանջում են 4 1/2 ցենտ: Ինչպես ֆերմերների, այնպես նաև սպառողների շահագործու-մը խոշոր միջնորդական մոնոպոլիաների կողմից իր կլասիկ արտա-ցողումն է գտնում ամերիկյան բաժնետիրական ընկերություն-ների շահույթների վիճակագրության մեջ ճգնաժամի ընթացքում:

Բամբեսիրական ընկերությունների գույս յեկամուք

1932 թ. (միլիոն դոլարներով)²

Մանրագյուղատնտեսությունը (42 բամբեսիրական ընկերություն)	44,0
Կաթը	(20) 19,8
Հացագործարանները	(25) 27,9
Ծխախոտը	(28) 100,3

Նույն այդ 1932 թվին 51 մետաղագործական ձեռնարկու-թյուններ ՀԱՄՆ-ում կրել են 160,9 միլիոն դոլար վնաս, 20 մի-տոմոբիլային գործարաններ—40 միլիոն դոլար, 78 մեքենաշեն գործարաններ—39 միլիոն դոլար վնաս:

1 Ճյուղ-Յորկ Տայմս, 30 հունիսի 1933 թ.:

2 Ճեյնզենեկ Սիտի Բանկի-ի վիճակագրությունը:

Գնումներ կատարող մոնոպոլիաները ամենաանգուստ յեղանակով շահագործում են գաղութային գյուղացիությանը (վորտեղ վոչ մի քաղաքական մոտիվ չկա գյուղացիներին խնայելու, ինչպես միջանի կապիտալիստական յերկիրներում)։ Այդպես, յերբ մարգարինի ու ռճաարգյունաբերության յերկու համաշխարհային ֆիրմաները—հոլլանդական «Ունիոնն» ու անգլիական «Լեվելը-Բրոդերսը» ձուլվեցին, կոպրայի գինը միջանի շաբաթվա մեջ 25 0/0-ով բնկավ։

Այն ամենը, ինչ վոր մենք մինչև այժմ մեջ բերինք, ամենից առաջ վերաբերում է «ինքնուրույն» մանր ու միջին գյուղացիներին։ Գյուղական չքավորության դրությունը, վորը չի կարող առանց տարավայր զբաղմունքների ապրել, հուսահատական է։ Կառուցողական աշխատանքների գրեթե լիակատար կանգառումը, մասսայական գործադրությունն արդյունաբերության մեջ, գործադուրկ արդյունաբերական բանվորների վերագարձը գյուղի իրենց ազգականների մոտ, գործադուրկների հարկադրական տեղավորումն իբրև «սևաբանվորներ» ունեոր գյուղացիների մոտ (Գերմանիա),—այս բոլորը գյուղական չքավորության համար անկարելի յե դարձնում լրացուցիչ դատում գտնել իբրև վարձու բանվորներ։ Նրանց դրությունն հուսահատական է. սոֆի—ամենորյա յերևույթ է։ Ամենից ավելի սոսկալի յե ասիական գյուղացու դրությունը Ճապոնիայում, Հնդկաստանում ու Չինաստանում։ Մի որինակ նրանց անհամար քանակությունից.

«Մաուզ Չայնա Մորնինգ Պոստ»-ը 1932 թ. նոյեմբերի 22-ին գրում է Շենսի նահանգում տիրող սովի մասին.

«Մյան-Ֆուլի արվարձաններում ու Սենյան-Ույի ափին «կենդանի ապրանքի շուկա» յեր սարքված, վորտեղ վաճառվում էյին 10 տարեկանից վոչ մեծ աղջիկներ, ամեն մեկը 2—3 դոլարով։ 10 տարեկանից վեր աղջիկների գինը հավասար է 5 դոլարին»։

Ինչ վերաբերում է յեվրոպական գյուղացիական չքավորության դրությանը, ապա դրա ամենապայծառ որինակը կլինի, թերևս, հետևյալը։

Հունգարիայում մի տարի առաջ ուշ աշնանը մի ձի բռնվեց,

վորը վզից մի շորի մեջ քաշ եր արված անցագիրն ու նրա տիրոջ նամակը հետևյալ բովանդակությամբ.

«Յես ավարտեցի աշնանային աշխատանքները։ Յես կերչունեմ, վոր ամբողջ ձմանը ձիս պահեմ։ Վաճառել այն չեմ կարող. վոչ վոք նրան վորևե գին չի տալիս։ Սպանել նրան խղճում եմ։ Յես նրան ազատ եմ թողնում։ Գուցե կգտնվի մեկը, վոր բռնի նրան ու կերակրի»։

Ձիու լուսանկարն ու նամակի տեքստը հրապարակվեցին ժողովրդականություն վայելող հունգարական մի ժուռնալում։

Այն անլուր կուլտուրական կարիքի մասին, վորին ագրարային ճգնաժամը յենթարկել է գյուղացիությանը, մենք կարդում ենք 1933 թ. նոյեմբերի 19-ի «Պեստեր Լիդյուրում» Լուդվիգ Լեոպոլդի հոգվածը գերմանական մի գյուղի մասին Հունգարիայում։

«Ունենալով 2 հազար հոգի բնակչություն՝ այդ գյուղը մտնում է միմիայն մի լրագիր։ Մատիտների սպառումը (հաշվելով նաև դպրոցական յերեխաներին) կազմում է տարեկան 120 հատ։ Դրամական շրջանառություն գրեթե բոլորովին չկա. գյուղացիներն զբաղվում են փոխանակային առևտրով արհեստավորների ու մանր առևտրականների հետ։

Գյուղացիները վոչ մի կոպեկ չունեն, —ասում է գյուղական վարսավերը,—և նրանք սափրվում են միմիայն մեծ տոներին։ Այստեղ վոչ վոքի մոտ փող չկա։ Ամբողջ գյուղում հազիվ թե միջանի պենգե (մոտ 30 կոպեկ) ճարվի։ Մարդիկ հետզհետե տարածվորում են փողով հաշիվ անելը։

... Այն որվանից, յերբ նույնիսկ գյուղական խանութպանն էլ կանխիկ փող չունի... դրամական գները մասին այլևս չեն խոսում»։

Այս որինակը, թերևս, բնորոշ է Արևելյան Յեվրոպայի յերկիրների համար։

Գյուղացիության դրության վատթարացումը լայն գյուղացիական շարժում առաջ բերեց բոլոր յերկիրներում։ Քաղաքական օտրժումը բռնել է գյուղացիությանը։ Վորովհետև հեղափոխական

բանվորները դեմ, պրոլետարական հեղափոխական շարժման դեմ պայքար մղելիս՝ բուրժուազիական փնտրում է միջին խավերի ոժանդակութունը, ուստի նա փորձում է ամենատարբեր տեսակի միջոցառումներ ու մանյովրներ, վերապահի հանդատացնել զոնե կուլակներին ու միջին գյուղացիության վերին շերտերին՝ (պարտքերի պետական մորատորիում, տոկոսների իջեցում, զանազան ապրանքների համար հաստատուն նվազագույն գների սահմանում և այլն)։ Բայց գյուղացիներին զրավելու համար կատարված բոլոր փորձերն ու մանյովրները մինչև այժմ, ագրարային ճգնաժամի խորության հետևանքով, անհաջող եյին վերջանում։ Գյուղացիության վրդովմունքը ծանր սպառնալիք է հանդիսանում բուրժուազիայի տիրապետության համար։

¹ Հիսուսյան ռեժիմը 500 հազար «ժառանգական տնտեսություններ» ստեղծելու մասին հրատարակած իր որոնքով (տնտեսություններ, վորոնք բաղմաթիվ արտոնություններ են վայելում և չեն կարող վաճառվել) ապացուցում է, վոր նա չի կարող ամբողջ գյուղացիութայնն ազատել ավերումից, այդ պատճառով ել նա զոհում է չքավոր գյուղացիներին, վորպեսզի իրեն հետ կապիլ ալելի հարուստ խավերին։

ՅԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Թեև լուրջ արգելքներ են կանգնած ճգնաժամից «նորմալ», խաղաղ, կապիտալիստական յեղանակով դուրս գալու ճանապարհին, թեև համարյա վստահությամբ կարելի չէ ասել, վոր արդյունաբերական ցիկլի հետագա ընթացքն ընդհատվելու չէ հեղափոխությունների ու պատերազմների նոր շրջանով, բայց հենց նոր մեջ բերված փաստերը ցույց են տալիս, վոր տեղի չէ ունենում անցումն զեպի դեպրեսսիա կամ այն արդեն տեղի չէ ունեցել։ Ամերիկյան ժուռնալիստ Դյուրանտին սոված ինտերվյույի մեջ ընկ։ Ստալինն, ինչպես հայտնի չէ, արտահայտվեց հետևյալ կերպով։

«Ինչ վերաբերում է տնտեսական ճգնաժամին, ապա այն իսկպես վերջին ճգնաժամը չէ։ Իհարկե, ճգնաժամը խախտեց բոլոր գործերը, բայց վերջին ժամանակներս, կարծես, գործերն ուսում են կարգի ընկնել։ Կարող է պատահել, վոր տնտեսական անկման ամենացած կետն արդեն անցած է։ Յեւ չեմ կարծում, թե կհաջողվի հասնել 1929 թ. վերելքին, բայց անցումը ճգնաժամից դեպի դեպրեսսիա ու գործերի վորոշ աշխուժացում ամենամոտիկ ապագայում, իհարկե՝ վորոշ տառապանքներով դեպի վերև ունեւքե, վնչ միայն բացառել չի կարելի, այլ գուցե նույնիսկ հավանական է»։

Հարկավոր է ամենակտրուկ կերպով նշել հետևյալ հիմնական մոմենտները.

¹ Մինչդեռ ծաղկման փուլից ճգնաժամին անցնելը միշտ տեղի չէ ունենում իրրեվ ըռնի շրջադարձ և այդ պատճառով ել հեշտությամբ կարող է ճշգրիտ կերպով սահմանվել, ճգնաժամի փուլից դեպրեսսիային անցնելը յերկաբատե, մեկ այս մեկ այն կողմը տատանվող պրոցես է. այդ պատճառով ել ցիկլի այս փուլի փոփոխության մոմենտը ճշգրիտ սահմանվել կարող է միմիայն պատմականորեն հետադարձ հայացք գցելու կարգով։

1. Դեպքերստիան ամենևին ել պարտադիր կերպով վերելքի չի անցնի, այլ առանձին յերկիրներում անհամաչափ ընթացք կունենա և ժամանակ առ ժամանակ կոնյուկտուրայի սուր անկումով կուղեկցվի: Ամենևին ել անկարելի չե, վոր առանձին յերկիրների արդյունաբերական արտադրությունը ժամանակավորապես կարող ե 1932 թվին հասած ամենացած կետից ել ցած ընկնել, կամ թե վալյուտաների արժեզրկումը կարող ե դեռ շարունակվել: Ամենակալիտ սխալ կլինե՝ կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ու կայունացման վախճանի հիման վրա առաջացած դեպքերստիան նույնացնել «նորմալ» դեպքերստիայի հետ:

2. Ճգնաժամի սուր փուլի հաղթահարումը, անցումը դեպի դեպրեսիա ամենևին չի նշանակում կապիտալիզմի նոր կայունացում: Թեև ցիկլային արդյունաբերական ճգնաժամն արագացրեց ու ճանապարհ հարթեց կապիտալիզմի ժամանակավոր կայունացման վախճանի դալստյան համար, այնուամենայնիվ կայունացման վախճանի հիմքերը տրված եյին կապիտալիզմի կայունացման հենց ներքին հակասությունների մեջ, ինչպես այդ մասին արդեն ասում եր ընկ. Ստալինը կուսակցության XV համագումարում:

«Ֆինանսական ոլիգարխիայի տնտեսական քաղաքականությունը ճգնաժամն հաղթահարելու նպատակով (բանվորների ու գյուղացիների կողոպտումը, կապիտալիստներին ու կալվածատերերին տրվող ոժանգակությունները) չի կարող վերականգնել կապիտալիզմի կայունացումը, այլ ընդհակառակը, նպաստում ե կապիտալիստական եկոնոմիկայի մեխանիզմի հետագա քայքայմանը (ղրամական սխտեմի խանգարումը, բյուջեները, պետական սնանկությունները, ագրարային ճգնաժամի հետագա խորացումը), կապիտալիզմի հիմնական հակասությունների կտրուկ սրմանը»¹:

3. Արդյունաբերական ճգնաժամը կապիտալիզմի բնութագրական նշանակման հետագա խորացմանն հասցրեց: Համաշխարհային տնտեսական կապերի ամենաուժեղ քայքայում (վալյուտային քաոս, միջազգային վարկային սխտեմի քայքայում, ներքին շուկան փոխադարձաբար միմյանցից պատվարելը, մոնոպոլիստական կապիտալիզմի բոլոր հատկությունների նշանակալից ուժեղա-

ցումը ճգնաժամի տարիների ընթացքում, ագրարային ճգնաժամի սրացումը ձևով շարունակվելը), իմպերիալիստական հակասությունների այն աստիճանի սրում, վոր ուղածդ բուլեյին ամենաանշան առիթը կարող ե համաշխարհային պատերազմ առաջանել,— ահա միջազգային արդի դրության բնորոշ մոմենտները: Անցումը դեպի դեպրեսիա այս իմաստով վոչ մի եյական բան չի փոխում:

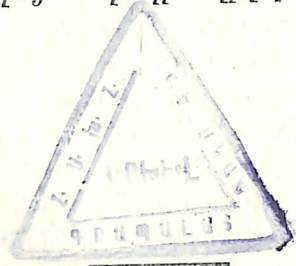
4. Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի այս խորացումը վորոշում ե նաև հեղափոխական ճգնաժամի հետագա հասունացումը: Կապիտալիստների հույսերը՝ նոր ընդհանրական վերելքի վերաբերմամբ՝ հիմքերից զուրկ են նույնիսկ այն դեպքում, յեթե հեղափոխությունների ու պատերազմների նոր շրջանը չխանգարեր ցիկլի «նորմալ» ընթացքը: Յեթե արդեն ծաղկման նախորդ փուլում յերկիրներ ու արդյունաբերության ճյուղեր կային, վորոշ վերելքի մեջ մասնակցություն չունեյին, ապա այս անգամ նրանց թիվը շատ ավելի մեծ կլինի: Յեթե 1928—1929 թվին արտադրական կարողության մի զգալի մասը չօգտագործված եր մնում, ապա այս ցիկլում չօգտագործված կմնա նրա ել ավելի մեծ մասը: Յեթե այն ժամանակ արդեն խրոնիկական ու մասսայական գործազրկություն գոյություն ունեւ, ապա հետագա ուղիորնալացման հետևանքով այն ել ավելի կածի: Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի խորացումը՝ սկսվող նոր ցիկլին ել ավելի սուր գծեր կհաղորդի, քան նախորդին:

Որչեկտիվ նախադրյալները բուրժուազիայի տիրապետության տապալման համար՝ առանձին յերկիրներում տարբեր տեմպերով ավելի ու ավելի հասունանում են. չնայած անցմանը դեպի դեպրեսիան՝ սուբյեկտիվ գործոնը վճռական նշանակութուն ե ձեռք բերում:

«Այդ պատճառով ել՝ աջ ոպորտունիստական սխալ կլինեւ չտեսնել այժմ հեղափոխական ճգնաժամի արագացրած հասունացման ոլլեկտիվ տենդենցները կապիտալիստական աշխարհում: Բայց այդ թե տնտեսական ու թե քաղաքական տենդենցների առկայությունն ու ներգործությունն ամենևին չի նշանակում, թե հեղափոխական դարգացումն ինքնահոսով կամ անարգել ե դեպի վեր»

¹ Կոմինտերնի XIII պլենումի թեզիսները:

բարձրանում, առանց դիմադրութեան՝ հակաճիւղերով ուժերի կողմից: Հեղափոխական դարգացումը միաժամանակ և՛ դժվարանում է, և՛ արագացվում բուրժուազիայի ֆաշիստական մոլեգնութեան շնորհիվ: Բանվոր դասակարգի մեծամասնութեան մարտական պատրաստութիւնից, սոցիալ-դեմոկրատիայի մասսայական ազդեցութիւնը գցելու գործում կոմկուակցութիւնների կատարած հաջող աշխատանքից և կախված, թե վորքան շուտով պրոլետարիատը կտապալի սնանկացած կապիտալիզմի տիրապետութիւնը¹:

ԳԼՈՒԽՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Հեղինակի կողմից	3
Ներածութիւն	5
Առաջին գլուխ: Ճգնաժամի ընդհանուր պատկերը	9
Յերկրորդ գլուխ: Ազդարային ճգնաժամը	55
Յերրորդ գլուխ: Ճգնաժամի դինամիկան	82
Չորրորդ գլուխ: Բանվոր դասակարգի ու գյուղացիութեան դրութիւնը	124
Յեղրակացութիւն	155

¹ Կոմիւնտերնի XIII սլէնումի թեղխաները:

Տեխ. խմբագիր Ս. Խաչատրյան
Կոմիտեի արագրիչ Յե. Տ.-Մինասյան
Մրբագրիչ Ա. Տ.-Մկրտչյան
Շահելու օրվեց 25 մարտի 1934 թ.
Տպել բուլլատվեց 25 ապրիլի 1934 թ.

Հրատ. № 205, ինդեքս $\frac{\text{П-70}}{\text{Н К}}$

Գլավիլիս № 7840 (բ), Տիրում 6000

Թղթի չափը բերք (1 տպ. 62x84).

(10 տպ. բերք, 1 տպ. բերքում 34,560 տպ. ճշան)

Կուսերաշի տպարան, Յեքեվան, Ալլախիվերդյան փ. № 27

Тех. редактор С. Хачатрян

Контрольн. корректура Е. Т.-Минасян

Корректор А. Т.-Мкртчян

Сдано в набор 25 марта 1934 г.

Подписано к печати 25 апреля 1934 г.

Изд. № 205 Индекс $\frac{\text{П-70}}{\text{Н К}}$

Типография Партиздата ЦК КП(б)А
Эривань, ул. Аллавердян, 27

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0936457

1934р. — 384

ԳԻՆԸ 2 Ռ. 50 Կ.

ЦЕНА 2 Р. 50 К.

II

27885

Е. ВАРГА
Новые явления в мировом
экономическом кризисе

Партиздат—1934—Эривань